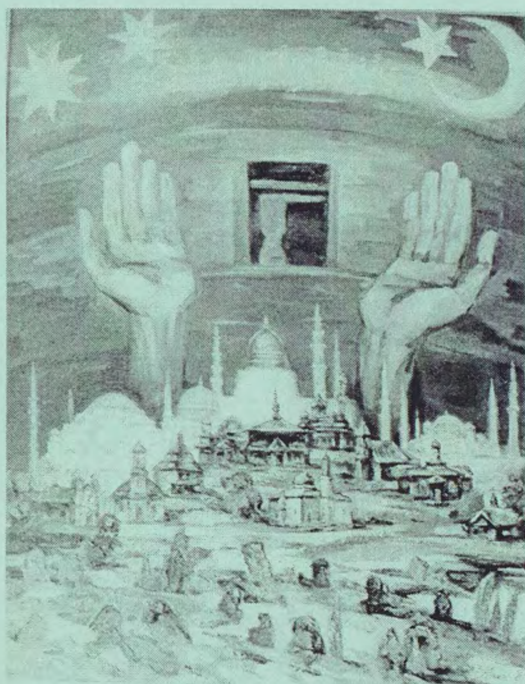

БАЙРАМ

Часопіс Беларускага грамадскага згуртавання татар "Зікр уль-Кітаб" і Мусульманскага рэлігійнага аб'яднання ў Рэспубліцы Беларусь

2002 ВЫПУСК 42

БАЙРАМ

ТАТАРЫ НА ЗЯМЛІ БЕЛАРУСІ

ВЫПУСК № 42

**ЧАСОПІС
БЕЛАРУСКАГА ГРАМАДСКАГА
ЗГУРТАВАННЯ ТАТАР "ЗІКР уль-КІТАБ"
І МУСУЛЬМАНСКАГА
РЭЛІГІЙНАГА АБ'ЯДНАННЯ
Ў РЭСПУБЛІЦЫ БЕЛАРУСЬ**

Мінск, 2002

БАЙРАМ. ТАТАРЫ НА ЗЯМЛІ БЕЛАРУСІ. / Часопіс Беларускага грамадскага згуртавання татар "Зікр уль–Кітаб" і Мусульманскага рэлігійнага аб'яднання ў Рэспубліцы Беларусь, вып. № 42 – Мн., 2002, – 80 стар., наклад – 299 асобнікаў.

Часопіс "Байрам" – выходзіць з 1991 года. У ім змяшчаецца інфармацыя аб жыцці і дзейнасці мусульманскіх абшчын на Беларусі, аб асновах Іслама і правах мусульман, гісторыі і культуры беларускіх татар, важнейшых падзеях у мусульманскіх краінах. Разлічаны на татар, мусульман Беларусі, навукоўцаў, усіх, хто цікавіцца гісторыяй, культурай, мусульманскай рэлігіяй беларускіх татар. Выдаецца на правах унутранай дакументацыі Згуртавання татар "Зікр уль–Кітаб" і Мусульманскага рэлігійнага аб'яднання ў Рэспубліцы Беларусь.

Адказны за выпуск **Ібрагім Канапацкі**
Рэдактары **Ісмаіл Александровіч, Разалія Александровіч, Яўген Гучок, Дзмітры Чымбаевіч, Таццяна Якубоўская**
Набор **Дзмітры Чымбаевіч**

На першай старонцы – фрагмент з трыпціха Алеся Цыркунова "Адвечнае сьвятло"

بسم الله الرّحمن الرّحيم

У імя Аллага Міласцівага, Міласэрнага!

Салям алейкум, спадары і спадарыні, супляменнікі-татары, усе мусульмане!

Якубоўскі Я.А., загадчык рэдакцыі геаграфіі і геалогіі

Сёлета спаўняецца 70 гадоў з дня нараджэння Якуба Адамавіча Якубоўскага (1932–1998), выдатнага беларускага навукоўца, знакамітага энцыклапедыста, члена Праўлення Беларускага згуртавання татараў-мусульман «Аль-Кітаб», галоўнага рэдактара квартальніка «Байрам».

Нарадзіўся Якуб Адамавіч 20 красавіка 1932 г. у вёсцы Камаі Пастаўскага раёна Віцебскай вобласці ў сям'і рамесніка. У 1950 г. пасля заканчэння сярэдняй школы ў Відзах Браслаўскага раёна працаваў настаўнікам пачатковых класаў у розных школах таго ж раёна.У 1955 г. скончыў Мінскі настаўніцкі інстытут па спецыяльнасці гісторыя, пазней па гэтай жа спецыяльнасці атрымаў вышэйшую адукацыю ў Мінскім педагагічным інстытуце. У 1957–1962 гг. вучыўся на дзённым аддзяленні геаграфічнага аддзялення БДУ, які скончыў з адзнакай. У 1989 г. атрымаў вышэйшую адукацыю па спецыяльнасці беларуская мова і літаратура на завочным аддзяленні Мінскага педагагічнага інстытута. Працаваў у навукова-даследчым інстытуце глебазнаўства (1962–1967 гг.), а ў 1967–1992 гг. – у выдавецтве «Беларуская энцыклапедыя імя Пятруся Броўкі», загадчыкам рэдакцыі геалогіі і геаграфіі. З яго ўдзелам створаны наступныя энцыклапедычныя выданні: «Беларуская савецкая энцыклапедыя» у 12-ці тамах, «Энцыклапедыя прыроды Беларусі» у 5-ці тамах, аднатомнік «Прырода Беларусі», «Беларуская ССР. Кароткая энцыклапедыя» у 5-ці тамах на беларускай і рускай мовах, даведнікі пра абласныя цэнтры Беларусі, «Блакітная кніга Беларусі» і інш. У складзе калектыву стваральнікаў 12-цітомнай

«Беларускай савецкай энцыклапедыі» за заслугі ў адраджэнні нацыянальнай свядомасці і культуры беларускага народа ў 1976 г. атрымаў званне лаўрэата Дзяржаўнай прэміі БССР.

Пасля выхаду на пенсію актыўна працаваў на ніве культурна-нацыянальнага адраджэння беларускага і татарскага народаў. Ён ініцыятар стварэння і галоўны рэдактар квартальніка Беларускага згуртавання татар-мусульман «Аль-Кітаб» – часопіса «Байрам», які выдаецца з 1991 г., аўтар гімна беларускіх татар «Мы з іманам жывем на зямлі Беларусі» (музыка Дзінары Мазітавай); узнагароджаны медалём Міколы Шчакаціхіна і занесены ў кнігу гонару «Рупліўцы твае, Беларусь» (1998); працаваў над стварэннем энцыклапедычнага даведніка «Татары Беларусі, Літвы і Польшчы» (энцыклапедыі для татар); склаў слоўнік гэтага выдання. Падрыхтаваў каля 1000 артыкулаў і апублікаваў у «Байраме» больш за 300 пробных артыкулаў для гэтай энцыклапедыі па рознай тэматыцы; вывучаў гісторыю старажытных дваранскіх родаў татар Беларусі; збіраў звесткі пра слынных дзеячоў Беларусі татарскага паходжання; гуртаваў вакол квартальніка аўтарскі калектыў краязнаўцаў, гісторыкаў, нацыянальна свядомых татараў і беларусаў.

Памёр Якуб Адамавіч 14 верасня 1998 г. «Смерць слынных асобаў заўсёды ўспрымаецца як вялікая трагедыя, – пісаў прафесар Л. Лыч. – Калі ж памірае такі чалавек дробнай па колькасці людзей этнічнай групы, яго адыход на вечны спачын шматкроць павялічвае гэтую трагедыю. Думаю, акурат так расцэньвае татарская абшчына смерць свайго дарагога, незабыўнага сына Якуба Якубоўскага. Да глыбіні душы ўзрушыла яна і многіх беларусаў, якія ведалі Якуба, падтрымлівалі з ім цесныя сяброўскія сувязі, удзельнічалі ў розных сумесных культурна-адраджэнскіх мерапрыемствах». Пахаваны Я. Якубоўскі на мусульманскіх могілках *(мізары)* у гарадскім пасёлку Смілавічы Чэрвеньскага раёна Мінскай вобласці.

З нагоды 70-й гадавіны з дня нараджэння Якуба Адамавіча Якубоўскага Беларускае грамадскае згуртаванне татар «Зікр уль-Кітаб» разам з Мусульманскім рэлігійным аб'яднаннем ў Рэспубліцы Беларусь 29 красавіка праводзяць літаратурна-музычную вечарыну. Юбілею галоўнага рэдактара, якім Я. Якубоўскі быў на працягу 1991–1998 гг. прысвечаны гэты нумар «Байрама». У яго ўвайшлі як арыгінальныя артыкулы, гэтаксама і тыя, што друкаваліся на старонках розных выданняў: артыкулы Я.А. Якубоўскага, яго гімн, а таксама некаторыя ўспаміны сяброў Якуба Адамавіча. Больш падрабязна пра Я. Якубоўскага можна прачытаць у выданнях:

Маліноўскі М. Жывая і стваральная легенда беларускага і беларуска-татарскага народаў. «Байрам», 1997, № 1; Канапацкі І. Памяці брата. «Культура», 1998, № 38; Шкуратаў І., Якубоўская Т. Якаў Адамавіч Якубоўскі. Літасфера, 1998, № 9; «Байрам», 1998, № 3, сс. 3–50.; Л.Лыч. Дзейнасць Якуба Якубоўскага ў люстэрку нацыянальна-культурнага адраджэння татараў Беларусі. «Байрам», 1999, № 1, сс. 18–32).

У чарговым томе энцыклапедыі гісторыі Беларусі будзе змешчаны артыкул пра Я. Якубоўскага напісаны І. Канапацкім і М. Маліноўскім.

КУР'АН

Сура чатырнаццатая – Ібрагім

У імя Аллага Міласцівага, Міласэрнага!

29 (24). Хіба ты не бачыў, як Аллаг прыводзіць прытчай добрае слова – яно як дрэва добрае: корань яго цвёрды, а галіны ў нябёсах...

30 (25). Яно прыносіць свае плады і кожнае імгеннне з дазволу свайго Госпада. І даводзіць Аллаг прытчы людзям, – магчыма, яны апамятаюцца!

31 (26). А прытча аб паганым слове – яно, як паганае дрэва, якое выдзіраецца з зямлі, – няма ў яго трываласці.

32 (27). Аллаг умацоўвае тых, што ўверавалі, словам цвёрдым у жыцці блізкім і ў жыцці далёкім; і зводзіць са шляху несправядлівых, і творыць Аллаг, што пажадае.

33 (28). Хіба не бачыў ты тых, якія памянялі міласць Аллага на бязвер'е і пасялілі народ свой у жытло пагібелі –

34 (29). у пекле, у якім яны будуць гарэць? І агіднае гэта знаходжанне!

35 (30). Зрабілі яны для Аллага роўных, каб збіць з Яго шляху. Скажы: «Цешцеся, бо шлях ваш – у агонь!»

36 (31). Скажы рабам Маім, якія ўверавалі, няхай яны выстайваюць на малітве і ахвяруюць з таго, што Мы далі ім, тайна і яўна, перш чым наступіць дзень, калі няма абмену і сяброўства.

37 (32). Аллаг – той, што стварыў нябёсы і зямлю, і звёў з нябёс ваду, і вывеў ёю плады, што выпалі на вашу долю, і падпарадкаваў вам караблі, каб яны хадзілі па моры па Яго загаду, і падпарадкаваў вам рэкі, (33). і падпарадкаваў вам сонца і луну ў працы, і падпарадкаваў вам ноч і дзень, (34). і даў вам усё, што вы просіце. І калі вы будзеце лічыць міласць Аллага, то не злічыце яе. Сапраўды, чалавек – крыўдзіцель, няўдзячны!

38 (35). Вось сказаў Ібрагім: «Госпадзі! Зрабі гэты горад бяспечным і аддалі мяне і маіх дзяцей, каб мы не пакланяліся ідалам.

وَءَاتَيٰكُم مِّن كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ وَإِن تَعُدُّواْ نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا
إِنَّ الْإِنسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ (36) وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ
رَبِّ اجْعَلْ هَٰذَا الْبَلَدَ ءَامِناً وَاجْنُبْنِي وَبَنِيَّ أَن نَّعْبُدَ
الْأَصْنَامَ (37) رَبِّ إِنَّهُنَّ أَضْلَلْنَ كَثِيراً مِّنَ النَّاسِ
فَمَن تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّي وَمَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ (38)
رَبَّنَا إِنِّيَ أَسْكَنتُ مِن ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ
عِندَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُواْ الصَّلَوٰةَ فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِّنَ
النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُم مِّنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ (39)
رَبَّنَا إِنَّكَ تَعْلَمُ مَا نُخْفِي وَمَا نُعْلِنُ وَمَا يَخْفَىٰ عَلَى اللَّهِ
مِن شَيْءٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ (40) * الْحَمْدُ لِلَّهِ
الَّذِي وَهَبَ لِي عَلَى الْكِبَرِ إِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِنَّ رَبِّي
لَسَمِيعُ الدُّعَاءِ (41) رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلَوٰةِ وَمِن ذُرِّيَّتِي
رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَاءِ (42) رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنِينَ
يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ (43) وَلَا تَحْسِبَنَّ اللَّهَ غَافِلاً عَمَّا يَعْمَلُ
الظَّالِمُونَ إِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ (44)

39 (36). Госпадзі! Дык яны збілі са шляху многіх людзей, а хто пойдзе следам за мной, той – ад мяне, а хто не паслухаецца мяне... дык Ты даруючы, міласцівы!

40 (37). Госпадзі, я пасяліў з майго патомства ў даліне, дзе няма злакаў, у Твайго дома свяшчэннага. Госпадзі наш! Няхай яны выстайваюць малітву, і зрабі сэрцы людзей схільнымі да іх і даруй ім плады, – магчыма, яны будуць удзячныя!

41 (38). Госпадзі наш! Ты ведаеш, што мы хаваем і што знаходзім. Не схаваецца ад Аллага нічога на зямлі і ў нябёсах! (39). Хвала Аллагу, які даў мне на старасці Ісмаіла і Ісхака! Сапраўды, Гасподзь мой, – Ён чуе заклік!

42 (40). Госпадзі, зрабі мяне выстайваючым малітву і з маіх нашчадкаў. Госпадзі наш! І прымі мой заклік: (41). Госпадзі наш! Даруй мне, і маім бацькам, і вернікам у той дзень, калі наступіць разлік!»

43 (42). І не думай, што Аллаг нядбае аб тым, што твораць грэшнікі. Ён адтэрміноўвае ім да дня, калі вочы іх закацяцца,

44 (43). утаропяцца паспешліва з узнятымі ўверх галовамі, вочы да іх не вяртаюцца, а сэрцы іх – паветра. (44). Навучай жа людзей аб тым дні, калі прыдзе да іх пакаранне!

45. І скажуць тыя, што былі крыўдзіцелямі: «Госпадзі наш! Адтэрмінуй нам да блізкай мяжы, –

46. мы адкажам на Твой заклік і пойдзем следам за пасланцамі». Хіба ж вы не давалі клятву раней, што няма ў вас змены?

47 (45). І вы пасяліліся ў жыллі тых, якія пакрыўдзілі саміх сябе, і стала зразумелым для вас, як Мы паступілі з імі і давялі Мы вам прытчы, (46). а яны хітравалі сваёй хітрасцю, але ў Аллага ўся іх хітрасць, калі б нават ад хітрасці іх і горы рухаліся.

48 (47). Не лічы Аллага парушаючым Сваё абяцанне Сваім пасланнікам: бо Аллаг слаўны, уладальнік помсты

49 (48). у той дзень, калі зямля будзе заменена іншай зямлёй, і – нябёсы, і паўстануць перад Аллагам, адзіным, магутным!

50 (49). І ўбачыш ты грэшнікаў у той дзень, звязаных ланцугамі.

51 (50). Адзенне іх са смалы, твары іх засцілае агонь, (51). каб Аллаг аддаў душы тое, што набыла. Сапраўды, Аллаг хуткі ў разліку!

52 (52). Гэта – паведамленне для людзей, і няхай павучаюць ім і няхай ведаюць, што Ён – Бог, адзіны, і няхай апамятаюцца ўладальнікі розума!

ДЗЕЙНАСЦЬ ЯКУБА ЯКУБОЎСКАГА Ў ЛЮСТЭРКУ НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНАГА АДРАДЖЭННЯ ТАТАРАЎ БЕЛАРУСІ

Вырашэннем якіх бы актуальных і важных, вялікіх праблемаў ні займаўся той ці іншы народ, у яго здзяйсненнях заўсёды вельмі яскрава вызначаецца адметная роля найбольш буйных асобаў. Гэтая роля падаецца яшчэ больш выразнай, калі размова датычыць невялікіх па колькасці народаў, нацыянальных меншасцяў. Да катэгорыі апошніх адносяцца і беларускія татары. Таму ва ўсім тым, што ім удалося дасягнуць, пачынаючы ад канца 80-х гадоў нашага стагоддзя, у нацыянальна-культурным адраджэнні постаць такога славутага змагара за гэтую святую, гістарычнай вартасці ідэю, як Якуб Якубоўскі ва ўсёй сваёй веліччы добра бачыцца і ў бяззоркавую ноч і пры густым дзённым тумане. Ці размова заходзіць пра ўтварэнне Беларускага згуртавання татараў-мусульманаў "Аль-Кітаб" і заснаванне іх друкаванага перыядычнага органа – штоквартальніка "Байрам. Татары на зямлі Беларусі", ці пра падрыхтоўку і правядзенне навукова-практычных канферэнцый па татарскай праблематыцы, закладку мусульманскай мячэці ў Мінску, арганізацыю нядзельных школ для татарскіх школ, ці пра ладаванне святочных мерапрыемстваў з нагоды 600-годдзя пасялення татараў-мусульманаў у Вялікім Княстве Літоўскім – усюды перад намі паўстае не цень, а фігура Якуба Якубоўскага. Праўда, ён-то неяк умеў вельмі спрытна хаваць сябе ў цень і заставацца незаўважаным не толькі для староннягa вока, але і для блізкіх сяброў, з якімі нястомна працаваў на карысць татарскай справы. Шмат хто ведае, што Якуб Якубоўскі з'яўляўся нязменным галоўным рэдактарам 1–27-га нумароў часопіса "Байрам", але дзе, у якім з нумароў яго гэта пазначана? Не знойдзем такога. Больш таго, што ў шэрагу нумароў гэтага перыядычнага выдання мы не знаходзім імя Якуба Якубоўскага нават сярод рэдактарскай групы. Не думаю, што такая канспірацыя выклікалася нейкімі надзвычай важнымі абставінамі. Відаць, з прычыны вялікай сціпласці, гэтак уласцівай дадзенаму чалавеку, ён проста сам не ўносіў свайго прозвішча ў склад рэдкалегіі, на што ніхто з яе сяброў не звяртаў на гэта асаблівай увагі, паколькі не сумняваўся ў прыналежнасці яму галоўнай ролі ў выхадзе кожнага нумара "Байрама". Але ці ўсе з чытачоў ведалі пра гэта, беручы ў

рукі часопіс? Несумненна, не ведалі. Гэтага не будуць ведаць і з гадамі, што не дасць магчымасці скласці правільнае ўяўленне пра ўклад Якуба Якубоўскага ў станаўленне і развіццё татарскай перыёдыкі на Беларусі. Незалежна ад таго, па чыёй віне мы не бачым імя гэтага выдатнага чалавека там, дзе яно павінна прысутнічаць, падобная з'ява не мае ніякага права для апраўдання. Народ павінен ведаць сваіх герояў, а тым больш такая невялікая па колькасці этнічная супольнасць, якой з'яўляюцца беларускія татары.

Добра ведаючы, што на працягу выдання ўсіх 27-мі нумароў штоквартальніка "Байрам" яго галоўным дойлідам быў Я.Якубоўскі, сцверджу, што з гэтай нялёгкай, вельмі адказнай функцыяй ён справіўся на выдатна з плюсам. Паводле раздзелаў часопіс вельмі арыгінальны, мала ў чым падобны на іншыя такога роду перыядычныя выданні. У ім абавязкова знойдзеш штосьці важнае, асабліва для мусульман, з іх Кур'ана, карысныя ўрыўкі з іншых кніг рэлігійнага зместу. З цікавасцю чытаецца даведачны матэрыял з задуманага да выдання "Энцыклапедычнага даведніка". І зусім апраўдана, што з першага і да апошняга нумароў "Байрама" ён прыстойна спраўляўся з функцыяй быць генератарам гістарычнай памяці беларускіх татараў. Кожны, хто знайшоў бы вольны час і ўважліва прачытаў усе гістарычныя артыкулы "Байрама", даволі дакладна ведаў бы гісторыю беларускіх татараў. Веды пра іх дапаўняюцца яшчэ і тым, што рэдакцыя часопіса ахвотна дае магчымасць выступіць на яго старонках аўтарам і па тых праблемах гісторыі Беларусі ўвогуле, без раскрыцця якіх немагчыма было б стварыць больш-менш поўны малюнак і па гісторыі яе татараў. Такой практыкі, якую гэтак актыўна ініцыяваў галоўны рэдактар часопіса "Байрам" Я.Якубоўскі варта прытрымлівацца і надалей, бо карысць ад яе відавочная. За надзвычай станоўчае і нават фенаменальнае трэба прызнаць, што за 600-гадовае жыццё татараў на Беларусі яны не зрабіліся абыякавымі да таго, што адбывалася на працягу гэтага перыяду на іх прарадзіме. Улічваючы такое, рэдакцыя часопіса "Байрам" вельмі правільна паступае, што не застаецца ў даўгу перад сваімі чытачамі, што не страцілі такога святога пачуцця. Ім дадзена столькі гістарычнага матэрыялу пра паволжскіх і крымскіх татараў, што яго хапіла б пры адпаведнай апрацоўцы на дзесяткі курсавых і дыпломных прац, што выконваюцца студэнтамі вышэйшых навучальных устаноў. Знаёмства з такім матэрыялам не толькі ўзбагачае гістарычную памяць беларускіх татараў, але і дае магчымасць лепш зразумець сваю прыналежнасць да шматмільённай татарскай супольнасці свету. Лічу, што і надалей такія матэрыялы павінны займаць належнае месца на старонках штоквартальніка "Байрам".

Цалкам апраўдана змяшчэнне з нумара ў нумар у гэтым часопісе крымскататарска-беларускага слоўніка. Знаёмячыся з яго пасобнымі словамі, адразу адчуваеш прыгажосць, самабытнасць крымскататарскай мовы. Не перабольшу, калі скажу, што выпускам крымскататарска-беларускага слоўніка будзе ўнесены каштоўны ўклад у цюркскае і беларускае мовазнаўства. Гэтага ўкладу проста нельга будзе не заўважыць Іcтытуту мовазнаўства Нацыянальнай акадэміі навук Рэспублікі Беларусь.

Ёсць у часопіса "Байрам" і шмат іншых станоўчых бакоў, за што трэба дзякаваць найперш яго галоўнаму рэдактару. Сваім укладам у жыццё гэтага цікавага перыядычнага выдання яго першая асоба заслугоўвае права на неўміручасць у памяці беларускіх татараў. Таму мяне нямала здзівіла афіцыйная інфармацыя на старонцы трэцяга нумара часопіса "Байрам" за 1998 г. Там змешчаны загад аб узнагароджанні Ганаровай граматай Дзяржкамітэта па справах рэлігій і нацыянальнасцяў Рэспублікі Беларусь асобаў, якія маюць значныя дасягненні ў справе татарскага адраджэння. Такіх асобаў *(агульнай колькасцю 4 чалавекі)* вызначыла Праўленне Беларускага аб'яднання татараў-мусульманаў "Аль-Кітаб". У дачыненні да кожнага з усіх чатырох пералічаных асобаў не можа быць аніякіх пярэчанняў. Толькі губляешся ў здагадках, а чаму ў спісе на ўзнагароду Ганаровай граматай адсутнічае Якуб Якубоўскі? Тады і колькасць узнагароджаных была б не чатыры, а пяць. Апошняя ж лічба куды больш прывабная за першую.

Не толькі сівая мінуўшча, але і сучаснасць даюць нам безліч прыкладаў цеснага сужыцця беларусаў з татарамі. Таму, каб гаварыць, аналізаваць праблемы, што стаяць перад беларускімі татарамі на рубяжы XX і XXI стагоддзяў, другога і трэцяга тысячагоддзяў, трэба хоць у самых агульных рысах сказаць пра такога роду беларускія праблемы.

На вялікі здзіў, беларусы, доўгі час *(з 1 студзеня 1919 г.)* жывучы ва ўласнай дзяржаве – Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспубліцы (БССР) – дзесьці праз 20-30 гадоў ужо ўшчыльную сутыкнуліся з праблемай захавання сябе як самабытнага этнасу. Цяпер нам добра зразумелыя прычыны такой трагедыі: БССР не была як след беларускай дзяржавай; КПСС у дачыненні да яе, як і да іншых саюзных рэспублік, праводзіла русіфікатарскую палітыку. І як вынік, беларусы, будучы за ўсе нацыі і народнасці СССР найбольш блізкімі да рускіх па культуры і мове, асімілёўваліся самымі паскоранымі тэмпамі. Прыпыніць размах асіміляцыйных працэсаў, але не цалкам зліквідаваць іх, дапамагла абвешчаная генеральным сакратаром ЦК КПСС Міхаілам Гарбачовым перабудова. Усё, што на гэты час засталося здаровым, прыродна чыстым, не засмечаным у зношаным беларускім арганізме, прыйшло ў рух. На паверхню ўсплыло і вельмі хутка набыло шырокую папулярнасць у народзе даўно забытае слова Адраджэнне.

Зусім заканамерна, што разам з нацыянальным рухам тытульнага народа Беларусі, адбылося абуджэнне ўсіх яе этнічных супольнасцяў, у тым ліку і адной з самых старажытных на нашай зямлі – татарскай. Прычым усе гэтыя супольнасці сталі ратавацца не ад нацыянальнага ўціску тытульнага народа, як гэта практычна бывае ва ўсіх поліэтнічных дзяржавах, а ад русіфікацыі. Вось у такім гуртавым змаганні і адбывалася яднанне ўсіх нацыянальных рухаў на Беларусі, асяродкам якой стаў нацыянальны рух яе карэннага насельніцтва. Па гэтай прычыне актывісты беларускага нацыянальна-культурнага Адраджэння не толькі не перашкаджалі, а, наадварот, усяляк садзейнічалі прыходу ў такі прагрэсіўны рух усіх этнічных супольнасцяў нашага краю. У належнай меры адчулі на сабе гэта і беларускія татары, што толькі спрыяла актывізацыі іх удзелу ў нацыянальна-культурным адраджэнні.

Як і прынята ва ўсіх падобных выпадках, беларускія татары пачалі з самаарганізацыі: стварылі ў 1991 г. Беларускае згуртаванне татараў-мусульман "Аль-Кітаб", і ў гэтым жа годзе заснавалі свой перыядычны орган – штоквартальнік "Байрам", абсалютная большасць матэрыялаў якога публікуецца на беларускай мове. Толькі вось вялікая недарэчнасць, што ўсе гэтыя лёсавызначальныя ў жыцці нашых татараў з'явы не знайшлі ніякага адлюстравання ў "Энцыклапедыі гісторыі Беларусі". Відаць, не дагледзелі ні беларусы, ні татары. Гэтую памылку трэба абавязкова выправіць у адпаведным томе "ЭГБ" на літару "Т", унёсшы дэфініцыю "татары беларускія", у якой разам з іншымі пытаннямі асвятліць і іх сучаснае нацыянальна-культурнае становішча.

Хапіла ў нашых татараў сілы і магчымасцяў, каб разам з беларускімі навукоўцамі і культурнымі дзеячамі правесці ўжо ў 1993 г. вельмі шматзначную навукова-практычную канферэнцыю на тэму "Татары-мусульмане на землях Беларусі, Літвы і Польшчы". Падобнага роду канферэнцыі адбываліся і пазней. Апошняя з іх у сакавіку 1997 г. – "Праблемы вывучэння і захавання культурнай спадчыны татарскага народа на Беларусі".

Такой актывізацыяй нацыянальнага жыцця татары вельмі прыстойна сустрэлі і адзначылі ў лістападзе 1997 г. 600-годдзе свайго з'яўлення на тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага, законным спадкаемцам якога ёсць сучасная наша дзяржава – Рэспубліка Беларусь. Маюцца пэўныя пазітыўныя зрухі ў арганізацыі мусульманскіх школ для навучання беларускіх татараў, для працы ў якіх запрашаюцца і студэнты-арабы, што вучацца ў ВНУ нашай краіны. Унікальнай з'явай стане выданне "Энцыклапедыі для беларускіх татараў", над падрыхтоўкай якой працуюць многія навукоўцы краіны, незалежна ад іх нацыянальнага паходжання. Тэрміны, якія ўвойдуць у энцыклапедычны даведнік, рэгулярна падаюцца ў часопісе "Байрам" і гэта вельмі правільна, бо з'яўляецца магчымасць з дапамогай чытачоў штосьці змяніць, падкарэкціраваць, унесці нейкую новую дэфініцыю. З цягам часу, як вызначыцца рэдакцыя "Энцыклапедыі для беларускіх татараў", ёй дарэчы было б прысвоіць імя Якуба Якубоўскага, бо акурат яму належыць задума ў складанні такой кнігі.

Тое, што распачалі з належным размахам татары Беларусі на рубяжы 80-90-х гадоў не магло не быць заўважаным іх супляменнікамі з іншых рэспублік, а пазней і з краін СНД. Большасць з глыбокім паразуменнем паставілася да такіх звестак і пачала падтрымліваць гэты рух і словам, і справай. Але выказваліся і паражэнчыя настроі. І тут няма нічога дзіўнага, бо працэсы дэнацыяналізацыі гэтай этнічнай супольнасці дайшлі да самай крытычнай адзнакі. Таму я вельмі высока стаўлю, што настойлівыя пошукі шляхоў нацыянальна-духоўнага адраджэння беларускімі татарамі нікольkі не аслабляліся ад таго, што хтосьці з іх аднаверцаў і блізкіх па крыві прадказваў, што гэтаму адраджэнню нібыта ніяк не ўдасца здзейсніцца, бо не той час, ні тыя ўмовы. На чыім баку праўда, пакажа час. Лічу, калі разумна выкарыстаць усе найбольш істотныя фактары адраджэння, яно зусім небесперспектыўнае. Галоўнае, што ў яго яшчэ ёсць і людскія рэзервы. Патрэбна мэтанакіраваная, глыбокаасэнсаваная растлумачальная праца ў асяроддзі

татарскага насельніцтва Беларусі незалежна ад таго, іх карані ўходзяць у вобласці Крыма, Паволжа ці ў якія-небудзь іншыя тэрыторыі – расялення гэтых шматлікіх , але блізкіх паміж сабою адгалінаванняў дадзенай этнічнай супольнасці мусульманскіх народаў. Пры правядзенні растлумачальнай працы асаблівую ўвагу трэба звярнуць на асобаў татарскай нацыянальнасці з высокай эрудыцыяй, занятых у розных сферах навукі, культуры і адукацыі, надзеленых прыродай здольнасцямі кампазітара, музыканта, спевака, мастака, пісьменніка, журналіста і г.д. Далучэнне такіх людзей да нацыянальна-адраджэнскага руху беларускіх татараў істотна ўмацуе яго. Толькі трэба рабіць усё так, каб нанова далучаныя да такога руху татары-мігранты на Беларусь накшалт яе гістарычных татараў былі моцна інтэграванымі і ў яе прыроднае нацыянальна-культурнае жыццё, а не прыносілі б ў яго, будучы моцна зрусіфікаванымі, рускія традыцыі, бо ў такім выпадку акажуцца ў пройгрышы не толькі інтарэсы карэннага насельніцтва нашай краіны, але і яе адной з самых старажытных этнічных супольнасцяў – татарскай. Яе адраджэнне і развіццё не павінна адбывацца за кошт размывання нацыянальнага патэнцыялу тытульнага народа Рэспублікі Беларусь. І яно не здарыцца, калі ў татарскім жыцці, як гэта назіралася на працягу ўсёй гісторыі і ў нашыя дні, будуць разумна спалучацца інтарэсы гэтай этнічнай меншасці з інтарэсамі народа, на тэрыторыі якога яна знайшла сабе надзейны прытулак. Калі ж дапусціць такое, што ў жыцці татараў, акрамя развіцця ўласна сваіх духоўных пачаткаў, што зусім заканамерна і натуральна, стануць сцвярджацца, умацоўвацца пазіцыі яшчэ і элементаў небеларускай культуры, дык гэта не толькі адмоўна адаб'ецца на патэнцыяле ўсяго беларускага ў краіне, але і парушыць усталяваныя паміж ім і татарскім спаконвечныя згоду і ўзаемапаразуменне.

Не без жалю вымушаны засведчыць, што факты парушэння паасобнымі прадстаўнікамі этнічных супольнасцяў нацыянальных інтарэсаў беларускага народа не так ужо і рэдка сустракаюцца ў нас. І гэта нядзіўна. Дзяржаўныя дзеячы-асімілятары ўсіх часоў набылі вельмі багаты вопыт дэнацыяналізацыі народаў з дапамогай іх супляменнікаў ці прадстаўнікоў іншых народаў, да якіх часцей за ўсё належаць самі такія дзеячы. Калі ў царскай Расіі русіфікацыя школ на Каўказе адбывалася не з такім размахам, як таго жадала самадзяржаўе, яно свядома прызначыла на пасаду міністра адукацыі краіны асобу армянскай нацыянальнасці ў надзеі, што толькі яна зможа ўкараніць рускія культурна-моўныя традыцыі ў народную адукацыю таго бунтарскага, неспакойнага расійскага рэгіёна і найперш самой Арменіі, насельніцтва якой узгадаванне маладых пакаленняў будавала толькі на сваіх уласных асновах. Новы міністр адукацыі Расіі моцна іх раструшчыў. У сферу асветы Арменіі, як і суседніх ёй Азербайджана і Грузіі, шырокім патокам хлынулі пачаткі рускай педагогікі, якім не маглі як след супрацьстаяць іх нацыянальныя сустэмы адукацыі. У Арменіі на роднай мове працягвалі навучаць дзяцей толькі ў царкоўнапрыходскіх школах *(у Беларусі ж і такога не дапускалася)*, якія ствараліся на сродкі прыходу і царквы. "Ва ўрадавых школах

панаваў русіфікатарскі рух, і ўсе прадметы праходзіліся на рускай мове".*

Марна было б спадзявацца, што нашыя дзяржаўныя мужы, адкрыта праводзячы палітыку дэнацыяналізацыі маладых пакаленняў, а таксама іншыя асобы, надзеленыя ўладай, не будуць стараца выкарыстаць дзеля гэта некаторых прадстаўнікоў этнічных меншасцяў Беларусі. Вось адзін з прыкладаў, што ўжо трапіў у перыядычны друк.

Як вядома, у Мінску доўгі час узорнай школай па беларусізацыі навучальна-выхаваўчага працэсу з'яўлялася школа № 82. З 1992/93 н.г. тут ужо ўсе першыя класы па мове навучання былі беларускімі. Адразу пасля сумнавядомага моўнага рэферэндуму 1995 г. сюды, як і ва ўсе іншыя школы краіны, у лічаныя дні прыйшло за подпісам міністра адукацыі Рэспублікі Беларусь распараджэнне з указаннем забяспечыць усім бацькам права вучыць дзяцей на той мове, на якой яны пажадаюць. Пярэчыць такому міністэрскаму дакументу ніхто не збіраўся, але не спынялася і асветніцкая праца з бацькамі аб ролі роднай мовы ў фармаванні маладых пакаленняў беларускага народа. Добра дасведчаныя ў гэтым лёсавызначальным для кожнай нацыі пытанні бацькі трывала стаялі за навучанне іх дзяцей на беларускай мове. Гэтая пазіцыя, аднак, была не даспадобы для кіраўнікоў сістэмы адукацыі, і яны пайшлі на замену дырэктара школы Н. Гапонавай — вялікай прыхільніцы і змагаркі за беларусізацыю адукацыі. У лістападзе 1995 г. ёй загадана было ўступіць месца педагогу з прозвішчам, што носяць прадстаўнікі мусульманскага свету — А.Салахітдзінавай. Асобам з небеларускімі прозвішчамі *(нават і па мужу)* трэба вельмі асцярожна, а лепш і зусім не ўмешвацца ў пытанні, што датычаць самых тонкіх струнаў нацыянальнага жыцця беларусаў на іх гістарычнай тэрыторыі. Гэта цалкам іх клопат. Дапамагчы-то можна ўмацаванню нацыянальнага патэнцыялу беларускага народу ў розных сферах яго жыцця, а вось расхістваць, разбураць яго — гэта ўжо злачынства. Такімі антыбеларускімі дзеяннямі можна наклікаць не толькі справядлівы гнеў на самога сябе, але і несправядлівы гнеў на ўсю тую нацыянальную меншасць, да якой належыць асоба, што займаецца такой разбуральнай дзейнасцю.

Вельмі лёгка падпаўшы пад русіфікатарскі настрой, які запанаваў у адукацыі пасля рэферэндуму 1995 г., А. Салахітдзінава стала настойліва і заўзята рыхтаваць пасля адпаведнай працы з бацькамі і настаўнікамі наступ на беларускую мову, упэўненая, што ў гэтым абавязкова будзе мець неабходную падтрымку ва ўпраўленні адукацыі Мінгарвыканкама. Каб справа па лініі дэбеларусізацыі школы ішла з большым поспехам, туды ў жніўні 1997 г. накіравалі і такіх самых поглядаў завуча Л. Іеўлеву. І вось дзякуючы вялікім клопатам і стараннем гэтых двух далёкіх ад беларускай нацыянальнай ідэі педагогаў, ужо з 1997/98 н.г. у школе адмовіліся ствараць беларускамоўныя класы, хоць заявы ад бацькоў на арганізацыю такіх класаў і паступалі. Акрыленае такімі "поспехамі" кіраўніцтва школы пачало вынішчэнне беларускамоўных 2-іх, 3-іх, 4-ых і ўсіх

* Педагогическая энциклопедия. М., 1930, с. 641.

наступных класаў. У 1998/99 н.г. у колішняй беларускамоўнай школе засталося толькі тры класы, у якіх дзяцей навучалі на нацыянальнай мове карэннага насельніцтва краіны.
У працілегласць сказанаму вышэй прыгадваецца такі выпадак з майго ўласнага жыцця. На працягу 1954/55 – 1956/57 навучальных гадоў я выкладаў гісторыю СССР, фізкультуру і ваенную справу ў Юматаўскім сельскагаспадарчым тэхнікуме Башкірыі, пра педагагічны калектыў якога я захаваў самыя цёплыя ўспаміны і нават дазволіў сабе на пачатку 90-х гадоў наведаць гэтую незабыўную мною ўстанову. Час маёй працы ў ёй супаў з хрушчоўскай адлігай, якая дала магутны штуршок нацыянальным рухам у СССР, у тым ліку і ў Башкірыі. Выразна адчувалася гэта і сярод выкладчыкаў тэхнікума башкірскай і татарскай нацыянальнасцяў. Кінулася ў вочы, што раптам усе яны загаварылі паміж сабою на нацыянальных мовах на перапынках, проста ў вольны ад асноўнай працы час. Пераважна гэтыя мовы гучалі, калі выкладчык аказваўся ў асяроддзі башкірска-татарскай моладзі, на долю якой прыпадаў даволі высокі працэнт навучэнцаў. На пасяджэннях жа педагагічных саветаў пры звароце да ўсіх прысутных выкладчыкі карысталіся толькі рускай мовай. Шмат каму з рускамоўных выкладчыкаў тэхнікума крайне не падабалася такая рэзкая моўная метамарфоза ў башкірска-татарскім асяроддзі. І як гэта часта практыкавалася ў савецкі час, нейкімі асобамі быў падрыхтаваны для паслання на адрас Башкірскага абкама камуністычнай партыі ліст, у якім звярталіся з просьбай паўплываць на стан моўнай сітуацыі ў педагагічным калектыве, каб у прысутнасці рускамоўных калегаў башкіры і татары і ў неафіцыйнай абстаноўцы не зносіліся паміж сабой на сваіх родных мовах. Прапанавалі і мне, адносна яшчэ маладому паводле ўзросту *(пераваліла ўсяго толькі за 25 гадоў)* і выкладчыцкай працы *(стажу трохі больш за тры гады)* педагогу падпісаць той ліст, на што быў дадзены прыкладна такі адказ: *"Для Башкірыі я прышлы чалавек (пражыў прыкладна тры гады) і не ўпэўнены, што застануся тут надоўга ці навекі. Мову ж зносін ва ўсіх сферах грамадскага жыцця, павінны выбіраць карэнныя жыхары той ці іншай саюзнай альбо аўтаномнай рэспублікі".* Пачуць такое ад чалавека тыповай славянскай знешнасці было вельмі дзіўным, але ўгаворваць не сталі. Дзесьці праз паўмесяца з абкама партыі прыехала ў тэхнікум высокая асоба мясцовай *(башкірскай ці татарскай)* нацыянальнасці. Тут партыйны орган Башкірыі зыходзіў з правільнай пазіцыі, што моўнае башкіра-татарскае пытанне трэба вырашаць з дапамогай толькі прадстаўнікоў карэннага насельніцтва гэтай аўтаномнай рэспублікі. Спачатку камандзіраваная асоба сустракалася з выкладчыкамі башкірскай і татарскай нацыянальнасцяў, а затым і з усім педагагічным калектывам. Ад яе пачулі прапанову, што ў прысутнасці рускамоўных башкіры і татары ў памяшканні тэхнікума павінны размаўляць паміж сабою толькі па-руску. Пярэчанняў не было, бо разумелі, што хрушчоўская адліга не мела мэтай асабліва моцна абуджаць нацыянальныя пачуцці нярускіх народаў. Адчувалася, што ніхто з башкіраў і татараў не вынес аніякай радасці ад такога вырашэння моўнага пытання. Канфлікт быў загнаны ва ўнутро. Знешне адносіны

паміж людзьмі розных нацыянальнасцяў выглядалі нібыта вельмі прыстойна, а што было ў глыбінах душы башкіраў і татараў – цяжка сказаць. Сам жа я ў адносінах да сябе адчуваў з іхняга боку нейкую павагу. Відаць, з цягам часу даведаліся, якую пазіцыю па моўным пытанні займаў той ці іншы з рускамоўных выкладчыкаў. Ніколі не думаў, што калі ў 1991 г. наведаў Юматаўскі тэхнікум і сустрэўся з тымі, з кім працаваў у 1955–1957 гг., яны мне нагадаюць пра тую сітуацыю і, пахлопаўшы па плячы, скажуць: "Спасибо, Леонид Михайлович, за понимание и сочувствие нашим национальным, языковым проблемам". Думаю, што ніколі не ўдасца пачуць такіх слоў на свой адрас А. Салахітдзінавай і Л. Іеўлевай за разбурэнне нацыянальных асноў мінскай школы № 82. Цяпер гэтыя педагогі, бясспрэчна, ў пашане ў прадстаўнікоў дзяржаўнай улады, бо дапамагаюць ім праводзіць палітыку русіфікацыі ў агульнаадукацыйнай школе. Але так не можа доўжыцца бясконца. Недалёкі той час, калі беларускі народ зразумее, што нацыянальная школа – гэта галоўны, незаменны сродак выратавання ад этнічнага вымірання і ўсім гуртам рушыць у паход за стварэнне такіх навучальных установ. Усе, хто некалі чыніў і сёння чыніць перашкоды стварэнню, дзейнасці беларускіх нацыянальных навучальных установ, не заслужаць пахвалы ў нашага народа. Не веру, што ў яго не хопіць розуму і сілы для стварэння такой сістэмы народнай адукацыі, якая будзе працаваць на сваёй прыроднай аснове. Каб наблізіць гэты зоркавы час, нам трэба ўсяляк умацоўваць кадравы склад педагагічнай інтэлігенцыі асобамі, для якіх беларуская нацыянальная ідэя – гэта святая справа. Упэўнены, што такой яна стане і для многіх прадстаўнікоў этнічных супольнасцяў Беларусі і найперш за ўсё татарскай, якая на працягу ўсёй гісторыі знаходзіла і будзе знаходзіць узаемапаразуменне з карэнным народам. Радуюся, што не раз даводзілася сустракацца ў прэсе з фактамі выкладання беларускай мовы і літаратуры ў агульнаадукацыйнай школе настаўнікамі з татарскімі прозвішчамі і імёнамі, прычым і паволжскага ці крымскага паходжання.

Вельмі актуальным і першачарговым лічу да грамадска-культурнай дзейнасці гэтай так блізкай беларусам этнічнай супольнасці далучыць выдатныя, рэдкія ў свеце здольнасці лідскай татарскай школьніцы Дзінары Мазітавай. Нібы самім Алахам прадвызначана, што яе талент нарадзіўся і расцвіў акурат у тым куточку беларускай зямлі, дзе 600 гадоў таму знайшоў сабе надзейны прытулак, дзякуючы ласцы вялікага князя Вялікага Княства Літоўскага Вітаўта, выгнаны сваімі родзічамі хан Залатой Арды Тахтамыш. Мо гэта найлепшы варыянт талентам Дзінары адплаціць беларусам за тое, што яны далі права на жыццё яе далёкаму продку? Толькі трэба, каб гэты талент выкарыстоўваўся ў рэчышчы тых этнакультурных традыцый беларускіх татараў, якіх яны спрадвеку прытрымліваліся на нашай зямлі. Будзе вельмі недарэчна, калі Дзінара сваімі выдатнымі дараваннямі абыйдзе культуру мясцовых татараў ці культуру народа, на зямлі якога яны знайшлі сабе сваю другую радзіму, і стане ўзбагачаць культурную спадчыну прадстаўнікоў тых нацый, для якіх Беларусь не з'яўляецца гістарычнай тэрыторыяй.

Актывісты сучаснага татарскага нацыянальна-культурнага адраджэння мелі рацыю, што свае першыя крокі адразу ж скіравалі на

хутчэйшае аднаўленне мусульманскіх храмаў, бо менавіта нішто іншае, як толькі Іслам, дапамог выжыць, захавацца на беларускай зямлі гэтай этнічнай супольнасці. Дзякуючы рэлігіі, яна нязменна культывавала ў родным асяроддзі многія ўласцівыя свайму народу адметнасці з духоўнага жыцця і побыту. Багата з гэтых адметнасцяў дайшло і да нашага часу. Але сёння яны не адгарожаныя ад небяспечнага знікнення пад уплывам характэрнай для ўсіх народаў свету стандартызацыі іх жыцця, найперш духоўнага. Таму гэтыя адметнасці трэба ўсяляк засцерагаць, прапагандаваць. У якасці такога сродку многімі народамі паспяхова выкарыстоўваюцца краязнаўчыя, этнаграфічныя музеі. Такога татарскага музея на Беларусі няма, але ён павінен быць закладзены, і найперш у Мінску. Месца для яго трэба выбраць у раёне тых вуліц і кварталаў беларускай сталіцы, дзе некалі кампактна жылі татары. Тэрміновае вырашэнне пытання з будаўніцтвам музея культуры і быту беларускіх татараў, у чым існуе вельмі пільная патрэба, ні ў якім разе не павінна адмоўна адбіцца на яго архітэктурных якасцях. Будынак павінен адпавядаць самым высокім патрабаванням сучаснай архітэктуры мусульманскіх народаў і па-свойму ўпрыгожыць, надаць характэрную адметнасць знешняму абліччу беларускай сталіцы. Беларускія татары заслугоўваюць фінансавай, матэрыяльнай дапамогі на такі будынак і з боку самой беларускай дзяржавы, што аддана служылі і працягваюць служыць ёй, і з боку мусульманскіх краін, што жывучы на працягу 600 гадоў на такой вялікай аддаленасці ад іх, захавалі, нягледзячы на цяжкія выпрабаванні, сваё этнічнае аблічча, стварылі ў далёкім краі цудоўны, адметны аазіс мусульманскай культуры. Узяць чынны ўдзел мусульманскімі краінамі ва ўзвядзенні ў сталіцы Беларусі велічнага храма татарскай культуры і быту ў пэўнай ступені абавязвае і той вялікі ўклад, які ўнеслі і ўносяць навучальныя ўстановы гэтай дзяржавы ў падрыхтоўку спецыялістаў з ліку накіраванай сюды арабскай моладзі.

Не марудзіць, спяшацца са стварэннем унікальнага Музея культуры і быту беларускіх татараў нас падштурхоўвае натуральнае знікненне пад уплывам часу тых матэрыяльных прадметаў і рэчаў, якія маглі б служыць у якасці яго экспанатаў. Патрэбна таксама лічыцца з няўмольным натуральным працэсам скарачэння ліку носьбітаў прыроднай культуры гэтай этнічнай супольнасці Беларусі, якія захоўваюць рэдкія рэчы ці маглі б штосьці адметнае стварыць уласнымі рукамі для музея. Не сакрэт, што беларускія татары вызначаліся і вызначаюцца вельмі высокім умельствам у розных жанрах матэрыяльнай культуры, прыкладнога мастацтва, характэрных менавіта для іх народа. Усёй краіне вядома, якім выдатным, непаўторным майстэрствам у мадэліраванні розных фасонаў адзення валодае ўраджэнка Узды, татарка Айша Александровіч. Не забытыя ёю і ўзоры татарскага нацыянальнага адзення, якімі можна было ўпрыгожыць адпаведныя залы музея. Для яго абсталявання не пашкадавалі б часу, энергіі і іншыя татары, якіх Аллаг шчодра надарыў здольнасцямі выдатнага майстра ў тым ці іншым жанры культуры і мастацтва. Немалаважна, што з заснаваннем у Мінску Музея татарскай культуры і быту істотна палепшыліся б магчымасці для правядзення litрознага роду культурна-асветніцкіх, арганізацыйна-масавых мерапрыемстваў і проста для ладавання сяброўскіх

сустрэч прадстаўнікоў гэтай этнічнай супольнасці. Сёння ж дазволіць сабе такога ў іх практычна няма аніякіх умоваў. З надыходам лепшых часоў, у што нельга не верыць, ля музея можа з'явіцца, праз узвядзенне новага будынка, і сапраўдны татарскі культурна-асветніцкі цэнтр.

Вышэй, калі размова ішла пра штоквартальнік "Байрам", гаварылася, што з дапамогаю яго многа зроблена дзеля асвятлення гістарычнага шляху беларускіх татараў. Велізарны ўклад у гэту пачэсную справу зрабілі гісторыкі Станіслаў Думін (*масквіч*) і Ібрагім Канапацкі, выдаўшы ў 1993 г. вельмі цікавую і змястоўную кнігу "Беларускія татары: мінулае і сучаснасць". Па дадзенай праблеме змешчаны шэраг навукова-гістарычных публікацый у матэрыялах розных навукова-практычных канферэнцый, на старонках часопісаў, што выдаюцца на Беларусі. Прычым аўтарамі такіх публікацый выступаюць не толькі татары, але і беларусы, а таксама прадстаўнікі іншых нацыянальнасцяў. І ўсё ж рэзервы па далучэнні беларускіх татараў да свайго мінулага яшчэ ёсць.

Сусветны вопыт пераконвае, што для абуджэння і ўзбагачэння гістарычнай памяці таго ці іншага народа нікольні не меншую ролю за навуковую, спецыяльную літаратуру, падручнікі адыгрывае літаратура мастацкая. Магчымасці ўздзеяння яе на чалавека проста невычарпальныя. Таму не выпадкова так многа і плённа працавалі ў гістарычным жанры раманісты і драматургі практычна ўсіх еўрапейскіх народаў і асабліва ў час, калі яны фармаваліся ў нацыі, вялі змаганне за стварэнне нацыянальных дзяржаў. Самімі нашымі татарамі ці якімі-небудзь іншымі аўтарамі вельмі мала выкарыстана патэнцыяльных магчымасцяў мастацкай літаратуры дзеля паглыблення ведаў і павелічэння зацікаўленасці да татарскай мінуўшчыны, якая ні ў якім разе не можа ўяўляцца нечым занадта ўжо просценькім, без усялякіх адметных, істотных адценняў. У адной толькі ваеннай гісторыі колькі гераічных і захапляльных старонак! Шмат цікавага і самабытнага было і ёсць у культуры беларускіх татараў. Карацей кажучы, ёсць пра што пісаць прыхільнікам гістарычнага жанру ў мастацкай літаратуры. Толькі вось бяда, такіх прыхільнікаў пакуль што я не бачу сярод саміх беларускіх татараў. Але ж падрыхтаваць такога жанру кнігу могуць не толькі аўтары, якія належаць да дадзенай нацменшасці. І гэта зусім рэальна. У гісторыі мастацкай літаратуры даволі шмат выпадкаў, калі майстры пяра пісалі цікавыя, захапляльныя творы пра іншыя народы і краі, да якіх яны не належалі, дзе ні разу не ступала іх нага. З беларускіх аўтараў тут у першую чаргу можна назваць Янку Маўра.

Усё, што гаварылася вышэй адносна неабходнасці стварэння мастацкай літаратуры, сюжэтамі для якой з'яўляліся б адметныя падзеі і факты з гісторыі беларускіх татараў, у аднолькавай ступені можна аднесці да падобнага накірунку ў выяўленчым мастацтве, дойлідстве, кіно. Не ведаю дакладна прычын, але да сённяшняга дня мне не ўдалося нічога такога пабачыць пра гісторыю беларускіх татараў, што выйшла б з-пад пэндзаля мастака, разца скульптара ці з'явілася на кінаэкранах у час дэманстрацыі мастацкіх фільмаў. Абвінавачваць за ўсё гэта мясцовых татараў або спадзявацца, што пасля маёй крытыкі яны адразу хопяцца

ліквідоўваць гэтыя прагалы, зусім безпадстаўна, бо іх саміх вельмі мала, каб ускінуць на свае навярэджаныя плечы такі цяжар. Ім на дапамогу павінны прыйсці здольныя ў той ці іншай галіне культуры і мастацтва беларусы, прадстаўнікі больш шматлікіх этнічных супольнасцяў рэспублікі. Пажадана было б да вырашэння гэтай архінадзённай для беларускіх татараў праблемы прыцягнуць іх супляменнікаў з Крыма, Паволжа і іншых краін з мусульманскім насельніцтвам, якое, як мы ведаем, вызначаецца і вялікім талентам, і шчырай павагай да людзей сваёй веры.

Не гэтак даўно мною было напісана некалькі артыкулаў пра таленавітага беларускага пісьменніка і навукоўца татарскага паходжання Сцяпана Александровіча, у якіх адзначаўся яго вялікі ўклад у беларускую справу. Але я і тады, а яшчэ больш сёння, задумваюся, чаму ён свае беларускамоўныя мастацкія творы зусім не паварочваў да тэматыкі беларускіх татараў, якая і да яго і пры ім так слаба распрацоўвалася? Магчыма, лічыў, што ўжо больш ніколі не ўзыйдзе сонца для яго суродзічаў, ужо што апошнія гады дажываюць яны на гасціннай беларускай зямлі. Каб толькі палову з таго, што у галіне мастацкай літаратуры ён даў беларускаму народу, было зроблена і для татарскай супольнасці, яна сёння мела б хоць адзін цікавы раман, драматычны твор, мастацкі кінафільм, прысвечаныя яе жыццю. Беручы усё гэта пад увагу, беларускай мастацкай інтэлігенцыі было б не грэх пастарацца неяк сплаціць свой даўжок татарам, паколькі яе таленавіты сын так плённа шчыраваў на ніве беларускай культуры, што нават забыўся на іх уласныя духоўныя запатрабаванні. Апошніх мы, беларусы, таксама не маем права пакідаць незадаволенымі. Аднак, садзейнічаючы ва ўсім нацыянальна-культурнаму адраджэнню татараў на базе іх прыродных духоўных асноў, нам, як тытульнаму народу краіны, зусім не абыякава да таго, з якой жа павагай яны, дасягнуўшы пэўных пазітыўных зрухаў, будуць ставіцца да нашых культурна-моўных каштоўнасцяў. А можа яшчэ вырашыць замяніць іх на іншыя, больш верагодна на рускія, якія так умацоўваюцца апошнім часам на нашай зямлі? Адрадзіўшы і стаўшы жыць паводле сваіх духоўных стандартаў і адначасова замяніўшы такія беларускія стандарты на рускія, татары гэтым самым парвалі б повязь са сваім далёкім і не надта далёкім мінулым, адышлі б ад гэткай характэрнай для іх культурнай інтэграванасці з Беларускім краем і — што страшней за ўсё — нават спрыялі б яго дэнацыяналізацыі, умацаванню рускіх пачаткаў, як гэта ўжо не першы дзесятак гадоў ён адчувае на сабе з боку і такой сваёй спрадвечнай этнічнай супольнасці, як яўрэйская, у якой зараз для яе чужога-рускага ў дзесяткі разоў больш, чым чужога-беларускага. Беларускаму народу ніколькі не пагражае любое ўзмацненне нацыянальнага ў жыцці яго неславянскіх этнічных супольнасцяў, але калі ў ім (жыцці) пачынаюць умацоўвацца, буяць рускія элементы, якіх і так празмерна шмат у культурна-моўным патэнцыяле нашага краю, тады нельга нічога іншага чакаць, як далейшай русіфікацыі апошняга, якая занадта ўжо далёка зайшла і ўяўляе рэальную пагрозу для далейшага этнічнага існавання яго карэннага насельніцтва. Вось таму нам і раней і цяпер не страшна ўсялякае ўзмацненне нацыянальных пачаткаў у татарскай, яўрэйскай, літоўскай, латышскай

і іншых невялікіх па колькасці насельніцтва этнічных супольнасцяў. Пад уплывам такога ўзмацнення ніколі ў беларускім народзе не будуць назірацца працэсы татарызацыі, яўрэізацыі ... сярод пэўнай часткі людзей, як гэта мела і мае вынікам сваім русіфікацыя. Выкліканая ёю і іншымі фактарамі дэнацыяналізацыя беларускага народа робіць пэўную частку яго, прычым і не такую ўжо малакалькасную, крайне безабароннай перад уплывам сучаснай паланізацыі. Зусім верагодна, што пры далейшай дэнацыяналізацыі беларусаў на базе ўсё той жа самай русіфікацыі значная доля іх, што пражывае ў паўднёва-заходняй частцы краіны, стане аб'ектам украінізацыі, бо непахісны курс гэтай дзяржавы на забеспячэнне поўнай незалежнасці вельмі спрыяе росту яе *(дзяржавы)* аўтарытэту сярод беларускага насельніцтва, што жыве на сумежжы з Украінай. Не трэба забывацца, што ў яго культуры і мове шмат чаго вельмі блізкага з этнічнымі украінцамі і таму, калі іх дзяржава будзе прагрэсіраваць у сваім эканамічным, сацыяльна-палітычным і духоўным развіцці, трывала стаяць на пазіцыях нацыянальнага суверэнітэту, а Беларусь, наадварот, проста на вачах будзе траціць яго, адмаўляцца ад сваіх прыродных культурна-моўных каштоўнасцяў, сумежныя з Украінай беларусы самі, без усялякай прынукі, добраахвотна стануць на шлях украінізацыі. Любы здэнацыяналізаваны народ, якімі ўжо не першае дзесяцігоддзе з'яўляюцца, дзякуючы "мудрай" нацыянальнай палітыкі КПСС і ўласнай дзяржавы, беларусы, не здольны выконваць іншых функцый, як толькі быць пажыўным рэчывам для колькаснага павелічэння суседніх яму этнасаў. Для нас, беларусаў, – гэта рускія, палякі і украінцы.

Не з'яўляецца сакрэтам, што сучаснае татарскае нацыянальна-культурнае адраджэнне на Беларусі сутыкаецца з вельмі сур'ёзнымі дэмаграфічнымі праблемамі. Прычым да такой ступені сур'ёзнымі, што яны могуць паставіць пад пытанне само адраджэнне, бо яму ж патрэбна пэўная крытычная маса асобаў татарскай нацыянальнасці. Накшталт карэннага насельніцтва Беларусі і яе татары здрадзілі гуманнай традыцыі: мець у сям'і столькі дзяцей, колькі атрымліваецца. Дзеячамі татарскага адраджэння падлічана, што на працягу года на Беларусі памірае больш за 200 мусульман. Шкада, што нідзе не прыводзяцца звесткі аб колькасці народжаных за год мусульман, каб мець уяўленне аб іх натуральным прыросце. А можа яго няма, як ужо не першы год ён адсутнічае ў тытульнай нацыі нашай краіны – беларускай. Калі гэта і сапраўды так у татараў, дык тут не трэба доўга думаць, а лепш прыслухацца да разумнай вершаванай парады беларускага паэта Рыгора Барадуліна:

Татары!
Множцеся й пладзіцеся.
Вы нашыя.
Салям алейкум!*

Ва ўмовах адсутнасці колькаснага росту татараў беларускага кшталту вельмі важна як мага больш з тых, хто ёсць, далучаць да актыўнага нацыянальнага жыцця. Такое пакуль што назіраецца

* Байрам. 1998. № 3. С. 7.

толькі ў самім Мінску і ў Іўі *(Гродзенская вобласць)*, у якой ледзь не да апошняга часу функцыянавала адзіная на ўсю Беларусь мусульманская мячэць. Рух за татарскае адраджэнне набудзе належную моц толькі тады, калі да яго актыўна падключыцца і перыферыя.

У полі зроку кожнага народа, які не жадае аказацца ахвярай культурна-моўнай асіміляцыі, стала павінны знаходзіцца яго маладыя пакаленні, бо яны найбольш за ўсе ўзроставыя катэгорыі насельніцтва падпадаюць пад рознага роду стандартызацыі духоўнага жыцця і побыту. Пераканацца ў праўдзівасці гэтых слоў можна на горкім шматгадовым вопыце беларусаў, дзеці якіх, пачынаючы з дзіцячых садоў і канчаючы вышэйшымі навучальнымі ўстановамі, узгадоўваюцца не ў адпаведнасці са сваімі прыроднымі культурна-моўнымі традыцыямі, таму не маюць належнай павагі ні да матчынай мовы, ні да духоўнай спадчыны старэйшых пакаленняў. Не выключана, што страх паўтарыць гэты крайне негатыўны вопыт беларусаў разам з іншымі фактамі паслужыў штуршком для нашых татараў, каб у лістападзе 1997 г., г.зн. у год, калі святкавалася 600-годдзе прыбыцця іх продкаў на беларускую зямлю, стварыць Беларускае рэгіянальнае аб'яднанне татарскай моладзі, мэтай якога "з'яўляецца адраджэнне старажытных традыцый і культуры татар Беларусі, стварэнне ўмоў для ўсебаковага развіцця татарскай моладзі Беларусі".* Не зразумела толькі, чаму ні ў мэты, ні ў задачы гэтага таварыства не трапіў моўны аспект, тым больш што для беларускіх татараў ён меў, мае і будзе мець шмат складанасцяў. А іх жа трэба пераадольваць, бо без роднай мовы кульгае, прычым на дзве нагі, не толькі любы шматлікі народ, але і невялікая па сваёй колькасці этнічная супольнасць.

Мы напярэдадні новага, XXI стагоддзя. Яно будзе намнога больш складаным у параўнанні з папярэднімі ста гадамі ў сэнсе магчымага захавання на планеце Зямля не толькі нетытульных, але і многіх тытульных народаў, асабліва калі іх дзяржавы не праводзяць адпаведнай нацыянальнай палітыкі ў дачыненні да этнасу, імем якога яны называюцца. Да такіх суровых выпрабаванняў трэба ўжо зараз самым сур'ёзным чынам рыхтавацца, прычым не толькі беларускім татарам, але і самой тытульнай нацыі Рэспублікі Беларусь – беларусам, бо няма аніякай радасці аказацца праглынутым жыўцом народамі-веліканамі. Татарская супольнасць у тым адметным, непаўторным абліччы, у якім яна існавала на беларускай зямлі на працягу стагоддзяў і існуе сёння, зможа захавацца і развівацца толькі пры ўмовах, калі беларускага народу дарэшты не даканае руская культурна-моўная асіміляцыя. Выміранне беларусаў як самабытнай нацыі карэнным чынам зменіць этнакультурныя асновы жыцця татараў. У ім мала чаго застанецца з таго, што яны пранеслі праз стагоддзі жыцця на сваёй другой радзіме – Беларусі.

Леанід Лыч

---

* Байрам. 1997. № 4. С. 60.

ДА 70-ГОДДЗЯ ЯКУБА АДАМАВІЧА ЯКУБОЎСКАГА

20 красавіка 1932 – 14 верасня 1998

Памяць пра чалавека – ў яго справах і ў яго словах, калі словы запісаныя, то напісанае – застаецца. Але ў словах чалавек імкнецца вызначыць свае мэты, надзеі, жаданні, памкненні, а справы – гэта здзяйсненні, тое, што яму задалося выканаць, у чым ён рэалізаваўся. Калі справы адпавядаюць высокім мэтам і служаць развіццю грамадства, абуджэнню духоўнасці, і калі ў падмурку такіх спраў – ахвярнасць, то іх творца – **Асоба.**

У яго быў талент арганізоўваць сваё жыццё дзеля мэты. Была здольнасць падпарадкоўваць гэтай мэце ўсю дасягальную прастору і насяляючых яе родных, блізкіх і знаёмых людзей. Быў талент знаходзіць і прыцягваць цікавых людзей, і заахвочваць іх да ўдзелу ў сваёй справе.

Маці Якуба Адамавіча. Г.п. Відзы, 1968

Якуб Адамавіч Якубоўскі нарадзіўся 20 красавіка *(у пашпарце 4 красавіка)* 1932 г. ў вёсцы Камаі, што на Пастаўшчыне. Ён быў чацвёртым дзіцем у татарскай сям'і Раісы Хасеньеўны і Адама Мустафавіча, але гадаваўся другім, бо двое дзетак да яго памерлі ў раннім дзяцінстве. Потым яшчэ нарадзілася трое хлопчыкаў, і зноў малодшы за Якуба Сцёпачка памёр на трэцім гадку ад хваробы, не паспелі давезці да доктара. Усяго ў Якубоўскіх выгадавалася 4 сыны. Больш ці менш спрыяльнымі, у дастатку, былі даваенныя гады, калі бацька радаваў дзетак, амаль кожны дзень прыносячы з базару апельсіны ці іншыя ласункі. Якуб за Польшчай скончыў два класы, таму праз ўсё жыццё чытаў і размаўляў папольску. Цікава, што ў школе выкладалі Закон Божы, і татарскіх дзяцей, як і яўрэйскіх, ксёндз адпускаў з урокаў, бо яны былі не абавязковымі для некатолікаў. Але Якуб часта заставаўся ў класе, на што ксёндз таксама не пярэчыў. З таго часу на ўсё жыццё запомніў "Отчэ наш" і іншыя пацеры.

Ваеннае ліха не абмінула сям'ю Якубоўскіх. У 1943 годзе зімой ў час бою партызан з нямецкім гарнізонам у Камаях згарэла хата, кароўка ў хлеве і ўсё нажытае. Сям'ю прытулілі і падтрымалі, як маглі, далёкія сваякі-татары. Праз некаторы час пераехалі ў Відзы, што паблізу ад мяжы з Літвой, у старую хату радні маці. Пры вызваленні Заходняй Беларусі ад фашысцкіх захопнікаў за Відзы ішлі ўпартыя баі, фронт не раз каціўся праз мястэчка. Хлапчукі ж не былі асцярожнымі і траплялі ў небяспечныя сітуацыі: аднойчы куля зачапіла скуру на віску Якуба, праляцеўшы міма...

У 1944 г. прызвалі ў Чырвоную армію брата Канстанціна. Якуб застаўся ў хаце за старэйшага сына. Пайшоў у школу, "пераскочыўшы" праз некалькі класаў. Апаленыя вайной падлеткі да вучобы ставіліся

вельмі адказна, вучоба для іх была найваж-нейшай справай. Якуб вызначаўся здольнасцямі, упартасцю і добрай памяццю. Незадоўга да заканчэння дзесяцігодкі хлопца спаткала бяда – ён згубіў зрок на левым воку, зрэнку назаўсёды закрыла бяльмо. Гэта няшчасце вельмі моцна паўплывала на фарміраванне характару і на далейшае жыццё юнака. Тады ён акрэсліў для сябе першую звышзадачу: не толькі не адставаць ад здаровых сяброў у набыцці ведаў і ў культурным развіцці, але і пераўзыйсці іх.

Пасля школы сямейныя абставіны вымусілі пайсці на свой хлеб. Трэба было дапамагаць сям'і, дзе яшчэ вучыліся два школьнікі і будавалася новая хата, бо старая зусім развалілася. Працаваў з 1949 г. у розных школах тады Відзаўскага раёна, спачатку піянерважатым, потым настаўнікам малодшых класаў. Але хутка пачаў завочна вучыцца на гістарычным факультэце Мінскага настаўніцкага інстытута, які існаваў тады пры Мінскім дзяржаўным педагагічным інстытуце імя М. Горкага. Закончыў яго выдатна ў 1955 г. ужо як настаўнік гісторыі.

За гады настаўніцтва вельмі шмат чытаў мастацкай літаратуры, сістэматычна асвойваючы поўныя зборы твораў Драйзера, Сервантэса, Талстога, Дастаеўскага і інш. Набыў вельмі высокую хуткасць чытання. Тады ж пачаў захапляцца эсперанта як мовай зносін паміж усімі жыхарамі планеты. Трэніраваў з поспехам сваю і ад прыроды надзвычай ёмістую памяць, завучваючы кожны дзень вершы. Перавагу надаваў газэлям і рубаям Амара Хайяма, Рудакі, Саадзі, Дэхлеві, любіў кітайскую паэзію. Дасканала ведаў і любіў гісторыю старажытнага свету, у антычннасці знаходзіў прыклады для пабудовы ідэальнай дзяржавы будучага. У той час ужо сабраў сваю бібліятэку пераважна з кніг па спецыяльнасці. Думаю, што ўсе свае захапленні ён не хаваў ад вучняў, а, наадварот, прыахвочваў да іх, асабліва старэйшых школьнікаў.

У тыя ж гады сталі відавочнымі сур'ёзныя парушэнні ў рабоце сэрца і абмене рэчываў. Якуб Адамавіч успрыняў гэта таксама вельмі балюча і яшчэ больш заця́ўся ў сваім жаданні не ўступаць здаровым людзям па працаздольнасці і ведах.

Якуб Адамавіч, 1965

І гэта ўстаноўка разам з уласцівай татарам-мусульманам добрасумленнасцю, адказнасцю і працавітасцю сталі рухавіком яго жыцця. Праз усё жыццё ён вучыўся: У 1957–1962 гг. заканчвае стацыянарнае аддзяленне геаграфічнага факультэта БДУ, 1979–1982 гг.– завочна той жа Мінскі дзяржаўны педагагічны інстытут імя М.Горкага па спецыяльнасці "гісторыя, грамадазнаўства", 1985–1989 гг. – той жа інстытут па спецыяльнасці "беларуская мова і літаратура". І ўсе дыпломы з адзнакай, што, несумненна, вельмі радавала. Жартаўліва ганарыўся і тым, што ён быў "самым старым студэнтам педінстытута". Акрамя таго вучыўся яшчэ (*прымусова, як усе, хаця і не быў ніколі ў партыі камуністаў*) ва Універсітэце

марксізму-ленінізму, спецыяльнасць "сацыялогія", і на Рэспубліканскіх курсах павышэння кваліфікацыі кіруючых, партыйных і савецкіх кадраў.

Гэты пералік спецыяльнасцей, што набыў Якуб Адамавіч за сваё жыццё, уражвае сам па сабе. Аднак нельга не сказаць яшчэ, як ён вучыўся. Па меры асваення чарговага курса наша хатняя бібліятэка напаўнялася поўным наборам падручнікаў для студэнтаў і для школ па спецыяльнасці, якія штудзіраваліся ад вокладкі да вокладкі. Кожная курсавая работа і дыпломная ператваралася ў глыбокае даследаванне накшталт кандыдацкай дысертацыі. Тэмы для іх ён выбіраў сам. Найбольш запомнілася курсавая, прысвечаная Адаму Міцкевічу. Канечне, была паднята не толькі ўся даступная ў бібліятэках літаратура на рускай, польскай і беларускай мовах, але і сабраны копіі ўсіх партрэтаў паэта, ілюстрацыі да твораў і некаторыя творы ў арыгінале *(напрыклад, рэдкае варшаўскае выданне "Sonety krymskie")*, ці ў перакладзе на беларускую мову *("Пан Тадэвуш" у перакладзе Я.Семяжона і цудоўным афармленні В.Шаранговіча)*. Але найбольшай каштоўнасцю, што ён адшукаў і якая яго надта цешыла, былі лекцыі, што чытаў Адам Міцкевіч па славянскай літаратуры ў Сарбоне. Якуб Адамавіч зачытваў нам вытрымкі з іх, дзівіўся глыбіні, з якой А. Міцкевіч ведаў і разумеў славянскую літаратуру, лічыў, што ніхто не пераўзышоў паэта ў даследаванні гэтай літаратуры яго часу.

Асобна стаіць аспірантура на геаграфічным факультэце БДУ, якую ён скончыў у 1968 г. Пад кіраўніцтвам прафесара Заўрыева ён даследаваў тэрмічны рэжым малых азёр на поўначы Беларусі. Былі выкананы палявыя назіранні за тэмпературай па вертыкалі ў тоўшчы вады і па плошчы вадаёмаў на дзесятках станцый на працягу трох год. Да назіранняў падключаліся браты, студэнты, будучая жонка. Тады ён набыў сваіх верных сяброў сярод студэнтаў – Пецю Бурдыка і Валерыя Ярцава, якіх заахвоціў да навуковых даследаванняў, з якімі не разлучаўся ўсё жыццё. Усе назіранні былі апрацаваны, пабудавана графіка, напісаны некалькі раздзелаў, кожны па памеры як асобная дысертацыя *(тут выявіўся ўласцівы яму максімалізм)*.

Аднак за гады вучобы ў аспірантуры адбыліся падзеі, якія змянілі арыенціры Якуба Адамавіча. Ён ажаніўся, нарадзілася дачка, але галоўнае – у 1968 годзе Я.А. Якубоўскі стаў загадчыкам галіновай рэдакцыі геаграфіі і геалогіі ў Галоўнай рэдакцыі Беларускай Савецкай Энцыклапедыі *(так тады называлася ўстанова)*. Энцыклапедычная справа на Беларусі распачыналася, фактычна, толькі з 1967 г., калі стварыўся калектыў супрацоўнікаў. У яго прышлі вядомыя пісьменнікі, навукоўцы. Галоўную рэдакцыю ўзначаліў народны паэт БССР Пятрусь Броўка, тэрміналагічную камісію – народны пісьменнік Кандрат Крапіва. Калектыў быў ахоплены энтузіазмам, творчым натхненнем. Трэба было выпрацаваць канцэпцыю ўніверсальнага нацыянальнага энцыклапедычнага выдання, бо нічога падобнага ў іншых рэспубліках СССР яшчэ не было. За ўзор можна было скарыстаць толькі 10-томную "Малую Советскую Энциклопедию", што на той час ужо была завершана ў Маскве, у рэдакцыі "Большой Советской Энциклопедии". Але паўставала мноства пытанняў: якія павінны быць

суадносіны беларускага і ўніверсальнага матэрыялу, што можа ўвайсці ў галіновыя раздзелы, як складці слоўнікі і як іх абмеркаваць з шырокай навуковай і, канечне, і з партыйнай, грамадскасцю, як стварыць патрэбныя і арыгінальныя ілюстрацыі і карты, як падабраць аўтарскі калектыў і шмат-шмат іншых. Умовы максімальна магчымай на той час дэмакратычнасці, мяккага кіравання, мінімальнага адміністрыравання і бюракратызацыі, што ўсталяваліся не без уплыву Петруся Броўкі, вельмі спрыялі паспяховай рабоце. І такі факт, што напачатку Галоўны рэдактар займаў кабінет Якуба Коласа, таксама дапамагаў наладжванню справы, бо кожны, хто ступаў на вялікі кілім у Коласаўскім кабінеце, быццам бы адчуваў сябе пераемнікам справы Вялікага Песняра.

Перспектывы ўдзелу ў справе стварэння першай беларускай энцыклапедыі захапілі цалкам. У параўнанні з імі аспірантска-дысертацыйныя справы падаліся дробязнымі, меркантыльнымі, яны былі забытыя. Работа вымагала многа часу і ўсіх сіл, забяспечвала матэрыяльна: аклад загадчыка рэдакцыі ў той час быў нават крыху большы, чым у шараговага кандыдата навук. Якуб Адамавіч па сваіх ведах і вопыту навуковай працы быў добра падрыхтаваны да энцыклапедычнай справы. Ён патрапіў у Свой Лёс: у патрэбны час быў у патрэбным месцы.

І плён энцыклапедычнай працы радаваў, жыццё перацякала ў тамы энцыклапедычных выданняў. Спачатку 12-томная ўніверсальная БелСЭ, за якую разам з калегамі ў 1976 г. атрымаў званне лаўрэата Дзяржаўнай прэміі БССР "за заслугі ў адраджэнні нацыянальнай свядомасці і культуры беларускага народа". Потым на базе гэтага выдання пяцітомнікі "Беларуская ССР. Кароткая энцыклапедыя" на беларускай і рускай мовах і "Энцыклапедыя прыроды Беларусі" таксама ў 5-ці тамах. Гэта выданне аб прыродзе Беларусі рыхтавалася разам з рэдакцыяй біялогіі, загадчыкам якой тады быў Н.А. Дзісько. Яно было любімым стварэннем Якуба Адамавіча, бо ў ім задалося ўвасобіць свае прынцыпы, сваё бачанне энцыклапедычнага выдання аб прыродзе рэгіёну. Начальства, калегі і супрацоўнікі падзялялі амаль усе навацыі загадчыка рэдакцыі геаграфіі, геалогіі і геафізікі (*так тады называлася рэдакцыя*) і не вельмі абмяжоўвалі ні памер артыкулаў, ні ўсяго выдання, распрацоўвалі такія артыкулы, якія раней не давала ні адно энцыклапедычнае выданне. За пяць гадоў, пакуль рабілася энцыклапедыя (выйшла ў 1983–1986 гг.), лепшыя вучоныя – геолагі, географы, эколагі і біёлагі з навукова-даследчых і вышэйшых навучальных устаноў Беларусі – былі згуртаваны вакол выдання як аўтары арыгінальных артыкулаў. Яны падсумавалі вынікі сваіх работ па асноўных напрамках рэгіянальных даследаванняў. Фактычна, "Энцыклапедыя прыроды Беларусі" адлюстроўвае стан беларускай прыродазнаўчай навукі ў сярэдзіне 80-ых гадоў дваццатага стагоддзя.

Потым былі іншыя выданні – аднатомнік "Прырода Беларусі" на дзвюх мовах, даведнікі па ўсіх абласцях Беларускай ССР, "Блакітная кніга Беларусі". Усяго больш чым на 30 тамах розных энцыклапедычных выданняў стаіць прозвішча Якубоўскага Я.А., у асноўным як загадчыка галіновай рэдакцыі, гэта значыць, арганізатара і рэдактара ўсіх артыкулаў па профілю рэдакцыі.

За час работы ў рэдакцыі энцыклапедыі Якуб Адамавіч сабраў багатую ўласную бібліятэку, дзе былі амаль усе патрэбныя для працы слоўнікі, як энцыклапедычныя, так і спецыяльныя, статыстычныя зборнікі, навуковыя выданні, што выходзілі на Беларусі па геалогіі, геаграфіі, эканоміцы і інш. Ён любіў мець пад рукой усю даведачную літаратуру і, як ніхто, добра ў ёй арыентаваўся.

Дачка Якуба Адамавіча Яўгіня, 1984

Якуб Адамавіч часам быў, як кажуць цяпер, нязручным як для начальства, так і для падначаленых. Занадта ініцыятыўны, прынцыповы, працавіты прафесіянал часам выказваў свае меркаванні і ў рэзкай форме, ніколі не хітраваў і ніколі не задумваўся, ці на карысць яму самому такія паводзіны. Аднак усе бачылі, што ён клапоціцца толькі аб справе, нідзе не шукае сабе карысці. Для самога Якуба Адамавіча работа ў рэдакцыі энцыклапедыі, акрамя магчымасці найлепшым чынам рэалізаваць свае здольнасці і веды, мела і такі прыцягальны і неабходны для яго адкрытай натуры бок, як мець стасункі з вялікай колькасцю цікавых людзей – аўтараў, рэцэнзентаў, калег з аналагічных рэдакцый іншых рэспублік. Кола яго знаёмстваў на той час было вельмі шырокім, з ім, як правіла, ахвотна супрацоўнічалі, а потым нярэдка прадаўжалі падтрымліваць сяброўскія адносіны.

Энцыклапедычны перыяд працы Якуба Адамавіча доўжыўся 35 гадоў. Якраз на яго прыпалі ўсе гады завочнай вучобы ў ВНУ, на якую звычайна траціліся чарговыя адпачынкі. Займацца павышэннем сваёй адукацыі і ўвесь вольны час прысвячаць самаўдасканаленню было спосабам жыцця. Клопаты аб здароўі лічыў прыкметай дрэннага тону. З цягам часу намножылася стомленасць, адчуваўся душэўны дыскамфорт, як звычайна бывае пры набліжэнні пенсійнага ўзросту. А тут яшчэ ў 1989 годзе на руках у Якуба Адамавіча памірае старэнькая маці, якая апошнія 10 год жыла ў кватэры сына. У той жа час Якуб Адамавіч добраахвотна адмаўляецца ад пасады загадчыка рэдакцыі на карысць маладога калегі. Гэты **ўчынак** здзівіў і калег і начальства, бо ніхто яго не папракаў, што не спраўляецца з абавязкамі.

Аднак крызісны стан духу быў нядоўгім. У канцы 1980-ых – пачатку 1990-ых гадоў адкрыліся магчымасці для нацыянальнага адраджэння беларусаў і іншых народаў, што жывуць на нашай зямлі. Якуб Адамавіч заўсёды пачуваў сябе татарынам, ніколі не хаваў гэтага. Хацеў, каб так пачувалі сябе і яго дзеці, дачка і сын пад яго ўплывам запісаны ў пашпартах татарамі. Якраз тады, калі яшчэ вучыўся на апошнім курсе педінстытута, праз выкладчыцу беларускай мовы і літаратуры М.Ф. Шаўлоўскую пазнаёміўся з татарынам, дацэнтам гістарычнага факультэта Ібрагімам Барысавічам Канапацкім. Гэта знаёмства стала вызначальным у яго далейшым

жыцці. Жадаючага лёс вядзе, Якуб Адамавіч знайшоў сабе не толькі паплечніка і аднадумца ў татарскіх справах, але і вернага сябра.

Разам абмяркоўвалі планы работы па адраджэнні культурнага і рэлігійнага жыцця ў татарскіх абшчынах Мінска, Мінскай вобласці і ўсёй Беларусі. Шукалі зацікаўленых у гэтай справе татар, абапіраліся на яброўства і падтрымку ў асяроддзі беларускай інтэлігенцыі, наладжвалі сувязі з татарамі ў Маскве, Казані, Крыме, Літве, Польшчы, са студэнтамі з арабскіх краін, што вучыліся ў Мінску. Марылі аб адраджэнні Мінскай мячэці і іншых зруйнаваных мусульманскіх храмаў, бо на той час засталася адзіная на ўсю Беларусь мячэць ў Іўі. Як асабістую трагедыю перажывалі факт нядаўняга вандалізму – разбурэнне Мінскага мізара і падрыхтоўкі на яго месцы пляцоўкі пад спартыўнае збудаванне.

І ў хуткім часе з'явіліся першыя добрыя вынікі татарскага руху. У 1990 г. было створана грамадска-культурнае аб'яднанне Мінскай вобласці "Аль-Кітаб", якое крыху пазней *(1991 г.)* ператварылася ў Згуртаванне татар-мусульман на Беларусі "Аль-Кітаб", прэзідэнтам якога быў абраны тагачасны дырэктар гімназіі Абубекір Шабановіч. У красавіку 1991 г. выходзіць першы нумар часопіса гэтага згуртавання – квартальніка "Байрам. Татары на зямлі Беларусі", накладам у 500 паасобнікаў на беларускай мове. У квартальніку акрэслена кола асоб і ўстаноў, якія спрыялі з'яўленню часопіса, падтрымлівалі яго. Сярод іх не толькі татары Э. Асановіч, М. Баркоўскі і іншыя, але і знакамітыя беларускія навукоўцы і пісьменнікі Р. Барадулін, А. Грыцкевіч, М. Ермаловіч, Г. Каханоўскі, Ч. Кудаба *(Вільнюс)*, М. Ткачоў, К. Тарасаў і іншыя. Прашу прабачэння, што не ўсіх паважаных сяброў "Байраму" пералічваю, гэта заняло б многа месца. Складальнік і рэдактар часопіса, якім фактычна быў тады Якуб Адамавіч, у кожным нумары стараўся адзначыць прыхільнікаў і памочнікаў, прабачце і яго, калі не ўсе своечасова былі аддзячаны.

На той час Якуб Адамавіч сваё месца і свае мэты ў агульнай справе беларуска-татарскага адраджэння звязваў з гэтым часопісам. Ён заняўся журналісцкай справай: вызначаў тэматыку кожнага нумара, шукаў аўтараў, арганізоўваў усе матэрыялы, пісаў прадмовы. Быў ён доўгі час і наборшчыкам – друкаваў на нашай хатняй машынцы ўсе артыкулы, і вярстальшчыкам – манціраваў іх у арыгінал-макет, і карэктарам – вычытываў гранкі, і экспедытарам – забіраў з друкарні тыраж і распаўсюджваў часопіс. І ўсё гэта рабілася ў хаце, першыя два гады – пасля працоўнага дня і ў выхадныя. Гэта была чыста аматарская справа, можна сказаць, хоббі, бо не адзін нумар "Байраму" напачатку выдаваўся на сродкі самога рэдактара і І.Б. Канапацкага.

Да моманту выхаду на пенсію былі знойдзены прывабныя мэты ў жыцці, якія адпавядалі патаемным ганарлівым памкненням пакінуць па сабе добрую памяць у справах. Таму на пенсію пайшоў ахвотна ў дзень свайго афіцыйнага 60-годдзя – 4 красавіка 1992 года. Мне здаецца, нічога дрэннага ў імкненні мужчыны да славы няма, наадварот, такое імкненне толькі спрыяе плёну яго жыцця, хаця супярэчыць савецкаму выхаванню. Усім вядома, што і Дантэ марыў аб лаўровым вянку і дамогся яго пры жыцці, аднак у савецкім

грамадстве вельмі негатыўна ставіліся да носьбітаў такіх імкненняў, было прынята іх хаваць. У Якуба Адамавіча на дзіва арганічна спалучаліся глыбіннае імкненне да славы і гіпертрафіраваная сціпласць.

З выхадам на пенсію прышла поўная свабода для рэалізацыі сваіх новых планаў. А яны на волі пачалі шырыцца і станавіцца ўсё больш дзёрзкімі. Хутка ўзнікла ідэя стварэння энцыклапедычнага выдання "Татары Беларусі, Літвы і Польшчы". Хатняя бібліятэка імкліва стала напаўняцца даступнай і цяжкадаступнай літаратурай не толькі пра гісторыю татар на тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага, але і крыніцамі рэлігійнага зместу, прычым не толькі па ісламу *(было сабрана 7 выданняў Карану на розных мовах, у т.л. на польскай)*, але і па хрысціянству, іудаізму, буддызму. Упрыгожвалі гэты кнігазбор даследаванні Y. Tyszkewicza "Tatarzy na Litwe i w Polsce", А.К. Антоновича "Белорусские тексты, писанные арабским письмом, и их графико-орфографическая система" і "Кітаб", што адшукаўся ў радні маці.

З чаго пачынаецца кожная энцыклапедыя, Якуб Адамавіч добра ўяўляў. Са слоўніка – пераліку ўсіх тэрмінаў, пра якія будуць артыкулы у энцыклапедычным даведніку. Меркавалася, што па меры публікацыі ў "Байраме" праекта гэтага слоўніка *(па меры яго складання)*, будуць паступаць шматлікія прапановы па яго ўдакладненні і пашырэнні. Аднак прыцягнуць шырокія колы чытачоў да гэтай стваральнай працы не задалося. Ды яно і зразумела, бо для яе патрэбна спецыяльная падрыхтоўка і грунтоўныя веды. Веды ж пра татар Беларусі таксама намнажаліся паступова. Аднаўленне пласта за пластом напаўзабытай гісторыі і культуры гэтага народа было магчыма толькі разам з адраджэннем праўдзівай гісторыі беларусаў, у асяродку якіх 600 гадоў жылі татары, мовай якіх карысталіся, захоўваючы сваю рэлігію, пабытовы ўклад і, часткова, культурныя традыцыі. Лёсы беларускіх татар і карэннай нацыі настолькі цесна спляліся, сталі непадзельнымі, што раздзяліць іх гісторыю таксама аказалася немагчымым. Таму ў слоўнік энцыклапедычнага даведніка па меры працы над ім ўключаліся тэрміны, што, на першы погляд, і не тычыліся татар. Таму і першапачатковая назва энцыклапедычнага даведніка "Татары" *(беларускія, літоўскія і польскія)* некалькі разоў удакладнялася і нарэшце трансфарміравалася ў "Энцыклапедыю для беларускіх татараў" *("Байрам", 1998, №1, с. 70)*. Канцэпцыя яго была выкладзена ўжо ў 1992 г. у артыкуле Я. Якубоўскага "Разважанне пра даведнік аб татарах" *("Байрам". № 2, 1992, с. 71)*, а ў № 3 за той жа год ужо быў надрукаваны слоўнік энцыклапедычнага даведніка "Татары Беларусі, Літвы і Польшчы" на літару А з кароткімі дэфініцыямі. Там жа апублікаваны і першыя пробныя артыкулы да гэтага даведніка. Цікава, што першым Якуб Адамавіч змясціў артыкул: "АДАМ, першы чалавек, створаны Аллагам, пачынальнік роду чалавечага, прапаведнк і прарок *(расул)* Аллага..." У гэтым Якуб Адамавіч як бы сцвярджаў гуманістычны падмурак будучага выдання.

Такім чынам, ужо ў 1992 годзе склаліся будучыя прыярытэты ў жыцці Якуба Адамавіча. Асноўныя мэты заключаліся ў стварэнні энцыклапедычнага даведніка *(думалася нават, што задасца яго зрабіць да 600-годдзя пасялення татар на землях Беларусі, Літвы і Польшчы ў 1997 г.)*, напісанні 300 пробных *(узорных)* артыкулаў да яго і выданні квартальніка "Байрам" *(канечне, з дапамогай усёй татарскай грамады)*. Але праца па складанні слоўніка ішла не так хутка. Максімалізм і тут замаруджваў справу. Некаторыя раздзелы вымагалі спецыяльнага даследавання, і Якуб Адамавіч з уласцівай яму адвагай распачынаў яго сам. Так, шмат часу вымагалі даследаванні цюркізмаў у беларускай мове. З паўгода ён правёў у бібліятэках, вывучаючы пытанне, складаючы картатэку паводле "Словаря тюркизмов в русском языке" Е.М. Шыпавай, адшукваючы цюркізмы ў пяцітомным "Тлумачальным слоўніку беларускай мовы" і ў трохтомным "Слоўніку беларускай мовы" пад рэдакцыяй М.В. Бірылы і інш. Нарэшце, на складанне самога слоўніка цюркізмаў з указаннем крыніц, што ўвабраў больш за 600 слоў. Тады ў хаце з'явілася шматтомнае навуковае выданне "Языки народов СССР". Захапляючыся самім працэсам даследавання, Якуб Адамавіч зусім не клапаціўся аб публікацыі вынікаў у навуковым друку. Гэты ўнікальны слоўнік цюркізмаў ён надрукаваў у "Байраме", 1995, № 4, с. 39–42, аб чым мала хто ведае, ды падараваў яго Паслу Турэцкай Рэспублікі ў Рэспубліцы Беларусь шаноўнай спадарыні Шуле Сойсал.

І такіх праблем было нямала, а вырашаць іх даводзілася найчасцей самому. Пробныя артыкулы не ўсе рабіў Якуб Адамавіч, але якія рабіў сам, то з максімальным ахопам праблемы. Такім арыгінальным быў артыкул "Жыта", бо ён справядліва лічыў гэту культуру асновай існавання людзей на зямлі беларусаў, укладаў душу і ў цыкл артыкулаў пра пчалярства *(бортніцтва)*, ды ці ні ў кожны, што рыхтаваў. Аднак знайсці цяпер, якія артыкулы зроблены самім Якубам Адамавічам, немагчыма, бо большасць энцыклапедычных артыкулаў робяцца кампіляцыйна, і ён не лічыў магчымым нават пазначыць, што склаў іх Я. Якубоўскі. Наогул усё жыццё Якуб Адамавіч прытрымліваўся правіла, што свае добрыя справы мусульманін не павінен афішыраваць. Калі іх рабіць патаемна, то яны прыносяць людзям найбольшую карысць.

Пры падрыхтоўцы нумароў "Байраму" вымагалі асобай увагі і іншыя сталыя рубрыкі, што былі ўведзены ад першага нумара, ды новыя, што з'явіліся з часам. Іх трэба было пастаянна фарміраваць, дамаўляцца з аўтарамі, што былі занятыя на працы, напамінаць ім пра тэрміны падрыхтоўкі, ездзіць па гатовыя матэрыялы. Такімі матэрыяламі былі пераклад "Кур'ана" на беларускую мову, крымскататарска-беларускі слоўнік, беларуска-рускі слоўнік татарскіх імёнаў, стравы татарскай кухні і шмат іншых. Ён жа прыдумваў многія цікавыя тэмы для публікацыі ў квартальніку і абавязкова знаходзіў выканаўцу сваёй задумы. Так на старонках "Байрама" надрукаваны артыкулы пра менталітэт, беларусазнаўства і іншыя, быццам не татарскай тэматыкі, але цікавыя для сучаснікаў.

Пісаць пра працу над часопісам можна бясконца, яна захапляла Якуба Адамавіча, хаця ён і імкнуўся часам вызваліцца ад яе на карысць энцыклапедычнай. Але да апошніх дзён, да карэктуры № 1 за 1998 г, што ён вычытаў у ліпені 1998 г., за месяц да адыходу ў другі свет, ён не пакінуў гэту справу. Здабыткі і недахопы гэтай працы грунтоўна даследаваў паважаны Леанід Лыч, ў нумары, які трымае чытач ў руках, перадрукаваны адпаведны артыкул.

Але аб прадмовах да кожнага нумара квартальніка мне хочацца сказаць асобна некалькі слоў. Якуб Адамавіч звычайна доўга над імі думаў, шукаў тэму, хоць там і даваўся звычайна агляд важнейшых падзей у свеце, найперш у мусульманскім, і ў Беларусі. Але заўсёды быў лейтматыў, галоўная думка, якая даводзілася чытачу мякка, як у пропаведзі. Некаторыя прадмовы здаюцца зусім наіўнымі, крыху дзіцячымі ад шчырасці і даверу да чытача, радзей жартаўлівымі па форме, але вельмі сур'ёзныя па сутнасці. Возьмем хаця бы апошнюю, у тым жа № 1 за 1998 год. Пачаўшы з уласцівасці чалавечай памяці захоўваць толькі найбольш яскравыя, святочныя эпізоды жыцця, аўтар пераходзіць да вечных пытанняў: для чаго жыве чалавек, і ў чым яго шчасце. Для яго гэтыя пытанні звязаны, бо лічыць, што чалавек прышоў на зямлю для шчасця. "Шчасце прыходзіць да кожнага чалавека, толькі не ў кожнага яно жыве доўга. Ці то ён сам вінаваты, што не збярог яго, ці нейкія абставіны, а то і прыяцелі абрабавалі". І ў заключэнне, як акорд усяго яго Жыцця: "Вялікае шчасце быць здаровым, мець добрых дзяцей, выконваць свой абавязак – абавязак мусульманіна". Свой абавязак Якуб Адамавіч выканаў, ды здароўя ужо не было, але добрыя дзеці радавалі яго сваімі поспехамі, чулымі адносінамі, мэтанакіраванасцю, працавітасцю і шчырасцю.

Апошні здымак пры жыцці. Якуб Адамавіч у бальніцы разам з Янам Сабалеўскім (злева) і Ібрагімам Канапацкім

Засталіся яшчэ таксама цікавыя артыкулы, падрыхтаваныя Якубам Адамавічам да "Мусульманскіх календароў" за 1996–1998 гады. Для аднаго ён склаў 12 нарысаў пра знакамітыя мячэці свету, у другі – пра буйнейшыя арабскія краіны, дзе вызнаюць іслам. Усе, што рабіў гэты чалавек, было зроблена грунтоўна і сумленна. Працаваў ён хутка, не адкладаючы спраў. Збіраў матэрыял у нумар ці чытаў карэктуру "Байраму" як мага хутчэй. Чакаў такой жа працы і ад іншых. Таму за апошнія 6 гадоў свайго жыцця зрабіў так многа, што хапіла бы на цэлае жыццё пры іншых, жыццезберагальных тэмпах. За гэтыя гады знайшоў новых сяброў, яны яму трапляліся ў падарожжы, як дырэктар школы з Нальшчаншчыны Ул. Прыхач, або знаходзіліся

па газетных публікацыях, як М. Маліноўскі, да якога Якуб Адамавіч сам паехаў у Баранавічы, каб пазнаёміцца і потым часцей, чым з іншымі, ліставацца.

Быў вельмі шчаслівы, калі спадары А. Грыцкевіч і А. Белы ўручылі яму самую дарагую ў жыцці ўзнагароду – "За выданне на беларускай мове квартальніка беларускага згуртавання татар-мусульман "Байрам" і актыўны ўдзел у татарскім і беларускім нацыянальна-культурніцкім адраджэнні" – медаль Міколы Шчакаціхіна "За братэрскае спрычыненне ў развіцці культуры і навукі Беларусі" і адпаведны дыплом з занясенем, у ліку першых, разам з Ібрагімам Канапацкім, у кнігу гонару "Рупліўцы твае, Беларусь". Было гэта 22 сакавіка 1998 года.

У красавіку 1998 года была дадрукавана на машынцы апошняя старонка слоўніка да "Энцыклапедычнага даведніка для татар Беларусі", 10000 тэрмінаў з дэфініцыямі. Адзін экзэмпляр гэтага слоўніка захоўваецца цяпер у Нацыянальным дзяржаўным архіве Рэспублікі Беларусь, другі – у Ібрагіма Канапацкага, трэці – у хаце Якубоўскіх. І мы разам з Якубам Адамавічам спадзяемся, што прыдзе час, калі ў "Выдавецтве Беларуская Энцыклапедыя" імя Петруся Броўкі на падставе гэтага слоўніка будзе зроблена "Энцыклапедыя для татар Беларусі".

Быў складзены таксама і кароткі варыянт слоўніка на 3 000 тэрмінаў. Перакладзены на беларускую мову рэцэпты 500 татарскіх страў для энцыклапедыі. Напісаны і выходзілі ў апошнім "Байраме" апошнія 12 з 350 пробных артыкулаў для энцыклапедыі.

Аднойчы майскім вечарам Якуб Адамавіч паставіў кропку пад кулінарнымі перакладамі, адкінуўся ў крэсле і сказаў: "Усё! Выканаў!". Мы парадаваліся разам, нічога не прадчуваючы. Справы жыцця былі прыведзены ў парадак, мэты дасягнуты. Можна было адпачываць першы раз за многія гады. Аднак наканавана было іншае... У чэрвені хутка і загадкава пачала прагрэсіраваць хвароба, думалася, язва. Аднак дыягназ прагучаў у канцы ліпеня як прысуд: аблітэрыруючы эндартэрэіт сасудаў ног як спадарожнік ішэмічнай хваробы сэрца. Мне стала да жаху ясна, што яго чакае тое ж, ад чаго памёр яго бацька... Урачы не пакідалі ніякай надзеі, так запушчана была хвароба. Бальніца толькі пагоршыла стан хворага. Пераносіў страшэнны боль мужна і сябрам не падаваў нават знаку, як яму кепска. Ніхто не верыў, што ўжо нічога нельга зрабіць, так мужна, нават жартуючы, ён адыходзіў... За месяц да канца напісаў цвёрдай рукой для родных памятку "Як хаваць мусульманіна" з падрабязным апісаннем мусульманскага абраду... За 10 дзён да адыходу перакладаў з польскай мовы артыкул пана Яна Сабалеўскага, седзячы за сталом. А сілы пакідалі: "Не магу", – прызнаўся з горыччу. На той недапісанай старонцы ўжо памылкі амаль у кожным няроўным слове...

Сябры-мусульмане з вялікай пашанай пахавалі Якуба Адамавіча 15 верасня 1998 года на старажытных татарских могилках *(мізары)* ў Смілавічах, пад векавой хвояй, што шуміць аб вечнасці жыцця над яго апошнім прытулкам. Каля магілы, абкладзенай па татарскаму звычаю беларускімі валунчыкамі, праходзіць сцяжынка, і кожны, хто ідзе па ёй, тут спыняецца, хто можа, чытае малітву, хто проста

маўчыць у задуменні, прачытаўшы на камяні "Аллагу належым і да яго вяртаемся...".

Апошнім часам Якуб Адамавіч не аднойчы казаў сыну, што жыць трэба так, як вучыць мудрасць з крымска-татарскай легенды аб Сокале і Вужы (*што мы ўсе чыталі ў М.Горкага*), каб пра цябе і казкі маглі расказаць нашчадкі, і песні праспяваць. Сам Якуб Адамавіч таксама стварыў некалькі казак. Адна з іх пра тое, што гісторыю можна паправіць, аднавіць справядлівасць. Ён шчыра верыў, што па дамоўленасці паміж Польшчай і Беларуссю можна вярнуць выкрадзеную карону караля, якую везлі ад Папы Рымскага на каранаванне Вялікага князя Літоўскага Вітаўта. Трэба змайстраваць такую самую карону, прывезці яе ў Гродна, у замак Вітаўта і там наладзіць урачыстую каранацыю. І тады ўжо Вялікі Вітаўт заўсёды будзе ўпамінацца як Кароль Вялікага Княства Літоўскага (*гл. "Запавет старога татарына" у "Байраме" № 3 за 1998 г.*). А песню Якуба Адамавіча такама спяваюць, бо ён напісаў вершы да гімна татар Беларусі "Мы з Іманам жывем на зямлі Беларусі", музыку да якога склала Дзінара Мазітава. Таму справы Якуба Адамавіча, справы Асветніка і Руплівуцы за адраджэнне душы татарскага і беларускага народаў засталіся з намі на зямлі і будуць жыць, пакуль жыць будуць яго нашчадкі.

25 сакавіка 2002 г. **Таццяна Якубоўская**

МОЙ СТАРЭЙШЫ СЯБРА – ЭНЦЫКЛАПЕДЫСТ ЯКУБ АДАМАВІЧ ЯКУБОЎСКІ

Мне пашчасціла ў жыцці, што на працягу многіх гадоў маімі сябрамі былі выдатныя людзі, памяць аб іх захавалася на ўсё жыццё. І першым па сіле ўздзеяння на маю свядомасць, светапогляд, адносіны да жыцця і людзей быў Якуб Адамавіч Якубоўскі. Гэта быў незвычайны чалавек, як зорка, вакол якой, захопленыя прыцяжэннем яго інтэлекту, групаваліся вельмі розныя людзі. І гэтыя людзі пад яго моцным уплывам рабіліся лепшымі, гублялі свае адмоўныя рысы. І аднойчы трапіўшы на яго арбіту ўжо ніколі не адрываліся, заставаліся сябрамі да канца і вернымі добрай памяці аб ім пасля яго заўчаснай смерці.

Ён быў простым чалавекам: без выдатных знешніх якасцей, з не вельмі добрым здароўем, у не модным адзенні, у вялікіх пукатых акулярах. Але з першай сустрэчы прыцягваў да сябе добразычлівасцю, гумарам, эрудыцыяй, павагай да суразмоўцы. Гутаркі з ім у студэнцкім інтэрнаце, на працы, па дарозе дадому захаплялі гармоніяй думак і пачуццяў, слоў і фактаў, якія выкладаліся не толькі максімальна лагічна, але і максімальна зразумела, лёгка, на адным дыханні. І нават вельмі сур'ёзныя тэмы ў большасці выпадкаў мякка спалучаліся з тонкім гумарам, які прасвечваў праз шматлікія факты і доказы.

Я на сваім вяку прачытаў тысячы энцыклапедычных даведак пра выдатных дзеячоў навукі, культуры, палітыкі і інш. і магу сцвярждаць, што Якуб Адамавіч быў неардынарным Чалавекам. І не толькі таму, што ён скончыў 5 ВНУ *(ужо за гэта мог быць занесены ў кнігу рэкордаў Гінеса)*, што з-за сваёй сціпласці не падпісаў сваім іменем сотні зробленых ім энцыклапедычных і не энцыклапедычных артыкулаў, што быў малавядомым ініцыятарам каштоўных выданняў, якія сталі прыкметнай з'явай у культуры Беларусі, але і таму, што ён быў добрым сябрам, узорам, якім мы, маладзейшыя, захапляліся.

У далёкім 1958 г. мы, студэнты 3-га курса геафака БДУ, пачулі, што на 2-м курсе з'явіўся цікавы навічок, перавёўся з завочнікаў, што ён вельмі адукаваны. Быў значна старэйшы за сваіх новых аднакурснікаў, меў жыццёвы вопыт – ужо 7 гадоў працаваў вясковым настаўнікам, скончыў педінстытут. Неяк пры наведванні сваіх аднакурснікаў у інтэрнаце на вуліцы Свярдлова мы і пазнаёміліся. Ён мяне прыемна ўразіў сваімі ведамі, цікавасцю і любоўю да навукі. Яго аднакурснікам было лёгка рыхтавацца да экзаменаў і залікаў, выкарыстоўваючы яго кваліфікаваныя кансультацыі. Пасля зімовай сесіі да меркавання аб яго выдатных здольнасцях далучыліся і выкладчыкі. Наша знаёмства праз дзесяць гадоў перарасло ў цеснае сяброўства ўжо ў сценах БелСЭ. А да таго нашы шляхі не раз перасякаліся на геафаку, у Гідраметэаслужбе, у бібліятэках і кнігарнях, дзе я не раз сустракаў Якуба Адамавіча з яго малодшым братам Браніславам, што вучыўся тады ў Мінскім фінансавым тэхнікуме.

У 1967 г. пачалася эпоха Беларускай Энцыклапедыі. Было прынята рашэнне аб стварэнні энцыклапедычнага выдавецтва, галоўным рэдактарам якога стаў Пятрусь Броўка. Загадчыкам рэдакцыі геаграфіі і геалогіі ў пачатку 1968 г. стаў Якуб Адамавіч Якубоўскі. У яго ў мінулым была аспірантура, гады вучобы і работы ў школе, наперадзе – праца па стварэнні першай энцыклапедыі ў Беларусі. Цяжкасцей было шмат: падбор калектыву рэдакцыі і шырокага аўтарскага кола, распрацоўка тэрміналогіі, многіх тэм і раздзелаў геаграфічнай і геалагічнай навукі. У асобе Я.А. Якубоўскага Беларуская Энцыклапедыя знайшла выдатнага энцыклапедыста і рэдактара. Энцыклапедыі не былі патрэбны рамеснікі, людзі-аўтаматы, без творчай жылкі. Якуб Адамавіч хутка ўвайшоў у работу. Без яго грунтоўных выступленняў не абыходзілася ніводнае абмеркаванне слоўнікаў, макетаў, гранак, вёрсткі. Яго праца з аўтарамі, падрыхтоўка і апрацоўка артыкулаў, іх рэдагаванне і нярэдка рэцэнзаванне былі наладжаны на высокім прафесійным узроўні. Не ўсім кіраўнікам падабаліся смелыя выступленні Якуба Адамавіча. Ён займаў асобую пазіцыю па многіх пытаннях, пачынаючы ад рэпрэсіраваных вучоных да праблемы аб'ектыўнага адлюстравання эканомікі замежных краін. Кіроўныя пажаданні паказваць "загніванне" капіталізму, "грандыёзныя поспехі" краін сацыялістычнага лагера не мелі падставы нават у лічбах маскоўскіх выданняў, не гаворачы ўжо пра звесткі ААН. Некаторыя кіраўнікі і іх прыдзіркі моцна папсавалі здароўе Якуба Адамавіча. Часта ўзнікалі прапановы замяніць беспартыйнага загадчыка на праверанага камуніста,

былі захады па умацаванні беспартыйнай рэдакцыі партыйнымі кадрамі. Загадчыку рэдакцыі прыходзілася рэдагаваць іх артыкулы і нават выконваць за іх план. Траплялі на ўмацаванне рэдакцыі нават прапойцы-камуністы, адзін з іх папрацаваў тыдзень і знік разам з бібліятэчнымі кнігамі і аўтарскімі экзэмплярамі артыкулаў.

А Якуб Адамавіч працаваў, стараючыся не зважаць на такія праявы начальніцкай увагі. Ён прыходзіў на працу раней за ўсіх, сыходзіў апошнім, працаваў, калі трэба, у выхадныя і ў адпачынак. Асноўным яго патрабаваннем да супрацоўнікаў тады было: *"У энцыклапедыста не павінна быць іншага хоббі, акрамя энцыклапедыі"*. І разам з тым, ён быў вельмі мяккі чалавек. Ён не папракаў падначальнага рэдактара за недахопы, а карэнным чынам перапрацоўваў яго дрэнны артыкул, а то і сам за яго пісаў, перадрукоўваў для здачы ў кантрольныя рэдакцыі, і рэдактару заставалася толькі падзякаваць.

Дзяржаўная прэмія за стварэнне 12-томнай БелСЭ — заслужаная ўзнагарода за нястомную творчую працу Якуба Адамавіча.

Да ліку вельмі важных ініцыятыў Якуба Адамавіча адносіцца ідэя выдаць "Энцыклапедыю прыроды Беларусі". Гэта выданне і цяпер застаецца ўнікальным, непаўторным на тэрыторыі былога СССР, невядомы яго аналагі і ў свеце. У 5-томным выданні ў энцыклапедычным парадку, усебакова і грунтоўна дадзены звесткі аб прыродзе нашай краіны — геалагічнай будове і карысных выкапнях, паверхні, гідраграфіі, клімаце, глебах, раслінах і жывёлах, помніках прыроды, ландшафтах і шмат іншага. Рабілі энцыклапедыю дзве рэдакцыі — геаграфіі і біялогіі, але распрацоўка схемы выдання і слоўніка былі зроблены Якубам Адамавічам. Гэта ж адносіцца і да "Блакітнай кнігі", у якой апісаны ўсе водныя аб'екты Беларусі.

Увесь вопыт энцыклапедычнай працы ў канцы жыцця Якуб Адамавіч аддаў рабоце над "Энцыклапедыяй для татар Беларусі", нацыянальна-асветніцкім мэтам служыў і арганізаваны ім часопіс "Байрам". Якуб Адамавіч быў адзін з нямногіх татар, ды і беларусаў, хто так настойліва змагаўся за захаванне культурнай спадчыны беларусаў, хто адчуваў і цаніў прыгажосць беларускай мовы. Можа таму Якуб Адамавіч так актыўна ўдзельнічаў у нацыянальным татарскім і рэлігійным мусульманскім руху на Беларусі, быў ініцыятарам перыядычных выданняў згуртавання татар на беларускай мове.

Нельга не адзначыць яшчэ адну рысу Якуба Адамавіча — ён пастаянна дапамагаў знаёмым і малазнаёмым людзям, асабліва студэнтам і школьнікам — дзецям сваіх супрацоўнікаў і сяброў. Ён цікавіўся іх справамі, "падкідываў" патрэбныя падручнікі ці проста рэдкія кнігі, запрашаў да сябе ў хату карыстацца сваёй багатай бібліятэкай. Наогул, любоў да кнігі, цяга да пастаяннага чытання, набыцця кніг — адна з самых характэрных рыс натуры Якуба Адамавіча. Пасля сябе ён пакінуў у БелСЭ сотні кніг, многія з іх і зараз у карыстанні.

Яго інтараэсы не вычэрпваліся грамадскімі справамі, ён быў выдатны сем'янін, клапатлівы бацька для дачкі і сына, добры дзед для ўнучак. Я бачыў у яго толькі адну адмоўную рысу, не аднойчы беспаспяхова гутарыў з ім аб ёй — ён ні кропелькі не клапаціўся аб сваім здароўі, даваў свайму ўжо не маладому арганізму такія нагрузкі, што іх немагчыма было вытрымаць. А ён мог, як загадчык рэдакцыі і

лаўрэат Дзяржаўнай прэміі, лячыцца ў лечкамісіі, атрымліваць штогод пуцёўку ў санаторый, але ніколі з гэтага не скарыстаўся. Так жа незразумела ён паводзіў сябе і з кватэрай. У 1970–1980-ых гг. у БелСЭ было лёгка атрымаць дзяржаўную кватэру пры яго пасадзе. Але ён нават не станавіўся на чаргу, жывучы з сям'ёй у аднапакаёўцы і з вялікай цяжкасцю збіраючы грошы на большую, кааператыўную кватэру. Такі ён быў сціплы чалавек.

Я часта ўспамінаю Якуба Адамавіча, нашы размовы, спрэчкі, яго дасціпныя меркаванні па розных тэмах, яго памяркоўны гумар. Ён быў і застаецца самым блізкім мне чалавекам, і я дзякую лёс за тое, што мы шмат гадоў прайшлі разам.

І.Я. Афнагель,
вядучы навуковы рэдактар
выдавецтва «Беларуская Энцыклапедыя»

«... ПРАЦА – ГЭТА І ЁСЦЬ ЗАДАВАЛЬНЕННЕ»

Да 70-годдзя Якуба (Якава) Адамавіча Якубоўскага

Неяк па тэлебачанню я глядзеў кінафільм, шчыра кажучы, спаў на ім, але ў адзін момант устрапянуўся, бо чалавек сэрцам гаварыў тое, што сядзела ў ім і трывожыла яго душу, розум: *"Спачатку я думаў аб задавальненнях, потым аб працы, а зараз зразумеў, што праца – гэта і ёсць задавальненне".*

Тады адразу ж запісаў гэтыя словы, калі яны паклаліся на паперу, дык чамусьці нібыта побач з сабою адчуў жывы подых дарагога і светлага для мяне Чалавека, вечнага Працалюба, Жыццялюба і самаадданага Творцу!

Ён сам "уварваўся" у маё жыццё, каб мяне яшчэ болей абудзіць, каб я яшчэ больш дбайней працаваў у імя яго маленькага, рупнага народа, які з'яўляецца самай злучнай, самай неад'емнай, самай самабытнай і істотнай часткай нашай "краіны – бранаўкі".

Што й казаць: *"Праца – гэта і ёсць задавальненне"*, *"Памірай, а жыта сей!"*, *"Спяшайся рабіць, бо сёння – гэта можа быць твой апошні дзень!"* – гэтыя яго словы так моцна ўвайшлі ў мяне, што нават кіруюць мною штодзённа.

Якуб *(Якаў)* Адамавіч Якубоўскі – гэта той Чалавек, з якім было наканавана лёсам злучыцца мне. Я да яго "падбіраўся" паціху, але энтузіясты заўсёды апярэджваюць. Якуб Адамавіч праз армію сваіх прыхільнікаў, паслядоўнікаў, сяброў, прыяцеляў, памочнікаў сам знайшоў мяне, напісаў мне і сам прыехаў да мяне. У маёй кватэры назаўсёды засталіся гукі яго Вялікага і Шчырага Сэрца, яго гутаркі, яго падарункі. Засталіся яго ўвага, павага, абаянне, разнабаковыя энцыклапедычныя веды, мудрасць яго, не маючая межаў яго любоў да Беларусі, беларускай мовы, літаратуры, культуры і гісторыі.

Якуб Адамавіч мне неаднаразова гаварыў, нягледзячы на ўсе жахі і зменлівасці жыцця і лёсу, што ён асабіста рады, уганараваны, што нарадзіўся менавіта на Беларусі. І як сапраўдны патрыёт, насельнік гэтай краіны, ён патрабаваў ад усіх годнасці да жывога слова Бацькаўшчыны, дзе ён жыве, працуе, вучыцца, дыхае паветра, п'е яе ваду! Ён так і не прызвычаіўся да шматлікіх перавертняў, калабарантаў, мутантаў, манкуртаў і здраднікаў, якіх занадта багата ёсць сярод беларускага народа.

Памятаю, як у другі прыезд да мяне ў Баранавічы, Якуб Адамавіч пабачыў на маім стале І. Гётэ, тады ён мовіў яго словы: *"Калі чалавек стары, ён павінен больш рабіць, чым калі быў малады"*.

Адразу ж напішу, што ўсе прыезды да мяне Якуюоўскага – гэта былі яго асабістыя гераізм і моц яго неспатольнага духа, бо меў ён цэлую працьму, як ён жартаваў, сімфонію смяротных хвароб, якія ійшлі за ім ад Другой сусветнай вайны. І нават у знясіленым стане ён у першую чаргу думаў аб працы, аб сваіх ідэях, аб тым, каб яны пераўтвараліся ў справы, дбаў аб сябрах і з упэўненасцю глядзеў у будучыню.

І тады ж, калі прыязджаў да яго ў Менск на вуліцу Славінскага, у яго цалкам забітую кватэру кнігамі, часопісамі, газетамі, рукапісамі, дык і там увачавідку бачыў, што Якуб Адамавіч, як і яго жонка Таццяна Васільеўна, ніводнай хвіліны не адпачываюць. Я адыходзіў у сон пры грукаце яго старэнькай пішучай машынкі і прачынаўся пад яе, ад водару страў, прыгатаванымі ім альбо яго вернай і надзейнай суджанай. Што Якуб Адамавіч – дзівосны кухар, адзначаў і вучоны са Швейцарыі Паўль Сутэр, з якім мы адначасова гасцявалі ў Якубоўскіх.

Я вельмі шкадую, што не ўсе лісты Якуба Адамавіча да мяне пабачылі свет у квартальніку "Байрам. Татары на зямлі Беларусі", частка з іх такой была даяральнай, асабістай, што так і назаўсёды засталіся ў маім сэрцы, невялячкая яго карэспандэнцыя згінула ад затаплення маёй кватэры кіпенем па нядбайнасці камунальшчыкаў, калі вада Ніягарай зверху пайшла на мяне. Добра, што тое здарылася, калі быў дома, дык паспеў захаваць кнігі, часопісы і газеты, дасланыя мне з Менска і сагрэтыя яго рукамі і подыхам.

Якуб Адамавіч быў зусім бескарыслівым чалавекам і ў сваім жыцці ніколі не меў яніякай выгады, нават вялікая ўзнагарода – дзяржаўнае лаўрэацтва звалілася на яго, як мне ён сам гаварыў, зусім нечакана. Канешне, гэта клопат аб ім праявіў Пётр Усцінавіч Броўка, які ўмеў падбіраць людзей, цаніць іх, даражыць імі і, канешне, завальваць працай і патрабаваць самаадданасці, вернасці, каб у любую хвіліну палажыцца на гэтага чалавека.

У Якуба Адамавіча было і ёсць шмат сяброў і паплечнікаў, верная і самаадданая жонка Таццяна Васільеўна, добрыя дзеці і ўнукі. Гэта яны ў свой час правялі ўшанаванне яго памяці. Завадатарам гэтага, як і прысвечанага яму квартальніка "Байрам. Татары на зямлі Беларусі" № 3 – 1998 г., быў яго вучань і паплечнік, вучоны, грамадскі і рэлігійны дзеяч Ібрагім Барысавіч Канапацкі. Аддаць даніну светлай памяці Якубу *(Якаву)* Адамавічу Якубоўскаму тады прыйшлі акадэмік Радзім Гарэцкі, народны пісьменнік

Янка Брыль, народны паэт Ніл Гілевіч, паэты Мікола Аўрамчык, Яўген Гучок, галоўны рэдактар часопіса "Роднае слова" Міхась Шавыркін, вучоныя, музейшчыкі, супрацоўнік "БелЭн" імя Пятруся Броўкі, родныя яго і блізкія, сябры, прыяцелі, прыхільнікі, знаёмыя. Справядліва ў тыя дні народны паэт Рыгор Барадулін адзначыў: *"У татарына Якава Якубоўскага бальшыні беларусаў трэба было вучыцца беларушчыне".*

Час ідзе, але вечна і натхняюча будзе зіхацець над Беларуссю высокае і годнае імя Якуба (Якава), сына Адамавага, Якубоўскага!

Міхась Маліноўскі

СЯМ'Я ЯКУБОЎСКІХ НА РАЗДАРОЖЖЫ XX СТАГОДДЗЯ

Брат Якуба - Адам

Артыкул падрыхтаваны братам Якуба Якубоўскага, Адамам Якубоўскім. У ім апісаны лёс некалькіх пакаленняў з адной сям'і, ад прадзеда да ўнукаў, і паказана, як нялёгкія павароты гісторыі ў XX стагоддзі паўплывалі на вялікую радню. Можна сцвярджаць, што тут адбілася гісторыя многіх сем'яў з Заходняй Беларусі, тэрыторыя якой неаднаразова за стагоддзе пераходзіла пад уладу розных дзяржаў.

Да канца падыходзіць XX стагоддзе. Ужо можна пачуць па радыё, а то і прачытаць, колькі дзён засталося да канца гэтага века. І больш чым шэсць дзесяткаў гадоў пражыў у гэтым стагоддзі я сам. З'явілася жаданне падзяліцца з людзьмі, як цяг часу ў век даўжыні адбіўся на лёсе адной татарскай сям'і на зямлі колішняга Вялікага княства Літоўскага, або "Северо-Западного края", або "крэсов всходніх", бо мянялася ўлада, прыходзілі розныя гаспадары, а ў татарскіх сем'ях трымаліся свайго парадку жыцця. Гадаваліся працавітыя і сумленныя дзеці, зычлівыя і паважлівыя да тых, хто жыў разам з імі, побач.

Я з'явіўся на свет у сям'і пятым, але гадаваўся толькі трэцім. А ўсяго нас вырасла ў бацькоў чацвёра. Здарылася так, што самы старэйшы брат, Косця, у 17 гадоў у студзені 1945 г. быў узяты ў войска і доўгія шэсць гадоў заставаўся там. Старэйшы брат, Якуб, абставінамі жыцця вымушаны быў рана пайсці з роднае хаты на свой хлеб, а меншы, Браніслаў, і я заставаліся ў хаце. Маці часта хадзіла на мізар, бо там былі пахаваны мая сястра і два браты, мае дзве бабулі і дзядуля. Мне не давялося пабачыць іх жывымі, бо на

свет я з'явіўся намнога пазней, чым яны адыйшлі ад нас назаўсёды. Да мізара ісці было далёка, і ў час гэтых паходаў маці заўсёды ўспамінала пра родных, пра розныя падзеі ў іх жыцці. Мяне заўсёды цікавіла гісторыя нашага роду, і вось якая яна атрымалася з таго, што я пачуў і запомніў у часы тых паходаў.

Мой дзядуля па бацьку, Мустафа, у 1900 годзе павінен быў пацвердзіць сваё шляхецтва, а заадно і адведаць свайго дзеда ў Менску. На пасяджэнні камісіі дзеду зрабілі папрок, што не мае ахвоты ісці служыць у войска і не бярэ прыклад ад свайго блізкага родзіча-генерала. Неўзабаве, у 1902 годзе, з'явіўся на свет мой будучы бацька. А ў 1903 годзе на другой вуліцы ў тым жа пасёлку нарадзілася і мая будучая матуля.

Прайшло не так многа гадоў, і грымоты Першай сусветнай вайны дакаціліся да Браслаўшчыны. Старэйшым трэба было вырашыць, як ратавацца ад гэтай бяды. Сям'я бацькі была больш заможнай – мела ў гаспадарцы добрага каня і ўсё астатняе, што патрэбна. І калі зусім блізка да пасёлка падышоў фронт, то мой дзядуля са сваёй сям'ёй хуценька накіраваўся сваім ходам да Полацка. Там бежанцаў уладкоўвалі на цягнікі і везлі ў той край, які яны самі абіралі для жыцця. Так сям'я бацькі апынулася ў Казані. Дзед па тым часе быў адукаваным чалавекам і адразу ўладкаваўся на працу чыноўнікам на пошце, а мой бацька прадоўжыў вучэнне ў гімназіі.

А сям'я маці не мела магчымасці ўцячы ад навалы: была вельмі хворай мая прабабка – ёй у той час было ўжо за 90 гадоў. Калі немцы занялі пасёлак, адбылася стабілізацыя фронту, і аж на тры гады пасёлак стаў пярэднім краем – франтавой лініяй. Ад забудоў нічога не засталося, толькі да гэтага часу стаяць нямецкія доты з бетону, ды зямля не змагла загаіць раны ад траншэйных рубцоў, месцамі добра відаць іх зігзагі.

Нямецкае ваеннае камандаванне вырашыла высяліць цывільных людзей з франтавой зоны і вельмі марудна павезла небарак на захад. Так мая маці, яе бацькі, бабуля і старшая сястра з дзецьмі апынуліся ў Літве, недалёка ад Шауляя. Першыя месяцы бежанцы хвацілі ліха, голаду і холаду. Першай не вытрымала голаду мая прабабка, на 93 годзе жыцця ціха ноччу адышла ў другі свет. Гэта была ўжо не першая страта з майг'о роду на доўгім шляху XX стагоддзя. У тых мясцінах жыло аднароднае насельніцтва, і ніякай іншай мовы, акрамя летувіскай, не ўжывалі. Такія абставіны вельмі ўскладнялі жыццё бежанцаў. Але мая будучая маці вельмі хутка навучылася размаўляць на мове летувісаў і была ў хаце перакладчыкам. А дзядуля быў добрым шорнікам. З'явіліся нейкія заказы, і патроху наладзілася жыццё, можна было адкласці крыху грошай на "чорны дзень".

Закончылася вайна, і пацягнула людзей на Радзіму, аднак вельмі цяжкі і доўгі шлях выпаў на долю маіх родных. Толькі ў 1921 годзе дабраліся яны ў пасёлак, але не ўсе. Засталася ў Літве мая цётка з дзецьмі, бо не ведала лёсу свайго мужа, узятага ў дзеючую армію ў 1914 годзе. Пазней стала вядома, што застаўся жывы ён у той бойні, але атручаны газамі і нядоўга пажыў. Не вытрымала доўгай і цяжкай дарогі бабуля – не даехала ўсяго нейкіх 30

кіламетраў да родных мясцін. І на Радзіму дабраліся мая маці і дзядуля — толькі двое з вялікай сям'і. Жыллём ім стаў на некалькі гадоў дот з бетону.

А мае родныя па бацьку ў гэты час рыхтаваліся ў шлях на Радзіму з Казані. Чорная іспанка не пашкадавала маіх старэнькіх прадзеда і прабабку — навекі засталіся ў зямлі, якая дала прытулак ім на шэсць гадоў.

Маці Раіса Хасеньеўна і бацька Адам Мустафавіч. Г.п. Відзы, 1978

Так праз многа гадоў сустрэліся на роднай зямлі мае будучыя бацькі. І першая праца, што знайшлася ў гэтым зруйнаваным вайной краі, быў збор з франтавых палёў калючага дроту. Амаль на год "калючка" стала карміцелькай многіх людзей.

Ішлі гады, наладжвалася жыццё, нараджаліся дзеці. Збудавалі бацькі добрую хату, завелі гаспадарку. А ў 1939 годзе ў верасні зноў змянілася ўлада. Прыход Чырвонай Арміі вельмі добра адбіўся мне ў памяці.

Зусім хутка яшчэ адзін дзень стаў такім жа памятным. Мы жылі ў мястэчку Камаі, а недалёка Паставы, дзе быў ваенны аэрадром. Раніца 22 чэрвеня данесла да нас выбухі бомб, выццё матораў бамбардзіроўшчыкаў. А праз некалькі дзён пачалі ісці разутыя і галодныя салдаты. Маці кожную ноч пякла хлеб, каб удзень раздаць галодным байцам. Вельмі добра запомніўся невялікі атрад, які прыпыніўся ля нашай хаты. Вялікі зялёны двор і студня з жураўлём прыцягвалі людзей да адпачынку. І калі маці вынесла з хаты бохан і падала камандзіру, — ён папрасіў яе саму падзяліць гэты хлеб на ўсіх.

Сям'я Якубоўскіх. У ніжнім радзе, злева направа: старэйшы сын Канстанцін, яго дачка Тамара, жонка Зіна з другой дачкой Жанай, маці Раіса Хасеньеўна, бацька Адам Мустафавіч; у верхнім радзе – сыны Адам, Якуб і Браніслаў. 1962

А яшчэ праз некалькі дзён пракаціліся немцы. Па начах ішлі людзі, і не адзін раз мой старэйшы брат Якуб праводзіў іх у абход камендатуры.

7 лістапада 1943 года ў вялікае вогнішча ператварылася наша хата, і не толькі наша, а і многіх іншых. І мы, тры старэйшыя браты,

некалькі дзён прыходзілі на папялішча сілкавацца печанай бульбай і тушанай капустай.

Не абышоў лёс наш род і ў Другой сусветнай вайне. Няведама дзе і калі загінулі мой дзядзька па бацьку Якуб і стрыечны брат Аляксандр. На другі дзень вайны быў забіты ў Літве стрыечны брат Мустафа. Загінуў у баі пры штурме горада Марыенбург *(цяпер у Польшчы, завецца Мальборк)* 5 сакавіка 1945 года стрыечны брат Адам. Там ён і пахаваны.

А жыццё раскідала нас усіх па вялікай краіне. У Вільні на мізары пакоіцца мой дзед Мустафа. Старэйшы брат Косця шмат гадоў пражыў у Варкуце – здабываў вугаль, будаваў дамы. Яго няма ўжо ў жывых, але там засталася малодшая дачка і ўнук. Старэйшая дачка будавала Ігналінскую атамную станцыю. Зараз яна там і жыве. У Пецярбургу жывуць тры сыны забітага брата Мустафы, а ў Котласе – стрыечны брат Андрэй. У Менску жыве і працуе дачка брата Якуба, тут жывуць яго ўнучкі, а сын яшчэ вучыцца ў Маскве.

Якуб Адамавіч з сябрам Мечыславам Прэткелем. 1956

А з вялікай калісьці сям'і нас засталося двое. Малодшы брат, Браніслаў, жыве і працуе ў Віцебску.

Сам я ўжо сорак гадоў жыву і працую ў Калінінградзе. Тут выраслі два мае сыны і дачка, гадуюцца ўнукі і ўнучка. Але ўсе мае нашчадкі ведаюць, дзе жылі і пахаваны іх родныя, кім яны былі, як жылі. А калі мяне пытаюць, хто я такі і адкуль, то крыху ўжарт адказваю: *"Я самы заходні беларускі татарын"*.

Адам Якубоўскі

ЛІСТ ДА Я. ЯКУБОЎСКАГА

Добры дзень, спадар Яша, зьвяртаюся так да Вас таму, як чую і бачу па-ранейшаму, хоць кажуць, што Вас ужо няма сярод нас, бодзёроступаючых. Абы толькі ўзгадаў чалавека, якога ты зьведаў душою, як ён ужо цалкам перад табою, як ты яго і чуеш, і бачыш, і адчуваеш, ягоныя памкненьні, быццам маеш трэцяе вуха і вока ці штосьці яшчэ.

Зусім выпадкова сустрэліся мы ўпершыню на Круглай плошчы. Дакладней, Якубоўскі і мой даўнейшы знаёмы і сябра па Народнаму фронту, таксама і татарын з Нароччыны мусілі, як у іх было прызначана сустрэцца, ну, я быў тут «між іншым», але збольшага пазнаёміліся. Такая кароткая сустрэча пакінула досыць прыязны ўспамін аб ім, як аб чалавеку, з якім можна брацца за любую адказную справу. Потым, мусіць праз год, я ўжо быў вымушаны аб ім узгадаць. Прычынай гэтаму была чарговая карціна на рэлігійную тэматыку, з рознымі выявамі і надпісамі сакральнага значэння, у тым ліку і мусульманскага зьместу. З кім толькі тады мне не давялося перазнаёміцца і ўрэшце-рэшт дарога з пытаньнямі-закалдобінамі ды вызначэньнямі прывяла мяне зноўку да гэтага чалавека, я проста змушаны быў узгадаць і збвярнуцца да яго, як да апошняй інстанцыі. Мала таго, што ён быў высокаадукаваны і высокакультурны чалавек, што ўдала хавалася за яго знешняй праставатасцю, і валодаў энцыклапедычнымі ведамі, у чым я хутка пераканаўся ў ходзе нашых узаемных дачыненьняў, дык і яшчэ быў надзелены выключна высокароднымі душэўна-этычнымі якасьцямі, аб якіх можна выказаць шмат цёплых і адданых слоў удзячнасці. Зьдзіўляла яго маторыка, ён лёгка, як кажуць «з поў абарота», мог раптам узпламяніцца, даводзіць і пераконваць, так што і спрачацца адпадала думка, а хацелася слухаць ды пазіраць на яго, як на Божую іскру. Пытаньняў у мяне па той карціне, з гравюры «Адвечнае сьвятло Беларусі», было да яго даволі шмат. Нават не ведаў, ці адказаў бы я на іх, калі б не наша тая сустрэча, ні ягоная асоба. Бясспрэчна адно, у чым я цалкам перакананы – гэта быў адзін з лепшых сыноў нашай Бацькаўшчыны, адзін з дастойнейшых прадстаўнікоў татарскага народа Беларусі. Зьдзівіўся я дужа пад час нашай апошняй сустрэчы, якая адбывалася ў яго на кватэры, якраз на сьвята Масляніцы, куды я забёг літаральна на пару хвілін. Надзвычай непаўторная ненавязлівая гасьціннасць яго ўласьціва толькі прыроджаным псіхолагам, знаўцам душы чалавечай, якім ён бясспрэчна і быў. Калі б вы, шаноўныя спадары ды спадарыні, паспыталі тых дзіўных блінцоў з непаўторнымі корачкамі і прысмакамі, ды аздобленых ягонымі дасьціпнымі жартамі ды прыгаворкамі, то вы пэўна такі гасцінны палон выбралі б перш за жаданае вызваленьне. Ну і другое, чым я быў зьдзіўлены – то ягоная і зноў раптоўная прапанова, каб я намаляваў карціну з выявай Адама Міцкевіча на татарскім старым мізары!?. Гэта мяне дужа зьдзівіла. А ён спакойна дадаў: «То хіба мусіць не адзін, а з кімсьці яшчэ». Зараз я зразумеў – гэта будзе знакавы твор. Непахіснасьць і лагічная пасьлядоўнасць яго разваг бясспрэчна мелі свой патаемны сэнс, раскрываць які яму ня надта рупілася, ну і я на тым не дужа настойваў, зразумеў – тут ёсць нейкі скрыты падсэнс, да якога неабходна дайсьці самому. Вось гэтая здольнасьць выказаць сваю думку другім так, каб і яны прызнавалі яе за сваю, уласьціва

надзвычай рэдкім людзям. Таму і сёння цярэбіць памяць маю і не дае забыцца, прымушаючы ўсё зноўку вяртацца да яе, думаць і шукаць ёй свайго вырашэньня. Але ўсяму Божая воля. Пэўна такая была воля і на тое, каб у розны час нараджаліся такія людзі, як Якуб Якубоўскі, якія як Божыя зьнічкі, згараючы ў буднях штодзённай працы ды змаганьняў, пакідалі на сабе светлы след нашай аб іх памяці. Промні іхняга сьвятла асьвятляюць наш сёньняшні шлях на тым бальшаку, якім крочылі калісь і яны, ды сабой пакідаюць яскравы ўзор дабрачыннасці і самаадданай Любові, як да чалавека, так і да Бога ці то Аллага...

Алесь Цыркуноў, мастак

ЯК СВЯТЛО І ЯК СУСВЕТ

Беларусь – Зямля Асветнікаў. Яны яе воі і яе аратыя. Яны яе духаўнікі. Асветнікі набліжаны на Беларусі да святых. Яны, перадаючы адзін аднаму з рук у рукі прамяністы агонь асвятляюць свайму народу шлях у Сусвет.

Пачынаючы загасаць у сэрцах беларускіх татараў агеньчык нашай еднасці, нашых ведаў аб сабе ахінуў, удыхнуўшы ў яго свежае паветра, Якуб, сын Адамаў, Якубоўскі, чалавек энцыклапедычных ведаў – лінгвіст, гісторык, культуролаг, географ, біёлаг. Менавіта ён быў абраны Усявышнім Алагам дзеля здзяйснення Вялікага наканавання – стварэння ў 1991 годзе першага з часоў "Кітабаў" друкаванага выдання беларускіх татараў – штоквартальнага часопіса "Байрам".

28 нумароў! З імі ён пражыў кожны радок, кожны артыкул. Якуб Адамавіч не толькі даў жыццё нашаму часопісу, але і ўдыхнуў ў яго душу. "Байрам" – гэта наш знак у сусвеце агульначалавечым. Знак аб нашай веры, аб нашых зямных справах, аб нашых надзеях. Надоўга наперад вызначыў раздзелы, тэматыку, дух "Байрама" чалавек, які не любіў казаць "Я", але, ведаючы, што яго літара завяршаючая ў алфавіце , завяршыў свой зямны шлях магутна і дастойна – дадзеныя яму Алагам розум і сілы аддаў свайму народу і зямлі, якая стала нам роднай. Якуб Адамавіч Якубоўскі пакінуў пасля сябе глыбокі след, але найперш і на зачын часопіс "Байрам" і верш-гімн "Мы з Іманам жывем на зямлі Беларусі".

Разалія Александровіч

БЕЛАРУСКІЯ ТАТАРЫ

Якаву, сыну Адамаваму,
Якубоўскаму прысвячаецца

На Беларусь нашэсьце вашае
Вітаю,
Мірныя татары!
Вы дбалі —
Будавалі, важылі,
Аблокаў пасьвілі атары.

Былі гароднікамі ўпартымі,
Кажушнікамі, макалямі,
Прэч гора адганялі жартамі,
Кулямі смутак затулялі.

Вы засланяліся правіцаю
Кайданьнікамі на этапах,
Вы мову зьбераглі крывіцкую
І ў сэрцах вашых,
І ў Кітабах.

Пытаньне ўсім на вуха дыхае:
Каму зашкодзілі,
Скажэце,
Татарскія магілы ціхія,
Маладзічковыя мячэці?

Хапіла ж нашым мовам
Сьмеласці,
Сыйшоўшыся, ня разгубіцца
А ў маладой паразумеласьці,
Як дзьвюм крыніцам,
Сьветла біцца.

На Шчары, Нарачы, на Сьвіцязі
Схаўрусіць хай
З салам алей кум.
Татары!
Множцеся й пладзіцеся,
Вы нашыя.
Салям алейкум!

Рыгор Барадулін

БЫЎ СВЯТЛОМ ЁН ГАЮЧЫМ

Светлай памяці Якуба Якубоўскага

Вестку цяжкую мне за трывожнымі снамі
Вечаровы эфір нечакана прынёс:
Вас няма на Зямлі. Плача восень дажджамі,
Плача сэрца маё — вочы поўныя слёз.

Беларускі татарын Якуб Якубоўскі,
Я любіў Вас — не смеў бы тут словам грашыць;
Знаў свяшчэнны агонь — назаву яго Боскім —
Далікатнае вашай і мужнай душы.

Той агонь саграваў, быў святлом ён гаючым,
Быў стваральным на нашай гаротнай зямлі,
Ён пранесены быў да мяжы немінучай
Гэтак годна — інакш, знаю, Вы не маглі.

Я трымаю "Байрам" — у жыццёвых нягодах
Вамі ўзрошчаны плод самых добрых надзей,
Мне падораны ён з дрэва дружбы народаў
І сяброўства сардэчных і верных людзей.

Васіль Жуковіч

МЫ З ІМАНАМ ЖЫВЁМ НА ЗЯМЛІ БЕЛАРУСІ

Я. Якубоўскі. Муз. Дз. Мазітавай

Мы з Паволжа і Крыма з Іманам прыйшлі
На гасцінныя землі Літвы й Беларусі.
Пад Грунвальдам суровы экзамен здалі
Й ўланскую службу няслі без прымусу.

Рэфрэн: Ляй лагу іллялагу, Мухамед расул Аллагу,
Ляй лагу іллялагу, Мухамед расул Аллагу.

Мы зляпілі дамы, пры ауле сваю
Для малебнаў Аллаху мячэць збудавалі.
Нарадзілі дзяцей, асвяцілі зямлю
І ў яе па Ісламу памерлых хавалі.

Рэфрэн.

На прызыў спадара ў любую пару
Батыры сваіх коней сядлалі.
Жонак бралі сваіх, каб варылі яду
Й знявечаных у баях даглядалі.

Рэфрэн.

Служба цяжкай была, у суровых баях
Шмат галоў маладзецкіх паклалі.
За адвагу і мужнасць татарскім сынам
Каралі прывілеі давалі.

Рэфрэн.

Йшлі гады, і нашчадкі татар-мусульман
Беларускую мову з павагай прыдбалі.
Але веру ў Аллаха — свяшчэнны Іман
Мы на векі вякоў захавалі.

Рэфрэн.

МЫ С ИМАНОМ ЖИВЁМ НА ЗЕМЛЕ БЕЛАРУСИ

Мы с Поволжья и Крыма с Иманом пришли
В край Принеманский — тот, что раскинулся вольно.
При Грюнвальде кровавую битву вели
И военную службу несли добровольно.

Рефрен.

Мы слепили дома, при ауле своём
Для молебнов Аллаху мечеть сотворили.
Народили детей, освятили землю,
По Исламу умерших в неё хоронили.

Рефрен.

На призывы князей и в любую беду
Мы коней своих спешно седлали.
Женщин брали своих, чтоб варили еду,
Потерпевших в боях опекали.

Рефрен.

Служба трудной была, и суровым боям
Батырей мы отдали немало.
За отвагу и дерзость татарским сынам
Короли нам награды давали.

Рефрен.

Шли года, и потомки татар-мусульман
Взяли речь белорусов, свою позабыли.
Только веру в Аллаха — священный Иман
Мы на веки веков сохранили.

Рефрен.

Пераклад на русскую мову **Л. Ажгиревич**

МЫ З ІМАНАМ ЖЫВЁМ НА ЗЯМЛІ БЕЛАРУСІ – ТОПРАГЪЫВДА ЯШАЙМЫЗ

Итиль озен ве Къымдан,
Бу топракъка биз-кельдик.
Грунвальд уруш чолинде.
Атлы аскерлеримизнен,
Къатты имтиан бердик.

Багълама: Ляи-ляи ильлялах
Мухаммеден ресулюллях.
Ляи-ляи ильляллах,
Мухаммеден ресулюллях.

Эвлеримизни, джамилерни,
Бу топракъта биз къурдукъ
Бала-чагъа остурип
Аллах! Ислям динимизни,
Джан-юректен биз чуттыкъ.
Арби ишке чагъырылганда,
Атларымызны эгерлеп
Азир эдик батырлыкъкъа
Гедже-кюндуз демей-деп.

Къадынларымыз бизден къалмай
Артмыздан келелер.
Акъайларына аш пиширип,
Урушкъа бакъмай берелер.

Багълама

Агъыр уруш чольлеринде,
Чокъ джан ве баш энъильди,
Батыр-татар йигитлерге,
Падишалар нам берди.

Багълама

Асырлар кечти бу ерлерде,
Тилимизни унуттыкъ.
Аллах илен кунь кечирип,
Ислям динини биз туттыкъ.
Беларус халкъ тилини,
Ана тили деп бийледик.
Динимизни-адетмизни
Бу тильде биз кутледик.

Багълама

Пераклад на крымска-татарскую мову **І. Меметава**

Я ТАК ДУМАЮ

Я старый человек, пенсионер, могу и должен высказать свои мысли. Как мусульманин не могу молчать, ибо если мусульманин знает о несправедливости, насилии, творимыми сильным над слабым, он должен остановить насильника своими руками. Если же этого сделать он не может, то должен звать на помощь других, ну а если и на это он не способен, то хотя бы сердцем, душой не должен соглашаться с притеснителем.

Я, как мусульманин, интересовался, почему чеченцы не хотят жить в "единой и неделимой России". Они живут на своей, Аллаhом данной им земле. После того, как силой, обманом, подкупом правителей Россия к началу 19 века овладела всем Кавказом, гордый чеченский народ не захотел покориться царским властям. С 1836 до 1864 гг. народы Дагестана и Чечни вели справедливую войну с огромной русской армией. Четверть века горцев возглавлял имам Шамиль. Он противостоял русскому генералу Ермолову и генерал-фельдмаршалу Паскевичу (наши белорусы знают его как душителя восстания в Польше и Великом Княжестве Литовском, получившим у русского царя почётное звание светлейшего князя Варшавского). В 1859 г. имам Шамиль капитулировал, но ни он, ни кто-либо другой не подписал просьбу к царю, чтобы он распостёр свою руку и включил Чечню в состав Российской империи. Таким образом, даже видимости о юридическом праве России над Чечнёй нет.

После Октябрьской революции 1917 г. положение чеченцев ещё более ухудшилось. Мусульманские священники преследовались, религиозные книги уничтожались, в колхозах и совхозах пятницу не праздновали, а работали. Выходным днём сделали воскресенье, мусульман заставляли в колхозах и совхозах выращивать свиней – а это большое насилие для мусульманина.

Во время Великой Отечественной войны, зимой 1944 г. весь чеченский народ был депортирован в отдалённые районы СССР. Они были обвинены в сотрудничестве с немецкими фашистами, в том, что подарили то ли Гитлеру, то ли Гудериану верховую лошадь. Замечу, что Сталин, Берия и все его приспешники подарили в 1939–1941 гг. фашистской Германии миллионы тонн нефти и миллионы тонн стратегических товаров, при помощи которых Гитлер убивал тысячи и тысячи людей в Западной Европе, а затем и в СССР. Основной контингент РОА – русской освободительной армии состоял из русских, которые пошли в услужение к немцам. Только об этом молчали и молчат, а за то, что несколько человек пошло в услужение немцам, что подарили им лошадь, пострадал весь чеченский, да и другие народы.

После войны государство признало несправедливым актом выселение чеченцев из родных мест. Многие из них погибли в лагерях, от непосильного труда, голода и болезней. Живые вернулись на родину.

Аллаh мало дал земли чеченцам, может быть по четверти гектара пашни на каждого человека. Но эта земля по воле Аллаhа оказалась богатой на нефть. Добывали её много, почти по 20 млн. тонн за год. Добыто из чеченской земли может быть около 500

млн. тонн. А жизненный уровень народа был почти самым низким в СССР. Куда же ушли доходы от чеченской нефти? Их съел военно-промышленный комплекс, они ушли на содержание коммунистических партий за границами СССР, они ушли на содержание совпартноменклатуры как кремлёвской, так и местных манкуртов. Посмотрел чеченский народ и решил, что в большом-большом бараке толку никогда не будет. Решили чеченцы жить без "старшего брата", который днём и ночью заботился о них. А "старшему брату" это не понравилось. Молчат средства информации о том, что дело тут и в нефти, которая может уйти от всяких там нефтегазовых компаний и посредников продаж-перепродаж.

Теперь "славные соколы" упражняются в прицельном бомбометании, испытывают управляемые ракеты и снаряды. Ну а то, что приходят в Россию цинковые ящики, так ведь есть фраза, которую столетие тому назад сказал классик русской литературы: "*Дело прочно, когда под ним струится кровь...*"

Только у того классика не было детей и кровь струилась не его.

Мусульмане просят Аллаhа, чтобы прекратилась война, чтобы Аллаh вразумил неразумных и они подумали о том, что натворили.

Якуб Якубовский

МНЕНИЕ БЕЛОРУССКОГО ИНТЕЛЛИГЕНТА О ТРАГЕДИИ КРЫМСКИХ ТАТАР

Главный редактор квартальника Белорусского объединения татар-мусульман «Байрам» Якуб Якубовский в связи с подготовкой к печати книги «Крымские татары. 1944–1994» обратился к книгоиздательскому работнику, известному белорусскому поэту и публицисту Евгению Сергеевичу Гучку с просьбой ответить на несколько вопросов.

Якуб Якубовский: Знают ли в Беларуси о том, какая тяжелая доля постигла крымскотатарский народ в 1944 г.?

Евгений Сергеевич: Депортация татар происходила в то время, когда большая часть Беларуси была под немецко-фашистской оккупацией (*заметьте, Беларусь, как и Крым, как и другие территории с их этносами, были брошены московско-большевистскими империалистами, брошены шкурнически, под сапоги и гусеницы сил третьего рейха*). В то время и после были об этом разные слухи. Но в основном – чернящие крымских татар. Наши белорусские татары кое-что об этом знали и поэтому из областей Западной Беларуси некоторые уезжали в Польшу, чтобы не оказаться в Сибири. Надо сказать, что если бы белорусы как народ были малочисленнее, то и их бы всех за то, что они жили под оккупацией в свое время, выслали бы тоже. Хотя им и тут устраивались, устраиваются и сегодня этнические чистки со стороны имперских

и проимперских сил. Чего стоят одни Куропаты? Вчерашние палачи сегодня отрицают свои злодеяния.

Знания наших людей о Крыме весьма скудные. В учебниках истории упоминалось о Боспорском царстве и восстании Совмака, в старших классах по истории был урок про Крымскую войну и оборону Севастополя, про Нахимова, Корнилова, Истомина, Тотлебена, храброго матроса Кошку и санитарку Дарью Севастопольскую. Период гражданской войны отмечен рассказом о штурме Перекопа и переходом через Сиваш. В истории Великой Отечественной войны урок посвящался героической обороне Севастополя.

По географии сведений еще меньше. По-видимому, Министерство просвещения считало, что каждый человек сам может побывать в Крыму и побродить по местам, где бывал А.С.Пушкин, Максим Горький (*кстати, раньше, до революции писали, что его знаменитая "Песня о Соколе" — это крымскотатарская сказка*).

Любознательный белорусский школьник мог знать, что в Ялте похоронен наш поэт Максим Богданович, умерший в молодом возрасте от туберкулеза. Еще многие могли запомнить строчку-лесенку из Маяковского о том, что "жалко тех, которые не были в Евпатории".

Якуб Якубовский: Что можно сказать о жизни тех татар, которых вывезли на чужбину, лишили родины?

Евгений Сергеевич: Как жили сосланные, белорусы знали не понаслышке. Их самих ссылали в Сибирь царские власти после подавления восстания Костюшки (в этом году у нас отмечают 200-летие этого героического восстания и зверского его подавления царскими властями, а палачом был Суворов), после подавления восстания 1831 г. и 1863 г. — восстания Калиновского. За хранение книг, рукописей на белорусском языке царские власти до 1905 г. ссылали белорусов в Сибирь. Но больше всего и сильнее всего пострадали белорусы при тоталитарном режиме. Нет полных данных, сколько белорусов вывезло НКВД в 30-х годах, сколько их умерло в дороге и в ссылке. Во всяком случае не менее 200 тысяч. Еще одна большая волна депортации была в 1940 и начале 1941 гг., когда много людей вывезли из Западной Беларуси, включенной в состав СССР по договору 1939 г. Риббентропа-Молотова.

Во время Великой Отечественной войны немецко-фашистские оккупанты уничтожили более 2,2 млн. жителей Беларуси. А после войны добровольно-принудительно выехали на лесоразработки в Карелию и Коми, на шахты в Донбасс, на освоение целинных и залежных земель в Казахстан, на строительство БАМа в Восточную Сибирь много людей. Миллион молодых людей, которые могли родить и воспитать своих детей на родине, в Беларуси, остались на чужбине, большинство из них, их дети потеряли связь с белорусской культурой.

Довершилась наша беда большой катастрофой на Чернобыльской АЭС, которая произошла 8 лет тому по вине преступной небрежности властей. Возмещение потерь наша республика от виновников катастрофы не получила. Да и мировая общественность не очень то нам помогла. Напротив, такие международные учреждения, как МАГАТЭ в унисон московским бонзам и нашим местным гауляйтерам пытались

приуменьшить, скрыть беду белорусского народа. Правда, отдельные добросердечные люди и некоторые организации и фирмы оказывают посильную помощь. Но, к сожалению, эта редкая щедрость души в виде скромных посылок, сборов и передач повсеместно раскрадывается постнеокоммунистическими дельцами. Напрашиваегся мысль, не испытывает ли Творец народ Беларуси на прочность, на нравственность, не экзаменует ли на право людьми не только называться, но и быть ими? Должно заметить, белорусская нация сегодня очень больна. Имя основной болезни – манкуртия, манкуртизм. Это отсутствие исторической памяти, пренебрежение к собственному достоинству и прочая подобная мерзость.

Якуб Якубовский: Кого вы можете назвать правозащитниками крымских татар?

Евгений Сергеевич: Прежде всего генерала Петра Григоренко, который сознательно заступился за татар, пожертвовав благополучием и карьерой. А ведь мог, как и многие в Афганистане, получить Звезду Героя, отдавая распоряжения уничтожать тех, кто недостаточно горячо любит советскую власть. Назову еще А.Д.Сахарова, историков А.М.Некрича и В.Е.Возгрина, которые много сделали для того, чтобы мировая общественность, а от нее по радио, через глушители-помехи достигла эта правда до тех советских людей, которые хотели слышать правду. Доброе слово о крымских татарах сказал депутат Верховного Совета Беларуси, лидер Белорусского народного фронта Зенон Позняк.

А ведь как удобно не знать о горе других. Теперь нередко в городе в одном доме, в одном подъезде могут гулять свадьбу, когда соседи за стеной прощаются с умершим человеком. Вообще, так, к сожалению, было и раньше, даже великие гуманисты закрывали свои глаза, уши и сердца. Вспомните замечательные стихи Пушкина и Мицкевича о природе Крыма, даже о живописных слезах ханских жен и наложниц. Но о том, что совсем недавно, в самом конце XVШ в. двухглавый орел, покорив и присоединив Крым к России, погубил, вынудил к эмиграции более половины крымскотатарского народа, простого народа, а не ханов, они молчали.

Есть версии, согласно которым очень "вовремя" при Екатерине II "нашлось" "Слово о полку Игореве" как идеологическое оправданию борьбы с "неверными". Тут же к месту оказался и найденным камень, на котором выбиты слова о том, что русичи измеряли Керченский пролив. Ну, раз измеряли, тогда все, уже законно доказано, что Крым был издревле русским, только временно захвачен злыми татарами. Но это, повторяю, только версии, хотя...

В поражении русской царской армии в Крымской войне виновниками оказались... крымские татары. После этого их насильственно изгоняли из Крыма, наполовину сократилось количество коренных жителей полуострова. И большой гуманист, участник Крымской войны Лев Толстой как-то не заметил этой несправедливости. В "Хаджи Мурате" же о мусульманах Предкавказья можно найти моральное осуждение царских властей за насилие, но уж очень тонко, очень немногим он поведал о своем понимании этой проблемы. Но толстовского Хаджи Мурата я все же склонен расценивать как скрытую самопроекцию автора – Л.Н.Толстого, борющегося при приступах матерой, сверхчеловеческой

гордыни с царем и собственной женой. И еще: Жилин и Костылин – герои "Кавказского пленника" представлены нам как жертвы татар, а не как завоеватели Кавказа. Вообще русская литература не поднимает свой голос в защиту завоеванных и угнетенных Россией народов. Исключением могут служить только А.Приставкин с его "Ночевала тучка золотая" о депортации чеченцев. Издатели тоже не пошевелились. Почему бы не издать повести Джека Лондона о завоевании русскими Сибири и Аляски?

"Хорош был бы всем Крым, если бы не татары" – так говорили те русские патриоты, которые построили здесь себе особняки, или собирались их построить.

Осуществилась их мечта *(правда, не все дожили до этого)* 18 мая 1944 г., когда весь народ был под конвоем вывезен на погибель. Опыт в депортации у Советской власти большой – это вывоз корейцев из Дальнего Востока, немцев из Поволжья, кабардинцев, балкарцев, чеченов, карачаевцев, лезгинов, турок-месхетинцев и других с Предкавказья и Закавказья, калмыков из Поволжья и тысяч и тысяч "врагов советской власти" из Западной Украины, Беларуси, Молдовы перед началом Великой Отечественной войны.

Кстати, в XVШ в. в Российской империи существовала почти автономия сербов, что бежали от турок в Россию к старшему брату. Но старший брат не потерпел больших и длительных собирательств и ликвидировал то автономное образование. А размещалось оно по нижнему течению Днепра.

Якуб Якубовский: Как, по вашему мнению, будут идти события в Крыму, возвращение крымских татар на историческую родину?

Евгений Сергеевич: Давний, но доселе живой принцип "Держать и не пущать" остался в силе. За последние 50 лет в Крым переехало около 1 млн. разных переселенцев, для которых здесь место нашлось, а для крымских татар места нет. Знаете, трудно вырвать из зубов хищника жертву, особенно если хищник силен. Сомневаюсь я, что правительство Украины искренне хочет помочь татарам (помните заигрывание президента Украины с немцами, изгнанными в Казахстан и на Алтай, которым предлагалось приехать и поселиться на Украине. А что из этого получилось?). Русскоязьгчники же сильны в Крыму, они против татар. Но есть высшая сила – Бог, или как говорят татары — Аллаһ. На Него нужно надеяться. И одновременно самим не плошать. Вспомним вечное: когда ребенок не в силах помочь себе сам, он криком зовет весь мир на помощь. Это значит, что татарам ни на минуту нельзя прерывать свои обращения к человечеству, к мировому сообществу.

Якуб Якубовский: Большое Вам спасибо, Евгений Сергеевич, за то, что Вы нашли время и силы, чтобы ответить на наши вопросы.У імя Аллаха Міласцівага, Міласэрнага!

У імя Аллага Міласцівага, Міласэрнага!

ЗАПАВЕТ СТАРОГА ТАТАРЫНА

Мой дзед Мустафа родам з татарскай вёскі Немеж, што каля Вільнюса. Ён у 1897 г. быў ужо дзецюком і памятае: татары тады, у 500-годдзе пасялення татараў у Вялікім княстве Літоўскім, клапаціліся пра тое, каб устанавілася справядлівасць і Вітаўта прызналі каралём, бо ён быў абраны на гэту пасаду, але па віне нядобрых людзей не атрымаў кароны. Татары казалі, што каб яны былі ў эскорце, калі везлі сімвалы каралеўскай улады, якія перадаў папа Марцін V *(пам. 1431)*, то яны даставілі б іх па прызначэнні. Гісторыя ведае выпадкі, калі татары выратавалі караля Рэчы Паспалітай ад смяротнай небяспекі.

Толькі ў 1897 г. татары не змаглі гучна сказаць пра тое, што Гаспадар, Ваттад, Хан Вітаўт, як яны яго называлі, не быў прызнаны каралём.

Дзед мне казаў: "Можа, ты дажывеш да таго часу, калі будуць разумнейшымі правіцелі і пра Вітаўта можна будзе гаварыць як пра караля. Скажы аб гэтым, бо тады і татары з гонарам скажуць, што нас запрасіў на службу Кароль Вітаўт".

Стала вольнай Літва, стала вольнай Беларусь. На пасадзе рымскага папы – паляк. Ён разумее, што калісьці была нанесена вялікая крыўда, у выніку якой Вітаўт не атрымаў кароны.

Татары Беларусі, татары Літвы, свядомыя беларусы выкажуцца за тое, каб праўда, справядлівасць, нарэшце, перамагла. Можа быць, татары Польшчы і не могуць выказацца за гэту прапанову, бо іх не зразумеюць некаторыя палякі.

Толькі гісторыкі могуць згадаць, як была спалена Жана д'Арк, абвінавачаная ў вядзьмарстве, але цяпер ужо лічыцца святой. Пасля смерці і не адразу генерал французскай арміі Дэлятур дэ Тасін'і быу абвешчаны маршалам Францыі.

Калі будуць рабіць карону, якую ў пачатку XV стагоддзя па тагачаснай традыцыі даваў каралям папа, то я думаю, што ў знак павагі для яе прыгожы рубін падаруюць беларускія і літоўскія татары.

Няхай у канцы XX стагоддзя запануе праўда і згода.

Якуб Якубоўскі

ЗАБЫТЫЕ ИМЕНА. Х.М. ЯКУБОВСКИЙ И ДРУГИЕ

Якубовский Хуссейн Мухарремович.
Вильнюс–Немежис, 1919–1988

Опубликованные в последние годы в журнале «Байрам» статьи, посвящённые судьбе Али Вороновича – довоенного имама Варшавской мечети и другим представителям татарской общественности, являются началом восстановления имён и увековечивания исторической и социальной справедливости и возвращения памяти многих татар Беларуси, Польши и Литвы, погибших и невинно пострадавших в период Первой и Второй мировых войн. К сожалению, архивные материалы пока мало доступны, а старшее поколение, больше знавшее о судьбах, жизни и деятельности этих людей, очень быстро уходит из жизни, поэтому долг татар, проживающих ныне как в Беларуси, так и за рубежом, добиться полной реабилитации и восстановления доброго имени пострадавших в период войн и сталинских репрессий.

Завершилось 20-е столетие, которое оставило в жизни больших и малых народов мира много тяжёлых и противоречивых воспоминаний. Тяжёлым оно оказалось для татарского национального меньшинства Беларуси, проживающего уже более шести веков в центре Европы среди гостеприимных и толерантных белорусского, польского и литовского народов. Это меньшинство на протяжении всего многовекового периода жизни пыталось сохранить и частично сохранило свой этнический островок со сравнительно небольшой *(порядка 6–10 тыс. человек)* этнической общностью людей с религией Ислам, с особым психическим складом, бытом, традициями, духовной культурой и этническим самосознанием. С точки зрения сохранения этих этнических признаков 20-й век для белорусско-литовских татар был тяжёлым и неблагоприятным, главным образом, вследствие действия двух факторов: бурно развивающихся в этот период ассимиляционных процессов и губительного действия в течение более 70-летнего периода атеистической и коммунистической идеологии на религию, на национальное самосознание, на национальную интеллигенцию и всё национальное.

В этом вихре событий среди большого количества погибших и невинно пострадавших в период сталинских репрессий белорусов, русских, поляков и представителей других народов оказалось немало белорусско-польско-литовских татар. Многих из них обвиняли в националистической и организационной антисоветской деятельности или участии в антисоветских организациях. Эти обвинения не имели под собой никаких оснований и были сфабрикованы органами НКВД, так как признания у заключённых часто вырывались с помощью пыток, а основанием для репрессий служили прямые или косвенные доносы односельчан. Выполняя нравственный долг по восстановлению справедливости в отношении жертв

антизаконных действий и в связи с начавшимся в конце 20-го века процессом возрождения Ислама в Беларуси нынешнему поколению татарской общности предстоит ещё много сделать для увековечания памяти пострадавших, а для начала – создать памятный альбом возвращённых имён в татарском музее Беларуси.

В настоящем сообщении хотелось бы кратко рассказать о жизни и деятельности некоторых представителей татарской интеллигенции предвоенного и военного времени, активно участвовавших в сохранении и развитии татарской религии, культуры и традиций в белорусско-польско-литовских диаспорах. Среди них заслуживает возвращения имя Якубовского Хуссеина Мухарремовича – одного из представителей вильнюсской интеллигенции. Интеллигенция польских татар и особенно вильнюсского округа ещё в начале 20-го века не была пассивной к окружающим их событиям, как в период восстаний, так и в дореволюционное время. Она ещё в 1907–1910 гг. образовала в Петербурге «Kolo Akademikow Muzulmanow Polskich», в которое входили студенты российских институтов во главе с Ольгердом и Леоном Кричинскими. В 1909 г. они образовали «Литовско-мусульманское общество помощи бедным мусульманам», а затем после Первой мировой войны аналогичные центры были созданы в Варшаве и в Вильнюсе. В их задачу входило восстановление религиозной и материальной культуры, просветительская и милосердная деятельность. Вильнюсские татары стремились сделать свой город историческим центром польских татар, поэтому налаживали активные контакты с представителями других татарских диаспор в довоенной Польше.

Оставаясь верным традициям своих предшественников, Якубовский Хуссеин продолжал вести активную просветительскую работу среди татарской молодёжи в предвоенное время. Он родился в 1919 г. в г. Вильнюсе в трудолюбивой и многодетной татарской семье. Отец его Мухаррем и мать Эльмира, преодолевая тяготы тяжёлого довоенного и военного времени, работали мелкими служащими и рабочими мясокомбината в г.Вильнюсе. В 1939 г. вся семья Якубовских переехала из Вильнюса в его пригород – Немежис. Они вырастили четверых детей – достойных продолжателей дел своих родителей и всей вильнюсской интеллигенции. В семье, кроме Хуссейна, была ещё сестра Рузя 1915 г. рождения, она проживает в настоящее время в Немежисе, брат Якуб 1917 г. рождения – умер в 1977 г., брат Бекир 1922 г. рождения – участвовал во Второй мировой войне в составе польской армии, затем жил в Варшаве и умер там же в 1997 г.

Из всех членов семьи Якубовских, пожалуй, Хуссеину Мухарремовичу выпала наиболее тяжёлая судьба – на себе ощутить и пережить тяжёлые времена сталинских репрессий. Он был неординарной личностью с врождёнными задатками истинного интеллигента. Успешно закончил школу, лицей и гимназию в г.Вильнюсе. Отлично владел языками – польским, литовским, русским, немецким, белорусским. Его отличали такие положительные черты характера как уравновешенность, общительность, жизнерадостность и доброжелательность. Он был достаточно волевым человеком, способным достигать поставленных целей в сложных и тяжёлых условиях. Это была цельная личность, у которой слово не расходилось

с делом, совершенно отсутствовал карьеризм, зависть, подхалимство, стяжательство. Всё это положительно сказывалось на общении с людьми и в последующей его жизни.

В предвоенное и военное время совсем ещё юный Хуссеин Якубовский был одним из членов молодёжной группы татарской интеллигенции г. Вильнюса, которая ставила своей целью улучшить тяжёлую материальную и духовную жизнь белорусско-польско-литовских татар, развивала у них культурные запросы и потребность получения образования, преодолевала консерватизм и сопротивление у татар ко всему прогрессивному и новому. Совместно с религиозными ячейками эта группа создавала в татарских диаспорах культурно-просветительные центры, призывая молодёжь, которая в отличие от старшего поколения не была отягощена тяжестью прошлого, к активному участию в культурной и спортивной жизни, к учёбе в сельскохозяйственных школах, к организации и проведению татарских дожинок, встреч и обмена опытом среди профессионалов-кожевников, созданию артелей по выработке кож и пошиву из них кожушков и др. Трудностей в проведении этих мероприятий было много, так как городская татарская интеллигенция не всегда находила общий язык с татарскими крестьянами и ремесленниками глухих деревень и местечек.

Особенно тяжёлой оказалась жизнь Хуссеина Якубовского в период немецкой оккупации Беларуси и в последующие послевоенные годы. Находясь в молодом возрасте *(22–24 года)*, он в любое время мог быть мобилизован в полицию, в армию, либо вывезен на принудительные работы в Германию. Являясь истинным мусульманином и патриотом восстановления и сохранения Ислама в белорусско-польско-литовском регионе, он продолжал активно заниматься татарскими культурными объединениями в более крупных диаспорах Литвы и Беларуси, а к концу оккупации стал формальным руководителем союза татарской молодёжи Беларуси. Я считаю формальным, потому что реально такого союза в Беларуси не существовало, а на бумаге он был создан и оформлен за один месяц до освобождения Беларуси от немецких оккупантов *(см. кн. А.Каваленя «Прагерманскія саюзы моладзі на Беларусі. 1941–1944». Мінск, 1999)*. В этот период никаких организационных мероприятий, тем более никаких практических действий на территории республики этот союз не совершал. Для создания союза татарской молодёжи в Беларуси не было никакой основы – ни физической, ни моральной, так как малочисленная татарская общность Беларуси, насчитывавшая около 3–5 тысяч человек, могла поставить в этот союз из своей консервативно-инертной и малограмотной среды не более одного десятка активных юношей, причём без какого-либо идейного их обеспечения. Об этом более подробно мною было рассказано в журнале «Байрам» № 4, 1999 г.

Довольно частые посещения Х. Якубовским г.Клецка в период оккупации объясняется тем, что он в 1943 г. женился на Тамаре Богушевич из Клецка и поэтому часто навещал её родителей. В частных беседах на политические темы он был весьма осторожным и рассудительным: в случае реального создания такого союза он предвидел возможные последствия для себя и членов союза после

возвращения советской власти, поэтому в своих действиях, наоборот, он способствовал тому, чтобы сохранить и защитить татарскую молодёжь от вывоза в Германию и от последующих возможных репрессивных мер со стороны советского государства. Он не мог себе даже представить, что за свою такую «деятельность» ему придётся так дорого заплатить после освобождения Беларуси, в противном случае он мог бы выехать на Запад вместе со многими выезжавшими тогда эмигрантами. Кроме убеждённости в своей невиновности, к концу войны у Х. Якубовского осложнились семейные обстоятельства: умерли родители жены, на фронте в Восточной Пруссии в составе Красной армии погиб брат его жены, в 1944 г. родилась дочь, поэтому он, как хороший семьянин и отец новорожденной, не мог оставить семью в неопределённости на произвол судьбы, и поэтому остался у себя на родине в Немежисе.

А дальше события развивались следующим образом: 15 мая 1945 г., ровно через неделю после окончания Великой Отечественной войны Х.Якубовского в Немежисе арестовали и поместили в тюрьму на Лукишках, где ему было предъявлено обвинение в антисоветской националистической деятельности по объединению татар и поддержке крымско-татарского движения. В этой тюрьме под следствием он находился более года, затем был вывезен для отбывания наказания на угольные шахты в Печеру. Жена его начала активно ходатайствовать перед литовскими карательными органами о снятии необоснованного обвинения, в результате чего добилась личного приёма у первого секретаря ЦК КП Литвы т. Палецкиса. По указанию последнего Х. Якубовского возвратили обратно в Лукишки для дорасследования дела. Через некоторое время состоялся повторный суд, после которого Х. Якубовского снова отправили для отбывания наказания в лагеря Восточной Сибири в тайгу на лесоразработки. Только после смерти Сталина Х. Якубовский в конце 1953 г. после 9-летнего заключения был освобождён из лагеря и измождённый, морально и физически разбитый, возвратился к семье в Немежис.

Оставшуюся часть жизни он прожил в Немежисе с клеймом врага народа, занимаясь тяжёлым физическим трудом – работал в колхозе, затем заведующим фермой, бригадиром строителей, кладовщиком. Умер Х.Якубовский в 1988 г. в возрасте 69 лет и похоронен на мизаре в Немежисе рядом с могилой своей дочери Дженнет, скоропостижно и безвременно умершей в 1976 г. в возрасте 32-х лет. В настоящее время в Немежисе проживают его 80-летняя жена Тамара, их сын Бекир с двумя сыновьями и два внука от дочери. Так сложилась судьба одного из активистов молодёжного татарского движения Беларуси, Польши и Литвы первой половины 20-го века. Возможно, что наши литовские братья-мусульмане смогли бы пополнить приведенные краткие сведения новыми архивными материалами из Вильнюса, которые для них являются, возможно, более доступными.

Заслуживают внимания также судьбы других белорусско-польско-литовских татар, которые оказались рассеянными по всему миру Второй мировой войной, и которые в большей степени подверглись негативному влиянию ассимиляционных процессов 20-го века. Так, нераскрытой историей предвоенного и военного времени

является судьба татарской семьи Полторжицких из г.Вильнюса. Эта семья в середине 20-х годов переехала из д.Орда Клецкого района в г.Вильнюс, где глава семьи Ян Полторжицкий работал землемером и почтовым служащим. В их семье было 4 достойных и активных деятелей татарского молодёжного движения довоенной Польши. Старший сын Али Полторжицкий 1920 г. рождения совместно с Х.Якубовским после Эдиге Шинкевича – племянника муфтия Якуба Шинкевича были главными организаторами молодёжного татарского движения, после Второй мировой войны он жил, работал и умер в США в Нью-Йорке. Второй сын Бронислав, по специальности инженер-архитектор, после войны жил и умер в Лондоне, третий сын – Матвей и дочь Тамара проживают в настоящее время в Польше. Все они неоднократно посещали татарские диаспоры в Иванове, Орде, Клецке, Несвиже, Барановичах. Более подробно об участии этой семьи в татарском движении мог бы рассказать пан Ромуальд Соболевский из г.Познани (Польша), который знал и дружил с этой семьёй ещё с довоенного времени.

Представляется интересной также нераскрытая судьба ещё одной татарской семьи из г.Барановичи – семьи Шегидевичей, проживавшей в довоенное и военное время в своём доме-особняке по улице Кривое Коло. Автору этих строк известно лишь, что глава этой семьи в довоенное время работал кассиром в банке, а после Второй мировой войны переехал в Варшаву, где умер в возрасте 96 лет. Жена его в течение 20 лет перед смертью была незрячей. У них было три сына: Али Шегидевич, в 1939 г. окончил институт восточных языков в Варшаве, во время немецкой оккупации был учителем в Барановичах, а в 1944 г. после освобождения Беларуси был арестован органами НКВД – ему инкриминировали связь с польской армией Крайовой и крымчаками, и в том же году он погиб где-то в лагерях Сибири. Второй сын Якуб (Яша) с началом войны с Польшей эмигрировал за рубеж и затем оказался в Чехословакии. Третий сын Адам (Адя) окончил до войны гимназию в Барановичах, во время оккупации работал в типографии и в конце 1944 г. в составе польской армии участвовал в войне против немцев. После войны он окончил академию Генерального штаба Польши и затем Варшавский политехнический институт, а в 1960-х годах в звании полковника был комендантом высшей офицерской школы инженерных войск во Вроцлаве, а затем на генеральской должности работал в Генеральном штабе. Умер в 1995 г. и похоронен в Варшаве.

Остаются также малоизвестными судьбы других выходцев белорусских татар – Якуба Шинкевича из Ляхович, бывшего довоенного муфтия в Польше и умершего в США, имама Нью-Йоркской мечети Адама Александровича из Клецка, бывшего муллы военного времени Минской мечети Смайкевича А., умершего в США и др.

Хасень Александрович

ГЛИНСКИЕ-МАМАЕВИЧИ

Родословная

Поэт Фаиз Фаязов

В данной публикации речь пойдёт о знаменитой в Польше и России дворянской родовой фамилии Глинских. Вернее, о двух родах Глинских, поскольку кроме наиболее известных Глинских, принявших христианство ещё в конце XIV – начале XV вв. и сыгравших значительную роль в судьбах Речи Посполитой и Московского княжества, существовал и другой, менее известный род Глинских, довольно долгое время – вплоть до конца XVIII века – остававшихся мусульманами.

А. Халиков в «500 русских фамилиях булгаро-татарского происхождения» даёт основные сведения о происхождении рода Глинских. Краткие данные о двух родах Глинских *(христианах и мусульманах)* приводит и Станислав Дзядулевич в своём «Гербовнике...».

Известно, что род Глинских был основан сыном хана Мамая «царевичем» Мансуром-Киятом, поселившимся после 1380 г. в Поднепровье и основавшем города Глинск и Полтаву. Его сын Лекса крестился в Киеве под именем Александр, вместе с сыном Иваном. Оба они служили великому князю литовскому Витовту и положили начало роду Глинских.

Известно также, что мать Ивана Грозного Елена была из рода Глинских. Но, пожалуй, наиболее известной фигурой из рода Глинских был дядя Елены – Михаил Глинский, повлиявший на историю как Речи Посполитой, так и Московской Руси. О нём написано множество статей и монографий, его обвиняли во всех смертных грехах, Карамзин даже назвал его «вельможей и предателем двух государств». Но если отбросить в сторону перепетии политики и дипломатии, то можно увидеть в Михаиле Глинском прежде всего «человека обострённой чести», который очень болезненно переживал нанесённые ему несправедливо обиды, и который как истинный потомок прямодушных ступняков, так и не сумевший до конца перестроиться под «блистательную» и чопорную Европу, по-своему пытался отомстить за нанесённое ему бесчестье.

Думаю, что будет справедливым посвятить две трети этой публикации неординарной личности Михаила Глинского – ярчайшего представителя своего рода и вообще поколения, человека, которого известный белорусский историк Микола Багадзяж назвал «жертвой страстей». Тем более, что ни А.Халиков, ни С. Дзядулевич не дают подробных с ведений об этом человеке – одной из самых

загадочных личностей XVI века (*в рассказе о Михаиле Глинском использованы данные из статьи М.Багадзяжа «Ахвяра страсцей» в газете «Чырвоная змена» от 2 снежня 1993 г.*).

Потомки Мамая быстро приняли православие и получили фамилию Глинских. Такой быстрый переход в христианство, возможно, объясняется тем, что родичи Мамая были или язычниками, или ещё не совсем убеждёнными мусульманами. Ведь Ислам в Золотой Орде стал активно прививаться и получил статус государственной религии лишь при хане Узбеке (*умер в 1342 г.*), причём традиционная веротерпимость в Орде продолжала сохраняться.

Представители рода Глинских занимали высокие государственные посты в Великом Княжестве Литовском. Поместья, которые они выслужили, ставили этот род по богатству и могуществу в один ряд с наследниками Владимира и Гедимина. Глинские владели огромными землями на Киевщине и Туровщине. В последнем из них и увидел свет Михаил. Случилось это в 1470 г., то есть со времени крещения рода не прошло и века.

Уже в детском возрасте княжич проявил необычайные способности к науке. Видя это, отец – князь Лев Глинский – решил, что домашнего образования его наследнику будет мало и послал сына за границу. Михаил Глинский учился в Италии. Под влиянием местных священников он перешёл в католичество. После окончания учёбы княжич решил попробовать себя в военном деле, как требовала того рыцарская, и тем более татарская традиция. Почти 12 лет воевал в Европе. Служил в Испании, у саксонского курфюста Альбрехта Императора Священной Римской империи Максимилиана I. На стороне последнего воевал в Италии. Во время этой компании показал себя с наилучшей стороны. Его военные таланты и личная отвага настолько поразили императора, который и до этого относился к Михаилу с большой симпатией, что тот присвоил Михаилу Глинскому титул князя Священной Римской империи.

Вернувшись на родину, Михаил очень скоро оказался приближенным ко двору великого князя Александра, более того, стал любимцем Александра. Через 2 года, в начале 1500 г. Михаил назначается придворным маршалком, получает в кормленье ряд огромных поместий. Пользуясь своим влиянием на короля, Михаил добивается высоких постов и для своих братьев. Иван получил воеводство в Киеве, Василь – в Берестье.

Михаил, используя свой богатый военный опыт в Европе, проводит ряд мер по реорганизации армии. Он, например, создаёт первые гусарские эскадроны (*тех самых знаменитых польских крылатых гусар*).

Мгновенное возвышение Глинского и его влияние на Александра не понравились некоторым магнатам. Недовольны были они и политическими взглядами Михаила, который ратовал за неограниченную монархию. Михаил подговаривал Александра ликвидировать панскую Раду.

Паны – члены Рады – пошли на заговор, который возглавил воевода Трокский и маршалок земский Ян Заберезинский. Заговорщики начали распространять слухи, клевету. Утверждали, будто Михаил тайно переписывается с Москвой, желает отделить Киевщину и

даже... завладеть великокняжеским престолом. Однако Александр не верил поклёпам. Тогда заговорщики решили принять радикальные меры, т.е. убить Глинского. Михаилу стало известно об этом, и он обратился к королю с жалобой, обвиняя Заберезинского в организации убийства. Но обвиняемый поклялся, что не виноват. Александру же было не до грызни между его придворными. Король пожелал, чтобы Михаил и Ян помирились и жили в дружбе. Но Заберезинский не успокоился. Да и Глинский не собирался уступать клеветнику, желавшему к тому же убить его. Горячая татарская кровь Глинского кипела при одном только упоминании о тех, кто наговаривал на него и собирался подослать наёмных убийц. Он продолжает требовать принятия мер против своих врагов. В конце концов король решил освободить некоторых заговорщиков от занимаемых ими постов – Ильинского (дядю Заберезинского) и Варфоломея (брата Виленского бискупа). Это лишь обозлило заговорщиков. На Брестском сейме 1506 г. Михаила Глинского вновь обвиняют в государственной измене. Главным обвинителем выступает всё тот же Заберезинский. И тут терпение короля лопается. Он распускает, разгоняет сейм. Заберезинский лишается всех постов.

Эти события привели ко всеобщему волнению. Положение в государстве осложняется. В следующем году Александр вынужден был созвать сейм, который прошёл в Радоме. Делегаты сейма засыпали короля попрёками, чуть ли не проклинали. Александр, который и так уже находился в последнее время на грани нервного срыва, не выдержал и слёг всерьёз. Его разбил паралич.

Весть об этом разнеслась мгновенно. Хан крымский Менгли-Гирей воспользовался случаем и послал на Литву своих сыновей Биди-Гирея и Бурнача с 30-тысячным войском. Крымчаки быстро продвинулись вглубь страны. Александр объявил о созыве в столице княжества ополчения. Но откликнулось всего 3 тысячи рыцарей. Александр был вынужден сам приехать из Польши. Ополчение выросло до 7 тысяч воинов. Чувствуя ухудшение здоровья, Александр объявил наследником княжеского престола брата Зигмунта *(Жигимонта)*. Руководство войсками было поручено гетману Станиславу Кишке и князю Михаилу Глинскому. Вскоре количество ополченцев выросло до 10 тысяч, и они сумели нанести крымчакам несколько поражений. Татары отступили к основному лагерю.

Вдруг тяжело заболел гетман Кишка. Командовать войсками предложили Михаилу Глинскому. Все понимали, что только Михаил с его военным талантом и опытом, решимостью, отвагой и энергией может спасти страну.

5 июля 1506 г. в битве на реке Лань, у Клецка, Михаил Глинский одержал решительную победу над своими бывшими соплеменниками. Вероятно, в рядах его войска сражались и отряды других литовских татар, не испытывавших особенного психологического неудобства от сражения с единоверцами и единоплеменниками. Действительно, когда военные стычки и кровавая междуусобица раздирали Золотую Орду, татары, присягнувшие другому государству и нашедшие здесь новую родину, были озабочены прежде всего доказательством своей лояльности к «белому хану», как они называли литовского князя. И это говорит о своеобразной честности литовских татар. Любопытен в этой связи ответ

литовских татар своим крымским и поволжским соплеменникам *(ответ сохранился в Актах Литовской Метрики от 1508 г.):*

«Ни Аллах, ни Пророк ... не предписывают вам грабить, а нам быть неблагодарными. Мы почитаем вас как хищников, и саблями нашими поражаем грабителей, а не братьев наших. Останьтесь за Волгой, пока другие орды вас не вытеснят, ибо мы около Ваки (близ Вильно) будем кровь проливать за литовцев, которые нас почитают своими братьями».

Михаил Глинский, несмотря на все свои военные успехи, оказался неугоден литовско-польским магнатам, когда 9 августа 1506 г. умер король польский и князь литовский Александр.

После смерти Александра сразу же подняли голову враги Глинского. О своих обидах Михаил рассказал и новому королю и князю Зигмунту. Он сопровождал его в поездке до Вильно, участвовал в церемонии коронования на великое княжество. Однако новый великий князь не только не приблизил к себе Глинского, но наоборот, несколько отдалил его от себя. Глинского лишили гетманской булавы, потом отобрали Бельское наместничество, чуть позже лишили должности «дворного маршалка». У брата Ивана отобрали воеводство в Киеве и дали несравненно меньшее по значимости воеводство в городе Новогрудке.

Михаил обиделся. Его горячая татарская кровь взбунтовалась против кривды. Пан Заберезинский продолжал поливать Михаила клеветой, обвинял его во всех смертных грехах, и в том числе даже в отравлении великого князя Александра.

Глинский потребовал суда над клеветником, но король отказался выполнить это требование. Тогда Михаил обратился за помощью в разрешении спора к венгерскому королю *(брату Зигмунта)* и к крымскому хану *(видимо, Михаил никогда не забывал, что принадлежал к одному из самых знатных ордынских родов)*. Венгерский и татарский монархи заступились за Глинского, но это заступничество также ни к чему не привело. Михаил едет в Краков и снова пробует объясниться с королём. Всё напрасно. И тогда разобиженный князь в запальчивости восклицает: *«Я решусь на такое дело, о котором ты, король, и я не раз пожалеем!».*

Король не обратил внимания на слова мамаевского отпрыска. А зря. Прислушайся он тогда к словам Глинского, и история Восточной Европы, возможно, пошла бы другим путём. Однако — всё по порядку.

Глинский начинает обдумывать план мести, однако прежде он — в последний раз! — требует от Зигмунта полного удовлетворения своих требований, назначив для этого срок.

Москва быстро узнала об этих событиях, и вскоре послала к братьям Глинским приглашение поступить на московскую службу, предложив от имени великого князя Василия III защиту, милость и жалование. При том клятвенно обещалось, что за братьями останутся все города, которые они смогут захватить.

Братья поначалу сохраняли молчание. Они ждали королевского ответа. Но не дождались, и стали наконец действовать.

Они захватили имение своего врага Заберезинского, что под Гродно, и жестоко расправились со своим обидчиком. Затем они

двинулись дальше, пугая всех своим приближением. Вильно запер свои ворота. Ковно устояло перед мятежниками, но пламя мятежа разгоралось, чему способствовал клич Глинских о борьбе за полную независимость Литвы от Польши, а ещё более – обещание защищать права православных.

Теперь-то Зигмунт понял всю тяжесть своей ошибки. Но, как говорится, близок локоть, а не укусишь. Он попытался выиграть время, чтобы собрать войска. Сначала он пообещал послать своего представителя, заверив, что «всякую управу учинит в их делах». Глинские согласились, но поставили условие – вести переговоры они будут только с Альбрехтом Гаштольдом. Глинские всё ещё надеялись на справедливое решение их вопроса. Но король – в который раз! – даже не ответил им. А вот Москва снова прислала к мятежникам своего человека. Глинские наконец поняли, что не дождутся от короля исполнения его обещаний, и в мае 1508 г. присягнули московскому князю Василию III. Более того, свою присягу они тут же принялись подкреплять военными делами. Они захватили Гомель, Кричев, Копыль, Клецк, осадили Овруч. Мозырь сдался им без боя. Но Минск и Слуцк захватить не удалось. Правда, был взят целый ряд небольших городков. Московский князь прислал им на подмогу войска, но действовали они нерешительно, избегали столкновений с частями Зигмунта. Тем временем король собирал силы. Под Оршей московские воеводы отвели свои войска и стали отступать. Михаил понял, что за его спиной ведётся большая политическая игра и рассчитывать на помощь московского войска безнадёжно. Поэтому он распустил своих воинов, а сам с братьями и группой приверженцев покинул родину. Беглецы нашли убежище в Москве, где их приняли весьма тепло. При московском дворе образовалась весьма значительная группа под названием «Литва дворовая». В Москве Михаил женился на дочке ещё одного выходца из Литвы – Ивана Оболенского. Таким образом, он породнился с потомками Гедимина.

И всё же атмосфера московского двора угнетала Глинского. Эта атмосфера очень отличалась от атмосферы дворов тех западноевропейских властителей, при которых часто доводилось бывать и жить Михаилу. При дворе Василия III ставили во главе угла не заслуги человека и не его способности, а происхождение. От придворных в Москве требовали не инициативы, а рабской покорности, безоговорочного послушания, собачьей преданности. Глинский же всегда был прямым по натуре, да к тому же имел горячий своенравный характер, доставшийся, видимо, от его неукротимых предков. Кроме того, в глубине души тлела обида на Василия и его воевод, которые не выполнили своих обязательств и не помогли ему в борьбе. Не раз к нему приходила мысль, что он напрасно доверился московскому князю. И всё же Михаил надеялся показать себя ещё на военной службе, тем более, что возможность для этого была. Московский князьб давно мечтал и не раз пытался завоевать Смоленск.

В июне 1514 г. осаждённый Смоленск после неоднократных приступов предложил начать переговоры. Вёл переговоры Михаил Глинский, которому московский князь в случае успеха обещал назначить его воеводой Смоленска. Глинский поручился за московского

князя, что тот сохранит самоуправление и все вольности города. Смоляне сдались, и тут Василий III показал всё своё двурушничество. Он не только не выполнил данное Глинскому обещание, но ещё посмеялся над ним: *«На что тебе город? Я отдаю тебе всю Литву».*

Глинский едва сдержался, чтобы не ответить ему в том же тоне. Но в душе поклялся отмстить. Он вошёл в отношения с Зигмунтом, который, в свою очередь, и сам был не рад, что в лице бывшего соратника нашёл себе врага. Король просил его вернуться на родину и обещал разобраться во всех его делах.

Вскоре Глинского послали с войском в Белоруссию. Михаил решил воспользоваться случаем, чтобы перебежать к литовцам. Он послал вперёд себя верного человека – шляхтича Трепку. Но Трепку перехватили, выпытали у него планы Глинского, и Михаила арестовали и привезли в ставку Василия. Московский самодержец пригрозил ему: *«Злохитрый, я учиню тебе жестокую кару, по заслугам».* На это Михаил бесстрашно и гордо ответил: *«Не признаю обвинений в злохитрости, ибо если бы ты остался верным своим обещаниям, то имел бы во мне самого верного из всех слуг. Но ты не исполнял свои обещания, кроме того, насмехался надо мной, поэтому я лишь горько сожалею, что не выполнил задуманного против тебя дела. Смерть я всегда презирал и без страха встречу её хотя бы по той причине, чтобы не видеть твоего лица, тиран».*

Долгие годы Глинский провёл в тюрьме. Казалось, что он так и кончит свои дни в застенках. Но его ещё ждал последний, необычайно высокий взлёт. Дело в том, что московский князь влюбился в племянницу Михаила, дочку Василия – Алёну. Он отправил свою жену Саломею в монастырь и женился на Алёне, по настоятельной просьбе которой и был освобождён из тюрьмы Михаил Глинский. Более того, ему вернули все звания, дали в кормление города Раполов, Юрьевец и Стародуб.

После смерти Василия III Михаил Глинский остался главным опекуном малолетнего Ивана – наследника московского престола. Началась эпоха, когда Михаил Глинский был фактически правителем Московского княжества.

Однако его снова ожидала темница. Дело в том, что вдовая его племянница Алёна (Елена) завела себе фаворита – князя Ивана Овчину-Телепнёва-Оболенского. Михаил не одобрял эту связь. Он, конечно, и сам был далеко не святошей, но в данном случае речь шла о вдове и матери великих князей, о чём он неоднократно пытался объяснить племяннице.

Чувствуя угрозу своему положению, фаворит стал наговаривать на Михаила Глинского. По Москве поползли слухи, что Глинский отравил великого князя Василия, что он собирается выдать всю княжескую семью полякам, и что он даже собирается захватить великокняжеский престол. Кончилось всё это тем, что обвинённый в государственной измене Михаил Глинский вновь очутился в темнице, откуда уже не вышел.

Так в темнице закончилась жизнь знаменитого мужа – жертвы страстей и обманов. Это о нём сказал известный русский поэт К.Рылеев:

Хвалы бы он вечной был в мире достоин,
Когда бы не буря страстей...

Что касется мусульманской ветви Глинских, то С. Дзядулевич называет некоего «мусульманина Глинского», который фигурирует в войсковом списке 1658 г. В 1748 г. другой Глинский *(имя также не сохранилось)* упомянут товарищем состава королевского татарского полка. Был он «с имения татар литовских». Возможно, мусульманская ветвь Глинских обеднела и лишилась своих поместий. Может, часть из них эмигрировала на земли Османской империи. По утверждению С.Дзядулевича, Глинские жили в Белоруссии ещё в начале XX века. Ад.Ам.Косинский выводит их от князей Глинских. Если это так, значит часть родичей Мамаева отпрыска не перешла в христианство вместе со своим предводителем, а отделилась, оставшись мусульманами, или, если они были язычниками, перешли в Ислам. Однако, к великому сожалению, сведений о татарах-мусульманах Глинских осталось очень мало.

Фаиз Фаязов (г. Казань)

ТЭФСІРЫ З КАЛЕКЦЫІ ЦЭНТРАЛЬНАЙ НАВУКОВАЙ БІБЛІЯТЭКІ НАН БЕЛАРУСІ

Сярод духоўна-багаслоўскай літаратуры мусульман па сваёй значнасці і распаўсюджанасці першынство належыць тлумачэнням Кур'ана – тэфсірам. Тэфсіры змяшчаюць філалагічныя, гістарычныя і багаслоўскія каментарыі да ўсяго тэксту Кур'ана, як правіла, гэта вельмі аб'ёмістыя кнігі. Тэфсіры літоўскіх татар* традыцыйна складаліся з даслоўнага перакладу Кур'ана з элементамі каментарыя, а таксама малітваў і невялікіх тэкстаў аб рэлігійных рытуалах, якія звычайна размяшчаліся перад і пасля асноўнага тэксту. Татары Вялікага княства Літоўскага перакладалі свае рэлігійныя кнігі на беларускую ці польскую мовы, аднак пісалі славянскія тэксты арабскімі літарамі. Пераклад на польскую мову ў тэфсірах пісаўся наўскось пад радкамі арыгінальнага тэксту, але мог размяшчацца і гарызантальна таксама як і арыгінальны тэкст, такія фрагменты сустракаюцца ў кітабах.

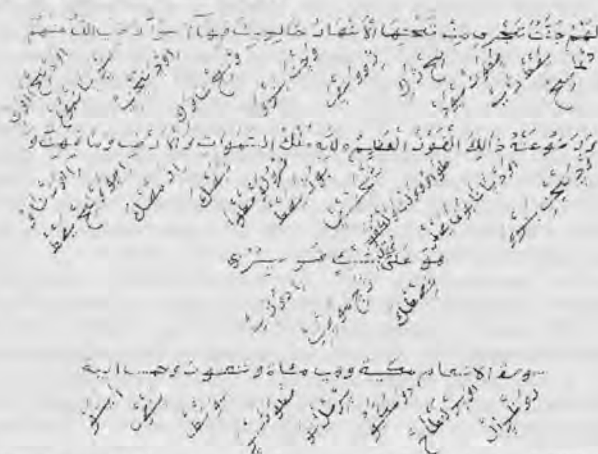
Беларускі мовазнаўца А.К. Антановіч лічыў, што ў мінулым існаваў і тэфсір з падрадковым перакладам поўнага тэксту Кур'ана на беларускую мову, аднак ён не захаваўся, аб гэтым сведчыць наяўнасць ў некаторых кітабах вялікіх урыўкаў беларускага перакладу Кур'ана [1]. Аб рукапісу Кур'ана канца XVII ст. з перакладам асобных частак на беларускую мову арабскім шрыфтам згадваў і вядомы ўсходазнаўца акадэмік І.Ю. Крачкоўскі [2].

---

* Літоўскія татары – татары, што жылі ў Вялікім княстве Літоўскім («Літве») і іх нашчадкі, што жывуць на землях Беларусі, Літвы і Польшчы.

У калекцыі рукапісаў літоўскіх татар XVII–XX стст., якая захоўваецца ў Цэнтральнай навуковай бібліятэцы Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, знаходзіцца 2 тэфсіры, якія былі набыты бібліятэкай у 1981 і ў 1983 гадах. Па запрашэнні бібліятэкі тэксты тэфсіраў, як і іншых татарскіх рукапісаў з фонду бібліятэкі, даследаваў выкладчык усходніх моў Белдзяржуніверсітэта М.У. Тарэлка, і далейшыя вывады зроблены з удзелам яго працы.

Тэфсіры напісаны самым папулярным класічным арабскім почыркам насх чорным чарнілам, выраблeным на аснове чарнільных арэшкаў – нарастаў на лісці дубу, якія змяшчаюць дубільную кіслату. Старэйшы з іх 1686 г. – гэта вялікая кніга ў 518 аркушаў у скураным пераплёце з выявай маленькай птушкі на галінцы. Тэкст кнігі мае 2 часткі, першая змяшчае тэкст Кур'ана *(суры 2–18)* на арабскай мове з падрадковым перакладам на цюркскую мову, другая – 19–114 суры Кур'ана з перакладам на польскую мову. «Малодшы» тэфсір з калекцыяў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі НАН Беларусі быў напісаны прыкладна ў канцы XIX ст., ён уяўляе сабой фрагмент кнігі ў 68 аркушаў. У склад тэфсіра ўваходзяць 1–3 суры Кур'ана на арабскай мове з перакладам на польскую. На жаль, параўнаць тэксты абодвух тэфсіраў немагчыма, таму што ў старэйшым тэфсіры 2–3 суры перакладзены на цюркскую мову. Аднак, відавочна, ўсе тэксты перакладаў асноўваюцца на адным першапачатковым варыянце: пры параўнанні польскага перакладу тэкстаў «малодшага» і старэйшага тэфсіраў з тэкстамі іншых літоўскіх тэфсіраў *(іх асаблівасці разглядаў А.К. Антановіч [3])* істотных адрозненняў не было. Трэба адзначыць толькі, што польская мова ўсіх перакладаў змяшчае шмат беларускіх моўных асаблівасцяў.

Вялікую каштоўнасць уяўляе сабой тэфсір 1686 года: ён змяшчае старэйшую з захаваўшыхся копій перакладу Кур'ана на

славянскую мову [4]. Апрача перакладу Кур'ана з элементамі каментарыя, кніга мае дадатковыя тэксты, напісаныя самім перапісчыкам. Паміж цюркскім і польскім перакладамі на чыстым аркушы ён напісаў 5 арабскіх літар *(з іх пачынаецца наступная сура)* і дадаў да іх своеасаблівае тлумачэнне на польскай мове, напісанай арабскім пісьмом; як вядома, мусульмане заўседы спрабавалі знайсці ў літарах нейкі патаемны сэнс:

кāф – "дастатковы слугам сваім",

хā – "указанне на добрую дарогу",

йā – "сродак для лячэння хвароб",

'айн – "знаўца таямніц",

сāд – "садык"* праведны".

Пасля тэксту тэфсіра ў канцы кнігі перапісчык запісаў: *"перакладчык Ур'яш ібн Ісмаіл"*, – далей дадаў па-цюрску, – *"у дзевяноста восьмым годзе ў блаславенны месяц мухарам скончаны ў горадзе Мінску"*. Яшчэ раз напісаў год паводле гіджры – *"1098 (=1686 г.)"*, потым удакладніў па-арабску: "*«перапісчык Ур'яш ібн Ісмаіл, імам мусульман горада Мінска...*" Пасля гэтай інфармацыі перапісчык размясціў тэкст на цюркскай мове аб пасце ў месяцы рамадан і хадзіс на арабскай мове: *«Убачыў ён [Мухаммад] чалавека, які збівае другога па твару, і забараніў яму біць па твару, і сказаў:*

«Сапраўды, Аллах Высокі стварыў чалавека па абліччу сваіму ... і не змянілася аблічча яго падчас выгнання з раю ў свет».

Далей размешчаны малітвы на цюркскай і арабскай мовах, а таксама наступныя надпісы на цюркскай мове:

«Мая дачка Фаціма нарадзіла ў чацвёрты год у блаславенны месяц мухарам у панядзелак, імя яго Раджаб»;

другі надпіс поўнасцю прачытаць не ўдалося, але ён таксама пачынаецца са слоў *«мая дачка Фаціма...»*, акрамя таго ў ім згадваецца яе прозвішча – *«Гальяшовіч»*.

Апрача прыведзеных запісаў самога перапісчыка тэфсіра імама г. Мінска Ур'яша ібн Ісмаіла, кніга захавала запісы сваіх наступных уладальнікаў: нуск на чыстым аркушы на пачатку кнігі, а таксама уладальніцкі запіс «па-руску»: *"Эти Тапсир пакупил Сиома Сифаревич 1825 году"*. Гэта тое, што ўдалося прачытаць і разгадаць пры даследванні каштоўнейшай кнігі, але шмат чаго засталося невядомым: перш за ўсё гэта асоба перапісчыка ці, можа, нават перакладчыка тэксту Кур'ана на польскую мову імама г. Мінска Ур'яша ібн Ісмаіла.

Калі старэйшы тэфсір з калекцыі Цэнтральна навуковай бібліятэкі НАН Беларусі з'яўляецца наогул адным са старэйшых тэфсіраў літоўскіх татар, якія захаваліся, і змяшчае старэйшую копію перакладу Кур'ана на польскую мову, то «малодшы» тэфсір прадстаўляе апошнія рукапісныя тэфсіры. Як вядома, яны служылі

---

* Садык – араб. "праведнік"

татарскай дыяспары асноўнай крыніцай знаёмства са зместам Кур'ана да XIX–XX ст., пакуль не былі канчаткова заменены друкаванымі перакладамі [4]. Але ж друкаванымі перакладамі Кур'ана літоўскія татары маглі карыстацца і раней.

У XVIII і XIX стагоддзях у Расіі Кур'ан неаднаразова выдаваўся ў перакладах з еўрапейскіх моў. У 1790 г. быў выдадзены пераклад Кур'ана на рускую мову, які належыў знакамітаму літаратару М. Вяроўкіну, асновай для яго стаў французскі пераклад А. Дзю Рые. Вядома, што гэты пераклад пазней паслужыў крыніцай для верша А.С. Пушкіна «Подражания Корану». У Санкт-Пецярбургу ў 1792 годзе быў выдадзены пераклад Кур'ана, які быў выкананы А.В. Калмаковым з англійскага перакладу Дж. Сэйла, 1734. У другой палове XIX ст. быў папулярны пераклад Кур'ана К. Нікалаева, які быў зроблены з французскага перакладу А. Казімірскага і вытрымаў 5 выданняў з 1864 па 1901 гады. А ў 1878 г. выйшаў Кур'ан з паралельным арабскім і рускім тэкстам, аўтарам перакладу з арабскай мовы быў Г.С. Саблукоў, настаўнік М.Г. Чарнышэўскага. Але найбольш прывычнымі для літоўскіх татар усё ж былі пераклады Кур'ана на польскую мову. Першы такі друкаваны пераклад быў зроблены на аснове французскага перакладу 1782 года, а таксама рукапісных тэфсіраў, па якіх звяралі пераклад. Яго падрыхтавалі яшчэ ў 1828–1829 гадах віленскія філаматы ксёндз Д. Хлявінскі і І. Дамейка для літоўскіх татар і сумесна з імі. Упершыню фрагмент перакладу *(суры 1–7)* быў выдадзены ў 1848 г. ў Познані Б. Патоцкім, аднак увесь тыраж за выключэннем некалькіх захаваўшыхся экземпляраў быў знішчаны. Гэты ж пераклад, але ўжо цалкам выйшаў ў 1858 г. у Варшаве, пераклад філаматаў быў крыху папраўлены Я. Бучацкім і зверaны з французскім перакладам А. Казімірскага 1840 г. [6].

Аднак у літоўскіх татар нават пасля распаўсюджвання друкаваных кніг перавага аддавалася рукапісным: рэліийныя кнігі, перапісаныя ўручную, лічыліся свяшчэннымі, таму іх вытворчасць працягвалася, прыкладам таго з'яўляецца тэфсір канца XIX ст. з калекцыі Цэнтральнай навуковай бібліятэкі НАН Беларусі. Час напісання фрагмента «малодшага» тэфсіра з калекцыі бібліятэкі вызначаны на падставе даследавання паперы, на якой напісаны тэкст. Папера глянцавая з жаўтаватым адценнем і рудаватымі плямамі, што дазваляе аднесці напісанне тэфсіра да канца XIX ст., пацвярджае гэта меркаванне і арфаграфічныя асаблівасці рукапісу. Тэкст на аркушах 1–63 напісаны адным почыркам чорным і фіялетавым чарнілам *(сінтэтычным фіялетавым чарнілам абведзена рамка на першым аркушы, напісаны назвы трох сур, а таксама абведзены кружкі для абазначэння абавязковых пауз)*, аркушы 64–68 пустыя. Тэкст заканчваецца амаль на палове трэцяй суры, на 147 аяце, фрагмент так і не быў ніколі пераплецены: няма слядоў прашыўку па карашку. Перапісчык тэфсіра не абмежаваўся тэкстам Кур'ана і яго перакладам, на палях кнігі *(на польскай*

мове арабскімі літарамі) ён змясціў паданне пра Дауда, Талута і Джалута*, а таксама свае заўвагі:

«Бо казалі, хто не памрэ яўрэям або грэкам, той будзе выратаваны»;

« мушрык — гэта той, хто не аднаго Бога хваліць, знаходзіць Богу сяброў-таварышаў».

Але самым цікавым з'яляецца прыгожае паданне, якое змешчана ў якасці каментарыя да суры 2:250 і паходзіць з біблейскай і каранічнай гісторый, але і адрозніваецца ад іх:

«Пра Джалута і Давіда напісана: «З Давідам сем братоў было, Давід быў малодшы з іх і сеў па воле Божай на камень, камень Давіду кажа: «Вазьмі мяне, буду табе ў дапамогу». Давід узяў, ідзе далей, другі камень кажа: «Вазьмі мяне». Узяў і яго, ідзе далей, трэці камень кажа: «Вазьмі мяне, буду памочнікам, першым прарокам [падказчыкам]». Узяў і яго, прыйшоў да Талута. Ужо сталі супраць Джалута, перад войскам стаў Давід, кажа братам сваім: «Браты мае, біцца меньшымі [сіламі] не мае [сэнсу], таму што ў Джалута войска вельмі вялікае». Пытаецца Давід Талута: »Калі хто заб'е Джалута, што ты дасі таму?» Талут кажа: «Дам дачку і паўцарства». Давід кажа: «Дайце мне панцыр, паспрабую я з ім у імя Бога [схапіцца]». Выйшаў супраць Джалута, на Джалуце было сем панцыраў, [ён] кажа Давіду: «Адкуль у цябе сіла, што хочаш са мной біцца?» Давід кажа: «Калі пасвіў авечак, прыйшоў да мяне леў, я ўзяў яго, зацісную, разадраў яго». Кажа Джалут Давіду: «Удар ты мяне спачатку». Давід узяў камень і ў сэрца ўдарыў, навылёт праз сэрца прашыў, і войска пачало біц[ца]. І Джалута забіў, і войска пабіў».*

Такім чынам, два тэфсіры з калекцыі Цэнтральнай навуковай бібліятэкі НАН Беларусі адлюстроўваюць тэндэнцыі, уласцівыя ўсім тэфсірам літоўскіх татар:

перад з'яўленнем перакладу Кур'ана на славянскую мову літоўскія татары карысталіся цюркскім перакладам;

тэксты тэфсіраў заставаліся нязменнымі і паходзілі ад аднаго варынта перакладу;

апрача тэксту перакладу тэфсіры літоўскіх татар змяшчалі малітвы і апісанні рэлігійных рытуалаў;

традыцыя перапісвання рэлігійных кніг працягвалася нават і тады, калі з'явіліся друкаваныя пераклады Кур'ана і г. д.

Аднак рукапісы з кнігазбору бібліятэкі маюць і свае асаблівасці:

У старэйшым тэфсіры першая палова тэксту напісана з перакладам на цюркскую мову, другая — з перакладам на польскую;

«малодшы» тэфсір змяшчае арыгінальнае паданне пра Давіда, Джалута і Талута, якое дапаўняе каранічнае.

---

* У Бібліі — «Давід, Саул, Галіаф».

* У тэксце імя Дауда напісана ў біблейскай форме — «Давід».

І, нарэшце, у тэфсіры 1686 года захаваліся каштоўныя звесткі пра чалавека, жыццё якога было звязана са стварэннем кнігі – імама горада Мінска Ур'яша ібн Ісмаіла. У тэфсіры застаўся тонкі след яго асобы, жыцця, па якім мы зараз уяўляем характар і гісторыю народа, якому належыць гэтая кніга. Як ствараў Ур'яш ібн Ісмаіл свой тэфсір паслядоўна, па старонцы, так стваралася гісторыя яго народа з жыцця асобных людзей, быццам тая кніга, і ён – таксама яе старонка.

Алена Цітавец

Літаратура

1. Антонович А.К. Белорусские тексты, писанные арабским письмом, и их графико-орфографическая система. Вильнюс, 1968. С.19.
2. Крачковский И.Ю. Очерки по истории русской арабистики. М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1950. С. 48.
3. Антонович А.К. Белорусские тексты... С. 99 – 100, 102 – 103.
4. Drozd A. Pimiennictwo Tatapyw polsko-litewskich (XVI -- XX w.): Zarys problematyki // A. Drozd, M. M. Dziekan, T. Majda Pimiennictwo i muhiry Tatapyw polsko-litewskich. — Warszawa, 2000. S. 13.
5. Крачковский И.Ю. Предисловие // Коран / Пер. и коммент. И. Ю. Крачковского. 2-е изд. М.: Наука, 1986. С. 15 – 17.

Drozd A. Pimiennictwo Tatapyw... S. 35, 65.

НАБАЖЭНСТВА ЗА КАСЦЮШКУ Ў МЕНСКАЙ МЯЧЭЦІ

24 сакавіка 2002 г. споўнілася 208 гадоў з пачатку вызвольнага паўстання ў Польшчы, Беларусі і Літве пад кіраўніцтвам Т.Касцюшкі. Доўга і ўпарта нас прывучалі да таго, што гэта было выключна польскае паўстанне. Аднак полымем касцюшкаўскага паўстання былі ахоплены не толькі этнічна польскія землі, але і значная тэрыторыя Беларусі, сучаснай Летувы і частка Латвіі. Сярод актыўных удзельнікаў паўстання знаходзім нямала татараў. Гэта паручнік Аляксандр Ахматовіч камандзір палка Якуб Азулевіч, камандзіры карпусоў генералы Юзаф Беляк і Мустафа Ахматовіч, камандзір палка Аляксандр Улан. Мужнасць і гераізм праявілі татарскія коннікі з палка Я.Азулевіча і часці генерала Я.Ясінскага пры абароне Варшавы. Страты абаронцаў тут былі велізарныя. Невядомы мусульманін, якому пашанцавала застацца жывым, запісаў на палях свайго хамаіла (малітоўніка), што пры абароне Варшавы «загінула шмат мусульман, адных толькі афіцэраў некалькі дзесяткаў».

Чым жа было гэта паўстанне для беларускіх татар? Якое месца яно павінна заняць у нашай гісторыі? Адказваючы на гэтыя пытанні, можна з упэўненасцю сказаць, што паўстанне 1794 г. – адна з самых трагічных і разам з тым гераічных старонак гісторыі беларускіх татар. Яно пацвердзіла правільны накірунак выпрацоўкі ўласнай нацыянальнай самасвядомасці: падтрымка і дапамога іншым народам у змаганні з тыраніяй і захопамі не выключае, а заўжды ставіць на першае месца змаганне за лепшую долю сваёй краіны.

Драўляная мячэць у Мінску, пабудаваная ў 1599 г.

15 кастрычніка 1817 г. у эміграцыі, у швейцарскім Салюры памёр кіраўнік вызвольнага паўстання 1794 г. у Польшчы, Літве і Беларусі Тадэвуш Касцюшка. Усё насельніцтва Беларусі, розныя рэлігійныя канфесіі ўспрынялі смерць Т.Касцюшкі як страту нацыянальнага героя, сапраўднага палітычнага лідэра. На гэты раз не са зброяй у руках, а з малітвамі ў храмах людзі ў апошні раз аб'ядналіся вакол Т.Касцюшкі. Зімой і вясной 1818 г. па ўсёй Беларусі, у храмах розных канфесій праводзіліся ўрачыстыя набажэнствы за душу слаўнага Сына Айчыны. Рыхтаваліся яны на сродкі сабраны грамадзянамі. Праводзіліся набажэнствы святарамі бясплатна. На старонках віленскай газеты «Кур'ер віленскі» (*невялікая частка выпускаў якой захавалася сёння)* быў надрукаваны ліст аб набажэнстве ў мінскай мячэці ў памяць нацыянальнага героя – Т.Касцюшкі. *«2 сакавіка, – паведамляе карэспандэнт газеты, – у Мінску татарскі мула Якуб Здановіч запрасіў у мячэць губернскіх кіраўнікоў, чыноўнікаў і грамадзян на пахавальны абрад, прысвечаны памяці Тадэвуша Касцюшкі. Прысутныя звярнулі ўвагу на афіцэраў-ветэранаў Юзафа і Эльяша Юшынскіх, якія змагаліся пад знакамі Касцюшкі ў 1794 г. Шчырасць малітваў пакарыла прысутных».* Аўтар публікацыі ў «Кур'еры віленскім» шкадуе, што даклад А.Галабурды і пропаведзь паважанага святара, старшыні духоўнага суда І.Камінскага застануцца невядомымі народу. Пропаведзі ж М.Зеновіча, Л.Ашторпа, мулы Я.Здановіча разам з перакладзенай малітвай выйшлі ў 1818 г. у Вільні. Але гэтай кнігі няма сёння нават у буйнейшых бібліятэках Беларусі. І вось, на шчасце, пры падрыхтоўцы пераклада з польскай мовы «Рысале-і-татар-і-Лех» (*Аповяда пра польскіх татар*) прафесарам Х.Александровічам у адным з шматлікіх каментараў да тэкста «Рысале...», зробленага прафесарам А. Мухлінскім у 1858 г., быў знойдзены арыгінальны тэкст малітвы, прачытаны за душу Тадэвуша Касцюшкі мулой Якубам Здановічам у мінскай мячэці. Прыводзім яе даслоўна на рускай мове з тэксту «Описание траурной церемонии молитвы за душу Тадеуша Костюшко, совершённой в Минске в марте 1818 г.

Вильно, 1818», змешчанага ў працы А.Мухлінскага «Zdanie sprawy o tatarach litewskich» (*Teka Wilenska. 1858, № 5, ss. 40–42)*.

Молитва за упокой души Т.Костюшко

«Всемогущий Боже наших отцов, Абрагама, Исаака, Иакова и их справедливого поколения, который одним словом сотворил небо и землю со всеми красотами. Ты очертил море границами и закрыл пропасти, заклеймил их страшным именем Твоим, которого боятся все духи и дрожат перед обликом Твоей мощи и величием Твоей хвалы. Никто не может перенести Твоего гнева, которым Ты угрожаешь грешникам; однако удивительно и недосягаемо Твоё милосердие, так как Ты – самый большой господин, добрый, терпеливый и милосердный, вместе с милостью над Твоим творением. Ты, Господь, в соответствии с величием доброты Твоей и милосердия принимаешь страдания и отпускаешь грехи тем, которые согрешили против Тебя... Не осмелюсь, Господь, и не смею поднять глаза и посмотреть на высоту неба через величину моей неправоты. Будучи обременён железными оковами и цепями так, что не могу поднять моей головы, так как делал то, что является злом в Твоих глазах, как тот, кто не выполняд Твоей воли и приказания, а сейчас падаю на колени, прошу Твоей доброты. Согрешил, Господь, согрешил и признаю свою вину, поэтому желаю и прошу отпустить мне, господи, грехи. Отпусти мне и не исключай меня с моими недостатками, не обижайся на века, помня о моём недостатке, не подавляй меня до самых низких мест земли, так как Ты есть Бог наш милостивый, Бог милосердный. Отпусти грехи Т.Костюшко и окажи ему Твою доброту и избавь его как мужчину справедливого в соответствии с Твоим большим милосердием и дай ему место в небесном царстве между своими любимыми душами. Об этом Тебя от души и сердца покорнейше просим. Амин!»

Ібрагім Канапацкі

Кнігі

ШОСТАЯ ПРЫСТУПКА Ў ЛЕСВІЦЫ ПА ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСКІХ ТАТАР

История – сокровищница наших деяний, свидетельница прошлого, пример и поучение для настоящего, предостережение для будущего.

М.Сервантэс.

Несумненна, шостае па ліку выданне матэрыялаў міжнародных навукова-практычных канферэнцый, якія ладзяць нашыя беларускія татары, займе ў гісторыі і культуры Беларусі і свету сваю прыступку. І не проста прыступку, а досыць яркую, адметную,

самабытную і ўнікальную. Чаму? А ўсё ад таго, што тутака ідзе размова не проста аб сужыцці беларускіх татараў у беларускім асяродку, аб веры гэтага тытульнага народа на тэрыторыі Беларусі, а найбольш аб узаемным уплыве розных народаў у такіх сённяшніх дзяржавах, як Беларусь, Літва і Польшча, аб сумесных радасцях і бядотах, перамогах і паражэннях, шчасьці і нядолі...

Назва VI міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі, якая праходзіла 28–29 ліпеня 2000 г. была: «Іслам і умма *(абшчына)* татар-мусульман Беларусі, Літвы і Польшчы на мяжы тысячагоддзяў». Гэты назоў і атрымала выданне па слядах канферэнцыі *(Мінск, 2001)*. А выйшла яно дзякуючы сусветнай арганізацыі «Ісламская місія», Мусульманскаму рэлігійнаму аб'яднанню ў Рэспубліцы Беларусь, Беларускаму грамадскаму згуртаванню татар «Зікр уль-Кітаб».

Агульную рэдакцыю ўсіх матэрыялаў VI міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі «Іслам і умма *(абшчына)* татар-мусульман Беларусі, Літвы і Польшчы на мяжы тысячагоддзяў» зрабілі знаныя беларускія вучоныя і грамадскія дзеячы, сапраўдныя энтузіясты доктар гістарычных навук, прафесар Леанід Лыч і кандыдат гістарычных навук, дацэнт Ібрагім Канапацкі.

Адразу ж шчыра скажу і напішу, што недзе бачна рука і ўплыў на іх працу, гэта мне так здаецца, буйнейшага беларускага энцыклапедыста, лаўрэата Дзяржаўнай прэміі краіны Якуба *(Якава)* Адамавіча Якубоўскага. Няма зараз яго сярод нас, але вернае, самаадданае і самаахвярнае сэрца гэтага падзвіжніка жыве паміж намі і рухае ўсіх нас у верным і надзейным напрамку...

Першым ідзе матэрыял арганізатара і вядучага ўсіх гэтых міжнародных навукова-практычных канферэнцый Ібрагіма Барысавіча Канапацкага: «Гістарычныя лёсы татараў-мусульман Беларусі, Літвы і Польшчы». Матэрыял зіхатлівы, бліскучы, жывы, што несумненна, ён будзе доўга ў цэнтры ўвагі і павагі даследчыкаў гэтай праблемы. Вучоны піша: *«Асаблівасць фарміравання нашай супольнасці заключаецца ў тым, што тэрыторыю, дзе гістарычна сканцэнтравалася гэтая народнасць, займала не толькі Беларусь, але і Літва (дарэчы пераважна славянскія яе тэрыторыі). Традыцыйныя ж, старыя паселішчы татараў на тэрыторыі сучаснай Польшчы ўзніклі ў выніку перасялення на згаданыя землі татар з Вялікага Княства Літоўскага».*

Выбітны вучоны і дзеяч Мухаммад Махмуд з Сірыі абраў тэму: «Мусульманская умма Беларуси в контексте теории и практики Ислама». Ён падкрэслівае: *«Большая часть мусульман Западной Европы не полностью адаптировались в новом обществе, и некоторые из них до сих пор ставят барьеры между собой и обществом, а в Беларуси татары давно адаптировались и не представляют себя иначе, как белорусскими татарами».*

Тэма выступлення знакамітага беларускага вучонага Леаніда Лыча «Культура беларускіх татараў у перыяд Рэчы Паспалітай (1569–1795)». Як заўсёды, гэты знаны даследчык, як гаворыцца, бярэ быка за рогі і амаль поўнасцю сваімі ведамі вычэрпвае тэму. Глыбіня раскрыцця гэтай праблемы прымушае ўсіх нас думаць, думаць, думаць... Думаць не толькі аб тым што было, ёсць і будзе.

Вельмі часта гаспадар Л.Лыч цытуе адну з адметнейшых кніг мінулага стагоддзя — гэта «Гісторыю і культуру беларускіх татар» І.Б.Канапацкага і А.І.Смоліка.

З веданнем справы вядзе размову аб «Татарских календарных монетах» Шаміль Бекцінееў, а Валеры Мянжынскі расказвае аб «Дакументах па гісторыі беларускіх татар у кнігах запісаў Метрыкі ВКЛ (№ 28, 30, 43)».

У зборніку Алена Філатава выступае з артыкулам «Формирование мусульманских приходов в белорусско-литовских губерниях XIX в.». Напрыканцы яна сказала: *«... к середине XIX в. в белорусско-литовских губерниях сложилась следующая церковная структура мусульманской конфессии: монарх — департамент исповеданий МВД — Таврическое духовное правление — мусульманский приход».*

«Турецкие предприниматели в экономике Минска начала XX века» — гэта даклад вучонага Андрэя Кіштымава.

Фаіз Фаязаў — госць з Казані, актыўны сябра бальшыні канферэнцый, адораны паэт, вучоны і журналіст узяў тэмай даследавання «Союз креста и полумесяца». Аб чым яно? Аб нядоўгім жыцці адной ваенна-палітычнай дзеі ў Турцыі, у цэнтры якой аказаўся вялікі польскі паэт Адам Міцкевіч — сын беларускага, літоўскага, яўрэйскага народаў, у крыві якога цякла і татарская кроў *(так лічаць і гавораць некаторыя даследчыкі. — М.М.)*.

Аўтар гэтых радкоў працягвае цыкл выступленняў сваіх аб вучоных, пісьменніках, дзеячах і іх асабістым стаўленні да Іслама, раней ім было расказана аб Дзяржавіне, Пушкіне, Чаадаеве... На гэты раз быў абраны даклад «Пракляты той, хто запаветаў Кур'ана не чуе. Іван Бунін і Іслам».

Іван Бунін у сваім вершы «Зялёны сцяг» гаворыць:

И восстанет Ислам, как самумы пустыни,
На священную брань!

З задавальненнем чытаецца матэрыял Зарыны Канапацкай «Некаторыя пытанні святочна-абрадавай культуры», прыемнае ўражанне пакідае даклад Алі Варановіча «Мораль в Исламе», адно толькі не ўкладваецца ў маёй галаве, што гэты чалавек грэбуе беларускай мовай, хоць і нарадзіўся ён на Беларусі. Як заўсёдна, выдатна авалодала тэмай «Па артыкулах Яна Якубоўскага» маладая даследчыца Таццяна Хасяневіч.

Мастачка Айша Александровіч узяла «Этические проблемы Ислама в Беларуси», яна ж і выступіла з прадмовай у зборніку «Адзінымі шляхамі», дзе расказала аб усіх трох днях канферэнцыі.

А яшчэ ў гэтым выданні надрукаваны і выступленне Адомаса Асавічуса «Что посеем, то и пожнём» *(ён адзначае: «Радостно, что наш небольшой уникальный этнический народ, существующий в Литве вот уже более 600 лет, сумел сохранить самое большое человеческое богатство — нравственность и доверие к себе»)*, Уладзіміра Серпухава «Навагрудскія татары ў XX ст.», Хасеня Александровіча «Некоторые этнические и социальные проблемы белорусско-литовских татар на рубеже тысячелетия».

Апошнім ідзе матэрыял вучонага і энцыклапедыста Юрыя Бажэнава «Татарска-мусульманская тэматыка на старонках сучасных энцыклапедый Беларусі».

Перагортваю апошнюю старонку вельмі цікавага, пазнавальнага, павучальнага і раздумлівага зборніка і застаецца жаль, туга, смутак, што маё падарожжа па ім скончылася, але наперадзе будуць новыя выданні. Так што сакавітыя мае падарожжы працягнуцца. Паклаў зборнік на паліцу і чамусьці ўспомніліся словы Анвары:

Вот тебе два дела, – сделай хоть одно из них,
Коль прославиться делами хочешь пред людьми.
Или то, что сам ты знаешь, передай другим,
Или то, чего не знаешь, от других возьми!

Што ж: прыслухаемся да гэтых разумных слоў, калі яны таксама ідуць ад такога цудадзейнага зборніка «Іслам і умма *(абшчына)* татар-мусульман Беларусі, Літвы і Польшчы на мяжы тысячагоддзяў».

Міхась Маліноўскі

Паэтычная старонка

Яўген Гучок

Працяг душы (дарога)

Дарогі, дарогі, дарогі...
Пэндзаль Творцы Сусвету
Пакінуў сляды на зямлі...

Дарога да храму
Асабліва за горадам –
Сама ёсць храм.

Любая сцяжына, любая дарога
Хоць трошкі, а ўсё ж
Прыўзнятая над зямлёй.

Над дарогаю неба
Не менш, чым у моры
Ці над вяршынямі гор.

Калі ты крышачку небажыхар –
Ідзеш тады
Дарогаю-нябёсамі.

Дарога – не ўперад
І не назад,
Яна толькі рух бясконцы.

Порам года ўсім, часткам сутак усім
І людзям усім наўкола
Дарога належыць аднолькава.

Дзве песні спявае дарога:
Адну – пра вечнасць,
Другую – пра небыццё.

І ад голаду
Дарога
Ратуе.

І трава прыдарожная
Таксама лекуе душу
І не дае нам з дарогі збіцца.

Твае і сэрца, і ногі –
Таксама дарогі
Твар.

А бразготкі і забаўкі
Закрываюць дарогі
Твар.

На зямлі, на вадзе, у паветры
Змест дарогі –
Адзін...

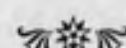
Дарога не проста ляжыць на зямлі,
Яна рамантуе
Людскія душы.

Як кнот, мне дарога свеціць,
Як кнот, які не згарае,
Які ўсё жыццё я падкручваю.

Сэрца тваё –
Гадзіннік дарогі...
Прынамсці, пакуль для цябе.

Ты абяцаеш,
А дарога
Выконвае.

У дарозе
І вецер – мацнейшы, і хлеб – смачнейшы,
І дождж – бясконцы, і сонца – зырчэйшае.

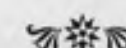
Сонца, вецер, дажджы... –
Асноўныя прыбіральшчыкі
На дарогах.

І дарога твая, бы твой верны пёс,
Ля ног твоіх стомленых
Адпачывае.

Дарога не ўхваляе, не асуджае...
Хочаш – ідзі,
А хочаш – вяртайся.

Няма даўжэй на зямлі нічога
І карацей няма,
Чымся зямлі дарогі.

Ад першага кроку па ёй
Дарога – нявінніца
І ты, вядома – нявіннік.

Захоплены надта зямнымі дарогамі
Часта трапляе
У крымінал.

Калі танкі пайшлі па дарозе,
Гэта ўжо
Не дарога.

Чым болей ты фальшывіць будзеш,
Тым больш дарога
Праўду скажа.

Хто нос задзірае перад дарогай,
Тым жа носам
За прыдарожны знак і зачыпіцца.

Напаскудзіць на дарозе –
Напаскудзіць сабе
У душу.

Яшчэ і да таго
Калдобіны і ямы на дарозе,
Каб ты іх зліквідоўваў.

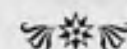
Не надта ўжо чуйны вандроўнік,
І той, бывае нярэдка,
Скіне з дарогі камень.

А як сыйдзецца многа дарог
І як быць у іх паводку не ведаеш –
Сядзі дома.

Крывізна ў дарогі
Не толькі ад хібаў душы,
Але і ад глыбокага роздуму.

Дарога, дарога... –
Праточная
Тэрыторыя.

Няма ў дарогі канца,
Як і няма пачатку...
Дарога – працяг душы.

Абвастраюцца зрок і слых
На дарозе...
Духоўнай.

Не да магід вядзе дарога;
Яна вядзе туды,
Дзе – дух.

Золата мыюць капальні,
А дарога –
Людзей.

Сцяжыны дзяцінства
І босыя ногі на іх
Праз памяць з сабою вазьму з зямлі.

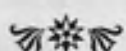
Дарога – заўсёды свята,
Калі свеціць у сэрцы
Радзіма.

Ніколі не позна
Выбраць сваю дарогу
І ступіць на сцяжыну Бога.

Спаборніцтвы, гонкі –
Гэта звонку дарогі,
А ў сярэдзіне роздум і Бог.

У ЛОНДАНСКАЙ БІБЛІЯТЭЦЫ

Напрыканцы лютага мы атрымалі ліст ад нашага супляменніка з Сопата (Польшча) Мусы Канапацкага, у якім ён дзеліцца сваімі ўражаннямі ад наведвання Англіі па запрашэнню айца Аляксандра Надсана, слыннага рэлігійнага і грамадскага дзеяча, нязменнага дырэктара Беларускай бібліятэкі імя Ф.Скарыны ў Лондане.

Дык вось добры лёс кінуў мяне ў бок беларускага асяроддзя ў Лондане.

22 лістапада ўпершыню апынуўся ў Англіі і, зразумела, у Беларускай бібліятэцы імя Ф. Скарыны. Тутака вельмі сардэчна прыняў мяне айцец Аляксандр Надсан, чалавек-установа. Змучанага падарожжам са Швейцарыі госця акружыў чуллівай апекай. Такі час мінае маланкава... Кожная гадзіна нясе з сабою штосьці каштоўнае, новае. Зараз рыхтуюся да азнаямлення з багатым кнігасховішчам, з засіллем часопісаў, а вока цешыць... „Ніва", якую мясцовыя беларусы вельмі цэняць.

Бібліятэка эмануе традыцыяй крывіцкага племені, узбагачае духоўна! Гартаю старонкі розных выданняў, час ад часу натрапляю і на справы маёй этнічнай групы – татараў у Беларусі, Літве, Польшчы. Нічога дзіўнага, што цікаўлюся ёю і надалей рыхтуючыся да падсумавання жыццёвага шляху ў выглядзе кнігі (*„Адным жыццём замала"*).

Кожная раніца ў Айцоў Марыянаў пачынаецца малітвамі ў малой святыні. Я ж малюся як мусульманін, паўтараючы словы аль-Фаціхі з першай суры *(раздзела)* Карана. Малітвы вернікаў розных рэлігій – гэта самая сэрцавіна экуменізму! Дык разам хвалім Усявышняга, адзінага адрасата нашых узлётаў душы. А вядзе набажэнства пачэсны айцец Аляксандр.

Дзякуючы яго дабраце быў я ўжо ў Беларускім музеі. Не абмінуў і манускрыптаў беларускіх мусульманаў; айцец Аляксандр вывучае іх, мае працы, у якіх можам пазнаёміцца з гучаннем беларускай мовы перададзенай арабскай графікай. Тэксты, зразумела, рэлігійныя; шматлікія з іх таксама навучальнага характару. Айцец Аляксандр чытае мне паасобныя фрагменты, уводзіць у свет Ісламу. Назаўсёды застанущца ў памяці гэтыя хвіліны, ілюструючыя

сівую мінуўшчыну, калі мае адзінаверцы, скажам, з Меншчыны ці Навагрудчыны дзялілі з хрысціянамі той жа лёс.

Тутака рукапісы выдатных творцаў, сярод якіх класікі, Якуб Колас і Янка Купала, слуцкія паясы, старэнькія прылады сялянскага ўжытку, рукадзельныя дываны – усяго я не ў змозе вылічваць.

А бачыў ужо кнігі вучоных шэрагу еўрапейскіх краін на арыгінальных мовах, што сведчыць, як гісторыя і культура беларускай нацыі ўсцяж выклікае зацікаўленасць. З цэлага свету госцяць у Скарынінскай бібліятэцы даследчыкі, каб узбагачацца ведамі.

Вось з выпадку трыццацігоддзя гэтай установы ў днях 29–30 верасня 2001 года адбылася міжнародная канферэнцыя „Роля беларускай дыяспары ў захаванні і развіцці беларускай культуры".

Давялося шчасліва пагаварыць з маладымі беларусамі з радзімы – семінарыстамі, будучымі святарамі. Іх разумовыя далягляды, глыбокая духоўнасць, камунікатыўнасць запалонілі мяне.

А пачэсны айцец Аляксандр Надсан сваімі апякунчымі крыламі атуляе ўсіх і ўсё. Нягледзячы на напружаны распарадак дня, шмат часу і мне прысвяціў. Ніколі не знайду слоў, у якіх мог бы выказаць вялікую ўдзячнасць.

Неўзабаве пакідаю гэтае дарагое мне месца, накіроўваюся ў Вільню і Коўна.

Гэтай жа аль-Фаціхай, прашу Тварца, каб сцярог каштоўны астравок беларушчыны ў заходнім свеце, які неацэнныя вартасці роднай традыцыі перадае будучыні.

Муса Канапацкі

Змест